

Muassislar:
**O'zbekiston Yozuvchilar uyushmasi,
O'zbekiston yoshlar ittifoqi**

1982-yildan chiqa boshlagan.

Tahrir hay'ati:
**Sirojiddin SAYYID
Minhojiddin MIRZO
Nodir JONUZOQ
G'ayrat MAJID
O'razboy ABDURAHMONOV
Farrux JABBOROV**

Jamoatchilik kengashi:
**Qahramon QURONBOYEV
Iqbol MIRZO
Muhammad ALI
Abdurasul ABDULLAYEV
Rustam NOSIROV
Rustam QOBILOV
Ahmad OTABOYEV
Shuhrat SIROJIDDINOV
Serobiddin ISMOILOV**

Bosh muharrir:
Faxriddin HAYIT

Bosh muharrir o'rinbosari:
Nurilla CHORI

Mas'ul kotib:
Sa'dullo QURONOV

Mas'ul muharrir:
G'iyosiddin O'NAROV

Adabiy muharrir:
Husan MAQSUD

Badiiy muharrir:
Akbarali MAMASOLIYEV

Muharrir:
Yahyoxon FAYOZ

Manzilimiz:
Toshkent shahri, Chilonzor tumani,
Bunyodkor ko'chasi, Adiblar xiyoboni,
O'zbekiston Yozuvchilar uyushmasi binosi.
Indeks 100066
E-mail: yoshlik-jurnali@umail.uz
Web sayt: www.yoshlikjurnali.uz
Tel.: (0371) 231-20-58, 231-20-59

Navbatchi muharrir: Yahyoxon Fayoz
Bosishga 29.11.2018-yilda ruxsat berildi.
Qog'oz formati: 60x90 1/4
Nashriyot hisob tobog'i: 8,7
Indeks – 822.

ISSN 0207-9137. Jurnal 2007-yil 4-mayda
O'zbekiston Matbuot va axborot agentligi
tomonidan № 0253 raqami bilan ro'yxatga olingan.
Jurnaldan ko'chirib bosilganda
"Yoshlik"dan olindi" deb izohlanishi shart.
"SILVER STAR PRINT" MChJ
bosmaxonasida chop etildi.
Buyurtma № 85. Adadi: 2450
Toshkent shahri, Uchtepa tumani, 22-mavze, 17-uy.

JARAYON
3 Suhrob Ziyo
Alp Er To'nga vorislari

NAZM
7 Vafo Fayzulloh
Odamiy

ESSE
14 Otauli
Afandining yo'rig'i

NASR
40 Nodira Sodiqova
Kunlardan bir kun

47 Nilufar Bekmurodova
Oq olmalar

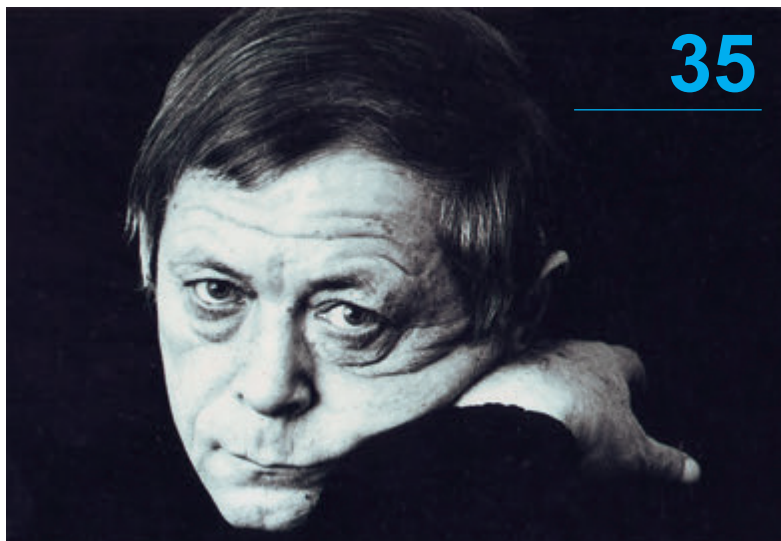
MUNOSABAT
30 Bahzod Fazliddin
So'zni asrash
baxti

14

3

35

NIGOH

35 O'zbekning chin do'sti

DILKO'PRIK

54 Mansur Hasanzoda
Sevsang agar mening qadar sev

UCHRASHUV

38 Xurshid Abdurashid
Yaproqlar sarg'ishtus libos kiymishlar

Rohilabonu

60 G'o'chchiyeva
O'zimizning qorbobo

**"YOSHLIK"
XAZINASIDAN**

50 Habibulla Qodiriy
Nurafshon xotiralar

JAHON HIKOYASI

56 Kamil Ziganshin
Baroq

XAZINA

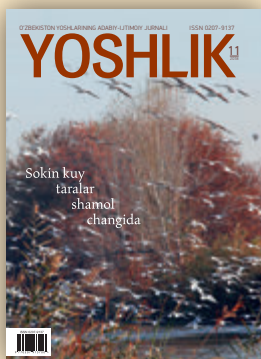
62 Abdusattor Jumanazar
Satrlar so'qmog'i

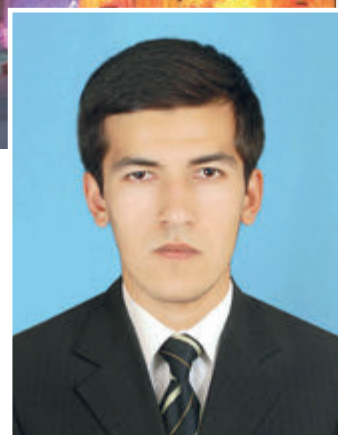
60

40

Muqovada
Bobur Po'latov
olgan suratdan
foydalanildi.

Жанубий вокзалга етиб борганимда “Шарқ” поезда юришига 10 дақиқа қолганди. Бир амаллаб вокзал назоратидан ўтдим, жойдан жилаётган поездга югурдим. Локомотивни айланиб ўтиб, биринчи вагонга осилиб чиқиб олдим. “Шарқ” номли тезюарар поезд шарқ сайқали томон йўрғалай бошлади. Нафасимни ростлаб вагон деразасидан вокзалга қарагандим, юклари билан югуриб келаётган Усмон Азимга кўзим тушди. Кейин билишимча, унинг ортида Хуршид Даврон ҳам бор экан. Энди уларсиз анжуман қандай ўтади? Бу инсонлар бор давралар ўзи тансиқ. Лекин шеър-иятимизнинг икки чинори ёшлар ташкиллаштираётган анжуманда қатнашиши бизни жуда қувонтирди. Хуллас, ўзбекнинг икки улуг ижодкори машинада борадиган бўлишибди.

Манзилгача қирғиз биродарларимиз билан бирга кетдик. Мен Қирғизистон деганда, энг аввал Чингиз Айтматовни, Ўш ва Шавкат Раҳмонни эслайман, уларга берган дастлабки саволим ҳам шу ҳақда бўлди. Бироқ жавобдан кўнгил тўлмади. Надоматки, туркий дунёнинг катта қисми ўзининг Шавкат Раҳмон деган бағри куюги борлигини яхши билмас экан. Мана, биз ҳам қирғизлардан фақат Чингиз Айтматовни биламиз-ку. Бунда кимни ҳам айблай олардик?

Дунёни гўзаллик қутқаради, деганди Достоевский бобо ўзининг “Телба”сида. Биз эса “Дунёни адабиёт бирлаштиради” деймиз. Ўзбекда “Навоий – ғазал мулкининг султони” деган гап юрса, қирғизлар “Айтматов – қирғизнинг Чингизхони” деркан. Йўл бўйи икки жондай элнинг фарзандлари шеърлашиб кетдик. Биз устозларнинг шеърларини жўр бўлиб айтамыз, улар ўз ўланларини дўмбирада ижро этишади...

Биз халқ оғзаки ижодидан узоқлаб кетганмиз. Умуман, бахшиларни адабиёт вакили десак, ҳайрон бўлгувчилар талайгина. Аммо туркий халқларнинг адабий хазинаси узоқ асрлар оғиздан оғизга ўтиб келган. Зеро, асосий юмуши чорвачилик бўлган, кўчманчи

Суҳроб ЗИЁ

1996 йили туғилган.
Ўзбекистон давлат
жаҳон тиллари универ-
ситетининг халқаро
журналистика факуль-
тети талабаси.
Республика ёш ижод-
корларининг Зомин
семинарида
иштирокчиси.

элатлар адабий ёдгорликлари учун катта кутубхоналар қуриб, қўлёзмаларни сақлай олмасди.

Қирғиз биродаримиз айтишича, уларда адабиёт тарихи иккига бўлиб ўрганилар экан: фольклор ва ёзма адабиёт. Айтматовдек даҳонинг пайдо бўлиши тасодиф эмас. Халқнинг тилдан тилга ўтиб яшаб келаётган асрий дардлари, орзулари, руҳий қудрати қондан қонга кўчавериб Чингиз деган ворисининг томирларида жўшурди. Аслини олганда, биз бахшичилик деб билганимиз уларда мумтоз шеърият даражасида. Биз шеърият ҳақида сўзлаганда, Навоий, Бобур, Машраб, Огаҳийни эслаймиз-у, лекин халқ деган БУЮК ШОИРнинг “Алпомиш” деган улуг ШЕЪРини унутиб қўямиз... Қирғиз қардошларимиздан бири Азиз Эсеналиев кейинчалик бир неча даврада “Манас”дан парчалар айтди, хаёлга толганлар ҳушёр бўлди, ухлаганлар сергак тортиди...

Қардошлар билан бўлган гурунгларида икки элнинг болалари бир-бирини яхши билмаслиги аён бўлди. Бир муддат адабий алоқаларнинг сустлаганини ўйлаб кўнгилик ўксийди. “Самарқанд шеър оқшомлари” туркий тилли ёшлар анжумани бу элларнинг ёшлари бир-бирини таниб олиши учун ташкил этилган. Бунинг учун Самарқанднинг танланиши бежиз эмас. Минг йиллар илгари барча туркий элатларни илк бор бир байроқ остига бирлаштирган Турон давлати асосчиси Алп Эр Тўнга бунёд этган шаҳарда ўша афсонавий ҳукмдорнинг ворислари жам бўлгани гўзал ва унутилмас ҳодиса бўлди.

Шеър оқшомларида ўзбеклар номидан қатнашиш учун беш юздан ортиқ номзодлар орасидан саралаб олинган йигирмадан зиёд қаламкаш маслаҳат учун йигилганимизда, ташкилотчилар умумий мулоқот учун халқаро тил бўлган рус

тили олиниши маъқуллигини айтишди. Ё Худо, бир тилда сўзлашувчи элларнинг ёшлари ўзаро суҳбат учун бошқа тилга эҳтиёж сезса-я!? Йўқ, дедик, ҳамма ўз тилида гапиради! Шундай бўлди ҳам.

*Она тилим, мен руҳимнинг қаноти,
Абут турк нафаси, Олтой тегаси,
Хун давридан омон келоди Фиротинг,
Қутлуғ Энасойнинг эзгу эртаги...*

* * *

Рўйи заминнинг сайқали Самарқанд бўлса, Самарқанднинг сайқали Регистон майдонидир. Анжуманининг расмий очилиши Регистондаги Мирзо Улуғбек мадрасасида ўтди. Ҳа, бир пайтлар бу илмгоҳ Шарқда бугунги Оксфорд университети даражасида эди. Абдурахмон Жомий, Алишер Навоийларнинг қадами етган, Қозизода Румий, Мирзо Улуғбек, Али Қушчи каби буюклар сабоқ берган бу даргоҳда Туроннинг болалари бирлашди. Туркиядан Али Ўктай Ўзбайрак, Озарбайжондан Турал Турон ва Интиқом Яшар, қозоқлардан Жулдыз Намазова, Мелдир Бекеева, Усеров Батирхан, қирғизлардан Азиз Эсаналиев, Марлен Матназаров, Жакшылык Дуйшонбек улу, Изатова Рыскул, Сесева Дидана ҳамда туркман қардошларимиздан Умиджан Дурдиев, Отабек Сафар, Муҳайё Ражабова каби ижодкорлар иштирокида ўтган маросимга устозларимиз Усмон Азим ва Хуршид Давронлар файз киритди. Али Ўктай оға Ўзбекистонга энг аввал етиб келган туркиялик ягона иштирокчи эди. У билан кўришишдан олдин интернет орқали ёзишмаларимизда: “Мен ҳам ҳаяжондаман. Бу учрашувлар гўзал ишларга бошлайди. Барчаси кўнглимиздан ўтяпти. Шу қисқа

учрашувларда узун-узун суҳбат кураимиз”, деган сўзларни айтганди. Демак, бизнинг кўнглимизда кечаётган ҳаяжон бошқа тенгдошларимизда ҳам кечаётган экан. Бу учрашувлар чоғида қонимизнинг бирлигини, барчамиз улуғ бир миллатнинг вакиллари эканимизни ҳис этиб турардик.

Эрта тонгдан бораримиз Имом Бухорий зиёратгоҳи бўлди. Самарқанд шаҳридан зиёратгоҳ мажмуаси жойлашган Хартанг қишлоғига бир соатдан кўпроқ юрилади. Бир соат жим боришни истамай, шеър кушиқ айтиб кетдик. Қирғизу қозоқ, туркману ўзбек, озар ва усмонли турк тилида янграётган шеър кушиқлар улловимизга оғирлик қилди, шекилли, автобус бузилиб қолди. Катта шаҳарларда кичик кўнгилсизликлар бўлиб турганидек, кўҳна шаҳарларда ҳам замонавий кўнгилсизликлар бўлиб тураркан. Ортимиздан етиб келган автобустга ўтдигу, завқу шавқни келган жойидан давом эттирдик. Устоз шоирларимизнинг машҳур шеърларини жўр бўлиб айтаётганимизда ўзбек шеърияти қудратининг нафаси димоғларимизга тўлиб кетгандек бўлди. Гоҳ Шавкат Раҳмоннинг “Туркийлар”ини айтамыз, гоҳ кимдир Эргаш Жуман булбулдан “Ассалому алайкум, доринг оғочи” деб сўз бошлайди, қизлардан бири Абдували Қутбиддиннинг “Осима”сини айтиб қолади. Усмон Азимнинг:

*Ҳали бутун рўйи жаҳон шеър бўлажак,
Фақат бекор билиб ором қуғогини.
Бу дунёни сирга кўмиб яшаш керак,
Қалбга сангиб шеъриятнинг пиғогини,
сатрларини бутун автобус жўр овозда
хайқириб айтганимизда, қардошлар кўзида
хайрат учқунлаганини сездим. Шундай қилиб уларга ўзбек назмининг сара гулларини хидлатишга интилардик...*

Зиёратдан сўнг Самарқанд давлат университети томон йўл олдик. У ёқда Ёш ижодкорлар кенгаши тавсияси билан чоп этилган бир неча қаламқашнинг китоблари ва “Жилғалар қўшиғи” номли ёшлар баёзининг тақдими бўлиб ўтди. Тақдимот давомида Азиз Саид, Абдували Қутбиддин, Зебо Мирзо, Нодир Жонузоқ, Хосият Рустамова сингари шоирлар билан дилкаш суҳбатлар кечди.

Тушлиқдан сўнг кўҳна кент обидаларини

зиёрат қиладиган бўлдик. Соҳибқирон Амир Темур қабри олдида жам бўлган туркий элнинг фарзандларига қараб турганингизда, жаҳонгирнинг “**Бизким, мулки Турон, амири Туркистонмиз. Бизким, миллатларнинг энг қадими ва улуғи, туркнинг бош бўғинимиз**” деган сўзлари хаёлда галаён кўтаради. Бир четда паршон ўлтирган дилбар шоирамиз Зебо Мирзога кўзим тушди. Зебо опа кўзларини юмиб ниманидир ўйларди. Эҳтимол, бу ўйларимиз унинг ҳам хаёлидан ўтгандир? Мақбарадан чиқаверишда Соҳибқирон барпо этган Турон давлатининг харитаси бор экан. Мовароуннаҳр ва Хуросон ерларидан ташқари, Ҳиндистоннинг бир қисми, Кавказорти ҳудудлари, Озарбайжон, Туркия ва Эроннинг катта қисми, ҳатто Миср ерларига шу давлат тасарруфида бўлган. Бу ерда йиғилган барча шоирлар шу қадим салтанатнинг фуқаролари эди!

Кун пешиндан оғанда биз ўтирган автобуслар Самарқанд маданият саройи томон йўл олди. Бу ерда анжуманнинг асосий табири ва тақдирлаш маросими бўлиб ўтиши режалаштирилган эди. Унда туркий тилли ёшлар мушоираси, туркий халқлар маданияти намойиши кутилаётганди. Мингдан ортиқ томошабин қаршисида шеър ўқишни ҳеч ким тасаввур ҳам қилмаган бўлса керак. Мана, энди бошга тушар бўлди. Барча қатнашчилар ҳаяжонда. Ҳамма ўз тилида шеър ўқиди. “Манас”дан парчалар тингладик. Қозоғу қирғизнинг ёш оқинларидан ўланлар эшитдик. Истеъдодли шоира Нозима Ҳабибуллаева “Оппоқ рояль ва мухташам зал...” деб бошланувчи пианиночи қиз ҳақидаги шеърини ўқишга тараддуд кўраётган эди. Ташкилотчилардан бири келиб, унга ҳаммаси тайёрлиги, чиқиши олдида рояль саҳнага олиб кирилиши, бемалол шеър айтиб келиб, роялга ўтириб мусиқа жўрлигида давом этиши мумкинлигини уқтирарди. “Фақат бир муаммо бор... Рояль оппоқ эмас, қоп-қо-

ра!” Саҳнага чиқиб келаётган Нозиманинг қаршисида қора рояль турарди ва у шеър бошлади:

*Қора рояль ва муҳташам зал.
Ҳаяжоннинг безаклари жам.
Титроқ ўйнар саҳнани ўпган
Кўйлагимнинг этакларида.
Минг кўзнайза нишониди – мен,
Нафасларим борар сиқилиб
Ва галишни бошлайман
Бетховеннинг
Ўн тўртинги сонатасини...*

Бу чиқиш вазиятга мос айтилган шеър ва жонли мусиқа ҳамоҳанглиги сабаб кўпчиликнинг ёдида қолди. Саҳнада янграган ҳар бир шеър ўз муаллифининг кашф этилишига сабабчи бўлди. Шуйтиб, шеърят оқшомларининг асосий қисми яқунланди.

Икки кун олдин бир-биридан ийманиб турган қардошлар кечки овқат вақтида бирга рақс тушишди, ўйнаб-кулишди. Туркийлар қаерда яшамасин, ватанпарварлик уларнинг руҳини кўтариб туради. Ёшлик барибир ёшликда. Қонимиздаги жўшқинлик шўх қўшиқларни эшитгач баттар жўш урди. “Андижон полкаси”, “Лазги”га ўйнаётган озарийу қирғизнинг, туркману ўзбекнинг рақсларини кузатиб турган устозимиз Усмон Азим ҳазил-чин аралаш: “Нега булар ўйнайди-я, булар қайғуриши керак”, дерди. Бир-биридан узоқлашган улуг элнинг болалари маънавий бирдамликни таъминлаш энди уларнинг гарданига тушушини, боболарнинг асрий армонлари ижобати уларга боғлиқлигини, бу эса оғир вазифа эканини англашини истаётган эди азим шоиримиз.

Ярим тунгача ижодий гурунлар тўхтамайди. Туркманлардан вакил бўлиб келган ижодкор Отабек Сафарнинг хонасида қардошлар ижодини муҳокама қиламиз. Турк ва озар тенгдошларимизда ижодий ўқтамлик, Фарбга яқинлик шеърятда ҳам акс этганини айтамиз. Алишер Навоий, Махтумқули, Юнус Эмро, Фузулий, Абай, А.Қодирий, Чўлпон, Чингиз Айтматов умумтурк адабиётига мансуб шахслар деб ҳисоб-

ланиши кераклигини эътироф этамиз. Тарқалиш фурсати етганини ўйлаган сари саволларим ортиб бораверди. Бу оқшомлар эрта тонг учун нималар берди? Жавоб шу: қондошлар бир-бирларини яна қайта топа бошлашларига умид берди.

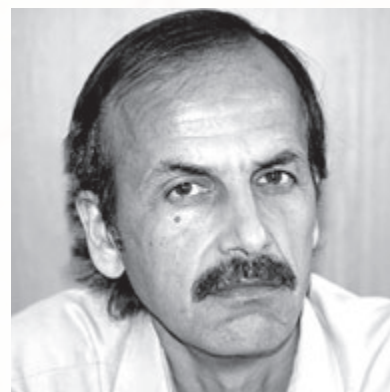
Бир улуг иш бўлди: ўзбекнинг фарзандлари қардошларини йўқлади. Бир-биримизни билдик. Бу бошланиши бўлсин. Туркий тилли ёш ижодкорлар дея олти мустақил давлат фарзандлари-ку бир жойда жам бўлди. Энди келаси анжуманларга уйғурлар, татарлар, бошқирлар, хакасу чуваш каби элатлар, афғонистонлик ўзбеклар – қарийб бутун Осиёдан Турон фарзандлари йиғилиши керак эди. Ҳар нарсанинг имкони бўлганида олам гулистон бўларди, начора! Борига барака, деймиз! Камчиликлар кўп, аммо улкан ютуққа соя солгулик эмас. Биз сўз оламида ич-ичимиздан Турон бўлгимиз келди. Айнан ёшлар бу ишга бош бўлишди. Бу жуда муҳим. Ҳали қанча армонларни, изтиробларни босиб ўтмоқ зарур Турон деган сўзга қадар! “Турон адабиёти” деган истилоҳ керак сўзшунослик илмига. Бунинг учун аввал ўша адабиёт қайта яралмоғи лозим. Жадид боболаримиз шу мақсад учун курашган эдилар. Бизнинг елкамизда уларникидан кам юк тургани йўқ. Хаёлимда эса Усмон Азимнинг ёшларга айтган сўзлари: “Нега булар ўйнайди, булар қайғуриши керак!”

Тошкент – Самарқанд – Тошкент.

Odamiy

Doston

Мен ўша...
 Қўлида дастури
 Ужмоҳдан тушган –
 Одамий.
 Шайтон ҳамон
 Қон қуяди қонимга...
 Ким қайишар
 Ёлғизланган жонимга?
 Тангрим! Тангрим!
 Адолат ҳаққи,
 Адолат халқи!
 Ёрлақа! Ёқла!
 Қайтаргин раббоний онимга.
 Иштиёқманд, галинажак қутқуга,
 Ёмон ўгман жуда нораво
 Гинаги, гаддор қув уйқуга.
 Хиёнат ошиғу мошугим,
 Касофат, ҳалокат
 Залолат, ҳамоқат
 Шерикдир нонимга.
 Чирпиракман, жуда гирпирак
 Хазондан ҳақирроқ,
 Жон қуяр жизганақ,
 Тавба нима билмасман,
 Юз йилларнинг бағрида кесак...
 Сабр-бардош, йиғи тиладим
 Кўнглим ўлди, ўлмадим...
 Ҳавво осилган арқонимга...
 Борим шу инондим,
 Йўқ йўлдан бақони тиландим...
 Ўлмоқни ўргандим.
 Тирилмоққа ҳамон ҳушим йўқ...

*В*афо ФАЙЗУЛЛОҚ

1963 йили туғилган.
 Тошкент давлат универ-
 ситети (ҳозирги ЎЗМУ)
 нинг журналистика
 факультетини тамом-
 лаган. “Хут”, “Хабарсиз
 севинг”, “Мангу лаҳза”
 шеърий китоблари нашр
 этилган. Жаҳон шеърля-
 ти вакиллари – Ш.Бод-
 лер, П.Верлен, А.Рембо,
 И.Бродскийлар шеърлари-
 дан, Ф.Кафканинг “Жара-
 ён” романини таржима
 қилган.

Ўтаверар ҳаммаси, ҳар он,
Мангу лаҳза исён ва иймон...
Шайтон жилтанглайди ёнимда
Эврилади гоҳи Бонумга.
Чанг солади ҳар бир онимга
Тупурар ботинан номимга...
Қогаман, қогаман ўзимдан йироқ,
Сўқир тироқ отилган ингроқ,
Ўша тупроқ, дангак, лой тупроқ
зувалам,
Жисмим гувала.
Кўнглим теграсида зах қўрган
Ҳар сония қулажак қўрган.
Ярмим Кун қирига отилди,
Ярмим Тун тўрига осилди.
Иргангман-ку англовсизлик домида
Одамий излаган Одамий...

Нух қавмиман,
Билмадим-ку ер ўзи уммон...
Кўзимни ҳам гўктирди тилсиз.
Шайтон рамзи ўйнаган қароқ...
Меҳрагмас, тоиларга ёрон
Йўлсиз, йўлсиз, гўкканга йўлсиз
Сўнгги дам ҳам кемага тикмаган
Гумроҳ Канъон бўлдим кўнгилсиз.

Гўё ҳар гал жумада
қурултойдан қолган...
Хайр, ният, нек амал, сийрат,
Тақво, тоат, муножот нима
билмаган
Од қавмиман,
Самуд қавмиман –
Ўзигамас ўзга топинган,
Жинлар иддаосин ёпинган
Бўй-бастига шаккок керилиб,
Махлуқдан махлуққа эврилган...
Йўқ, биламан, жуда биламан –
Мен бўри, айиқ, маймун авлоди эмас,
Маймун, тўнғиз менинг авлодим...
Яна тўнғизгами дўнаман?
Қарамайман, қаролмайман ёнимга...
Эсимда-ку бадбахт Лут қавми
Жиркангликни наҳот севади,
Ҳамон ирганг, расвои радди
Ҳамон кўмолмайди тош бўрон,

Эсган сари эсади бухрон,
Яллама ёрим қилганга тўфон...
Қисқартирар заминни Фармон!
Ўлик денгиз, тобутсиз денгиз,
Қабоҳатнинг жазосими биз,
Қиёматнинг ояти, эссиз...

Барибир
Мен ўшангик, ҳаддан қизгангик,
Жаннатдан нозил,
Аён феъли Ёқубга тушдан...
Нафсга, нафсга фақат сизинган,
Жоҳил...
Ув, мунга Ой қисматинг пешвоз
Оралайди катта азобни
Ўн икки Юлдуз Ойга эгилган
Тозадан тоза Азоби
Юсуф! Юсуф
Соҳиб ҳусн, гўзал қалб, оқил
Бўлган боис сотилган...
Даврондан зиндонга отилган,
Зоҳири шу...
Нафс жангларида,
Дарс рангларида
Шабнам асли, шуғла фитрати
Тамом кўнгил дардига даво.
Уни азал хуш кўрар аёл,
Она, аёл
Ойни ойдай тебратарди нафсида,
Бир кун тўлғонди-ку қасдида
Ҳали гўзал
Шайтон расида...
Номус-ор зодагонлар ҳаётида бир тақа:
Меники бўлиши керак, деди
Меники бўлиши керак.
Кўзга нур, тан-жонга сурур...
Кўнгилдаги ингроқ керакмас
Номус топталганга гуноҳмас...
Юсуфнинг уҳ зиёбахш жони,
Юрагида Илоҳ фармони,
Миср хазинабонининг хотинига керакмас.
Бокира эди у, иффатли...
Юсуф ундан минг гандон аъло,
Зеро, бутун берилганди иймони,
Орзуи хўб эди,
Йўқ эди армони...
Жодузор олам.
Восита хотин

Кўнглига ошиқмас, танига, жамолига
 Ҳусн отли молига харидор,
 Ҳет қатон боқмаган ҳолига...
 Қолди Юсуф иймон ёнига.
 Доғ тушарми доғсиз қурбонга!
 Ким эди эшик оғзида тутганлар,
 Айбдорни айбсиз,
 Мусаффони айбдор топганлар,
 Гуноҳни гуноҳ-ла ёпганлар.
 Ҳақиқат, зиндонда ҳам ҳақиқат.
 Ер усти қатонки ёлгон бўлади,
 Ҳақиқат жуда ҳам арзон бўлади,
 Кимга Шайтон дўсту толқон бўлади,
 Ер остига кўғиб кирар гин,
 Игкарида яшайверар дин.
 Ҳақиқат яшайверар зиндонда.
 Ҳалиям ўшандай Юсуфлар йўқми?
 Зулайҳолар йўқми ҳали ҳам.
 Балки ундай Юсуф, қалби кўклам йўқ,
 Соҳибкамол Зулайҳолар даргумон...
 Соҳибжамол Зулайҳолар соғ ҳамон,
 Пайт пойлашар, пойлашар замон...
 Ер лола орттирган баҳорда,
 Тун-кундузлар бир моҳитобон –
 Кўнгли Юсуф, кўнгли гарогон,
 Юсуф бўлгим келади ҳамон,
 Чиқаманму зиндондан омон,
 Бир кўнгилга бир хазинабон...

Водийи Тўбо

Ҳар замонда тўшагай сабо,
 Бори сахро – қоронгу сахро,
 Бу дунёга қайтгандай Мусо,
 Сабий Мусо,
 Қўрқоқ ақли тилидан жудо.
 Муҳит урҳо-ур,
 Сўзломмас бурро.
 Дудуқланар маъносиз,
 Ноадлдан бўериқади ҳислари.
 Лоқайд, камхарж, бегам, жимгина,
 Инига йўламас шамолдай
 Сўз айтмайди, тикармас садо...
 Гарги
 Ҳаёни ўмариб кетишмоқда пашишлар,
 Сурбет ва бефаҳмнинг қўлида гижжасак...
 Қарға машваратнинг тўрида,
 Тўтига ажрли беқасам кийгизар.
 Жиноят угунмас, камсуқумлик угун

Жазо тайин.
 Ақлни эмас,
 Жаҳлни пуллайди зағизгон.
 Одамийнинг кўзи юмуқ,
 Юраги ҳолсиз,
 Лаби олсиз,
 Манглайининг ажсинларига тўғиб кетган йиллари
 Жараённинг фурсатидан зорланиб
 Куним ўтди.
 Куртаклар тил тикарди
 Қонимда ўрмалади баҳор
 Яшилланишни,
 Озод фикрни,
 Туйғуларим илғади,
 Мен тилсизнинг тилини бер ўғирлаган дунё!
 Булбулигўё дунё,
 Булбуллари қолмаган дунё,
 Ҳаққа, Ҳақиқатга тилим оғилса эди...
 Ҳет нарса керакмас менга
 Қадрни қадрлашдан,
 Биродарга қиёматли салом йўллашдан,
 Изҳори Ёр,
 Беморларга шифо тилашдан
 Онамни олдидаги қарзимни,
 Ўзининг ҳузуридаги арзимни,
 Фосиқ, фожир, итоатсиз, аждаҳоларга
 Наво янглиг узатсайдим нарзимни.
 Мусоман – Фиръавн ганг солган ҳар онимга
 Йўқолишга қалқонман.
 Отиши, осишига
 Нишонман.
 Ҳали ҳам ўша гоҳ ҳалол,
 Гоҳида йўлидан адашган бандаман.
 Ҳар жойда тандаман...
 Ҳар нарса синов, неъмат,
 Иллат, тухмат, қабоҳат,
 Ҳаловат, ҳузур, нур, фаришта, ҳур
 Ўнгу сўлимда.
 Кўзимда, қўлимда.
 Ана Каъба сари кетаётган Абраҳа
 Филдай-филдай филлар қурган йўл...
 Абобил қушлари
 Тумишугида сопол
 Тоғларни қўпорган,
 Тошларни тешиган гил
 Иймон дур, безавол...
 Жазои Ҳақ
 Шунга кигик,

Шунга қудратли.
 Довул...
 Бугун ҳам эсмаяптими
 Бутун ер шари бўйлаб...
 Ким бугун Абраҳа?
 Ким Абдулмутаалиб?
 Ким мағлуб,
 Ким голиб,
 Каъбанинг эгаси каби
 Инсоннинг эгаси бор!
 Қонининг эгаси муҳиммас,
 Жонининг эгаси бор.
 Қалб – Каъба
 Вайрона, вайрона,
 Обод, обод, ҳайрона,
 Озод, озод, дўстона
 Бандага қул,
 Бандага гўри –
 Қалб – Каъба
 Ўзига бегона.
 – Яздонга лўли.
 Тавоф қилинг уни,
 Айланиб бир ҳузур
 Ердан, тепадан
 Жами мавжудот,
 Махлуқот.
 Етгани шу Ҳақнинг имдоди,
 Етгани шу Тангрига додим,
 Тавбам, фарёдим,
 ҳайвоний онимга,
 инсоний жонимга.

Қўлимда дастур
 Тугал, мукамал
 Аниқ-тиниқ, равшан, ёп-ёруғ
 Ким, кимга
 Ёрлуг. Номахрам, танмахрам,
 Қалбмахрам; қиш, ёз, куз, кўклам
 Вақти бир тавофнинг
 Ибодатнинг, ибратнинг
 Яшашнинг ҳам...
 Денгизларни бўлиб йўл берди Тангрим
 Ўша унутувган, куфрони неъмат қилаётган
 Мусо қавми, Исо қавми сенмасми, менмасми,
 Етмиш тўрт йил тўрт ёққа улоққан,
 Юз ўттиз йил кўз ёши игига оққан –
 Қирқ йил саҳродаги Мусо қавми
 Кўзини оғмайди. Ҳар куни тикилади

Битта Сомирий.
 Тилла бузоқ шарт эмас энди
 Ўлик эшак бўлса ҳам майли,
 Уграшади телбалар хайли,
 Вақтни ўлдиришга эрмак керак-да.
 Эсли лаҳзани ушлашга юрак керакмас,
 Шукрона неъматга йўлак керакмас.
 Санаб бўлмас, жами ўрмон сиёҳи етмас
 Қалам, қоғоз, илтижо, овоз
 Гурас-гурас ўтиб боряпти...

Тавба, тушимга кирибди Иқлимо,
 Кезир Ўзинг.
 Мен гўё Қобил,
 Мен яна Ҳобил
 Аралаш-қуралаш
 Хўл ва қуруқ,
 Арзон ва қиммат,
 Нодир ва мўл,
 Саҳро ва кўл.
 Уммон-қуруқлик қонимда
 Меҳр-шафқат,
 Ҳақиқат,
 Нафрат,
 Сурур,
 Сеҳру жоду, муҳаббат –
 Куз-гайрат.
 Илоҳий руҳият
 Ҳис қилиш,
 Қисилиш,
 Эзилиш,
 Ҳуррият, қуллик...
 Куфр, шукр.
 Ҳаё, беҳаё, иллат...
 Куйдиражак барисини нур,
 Олов эмас
 Илоҳий нур жонимда!

Ажабки, хаёлимни забт этган нима?
 Нима жодулаган кўзимни?
 Рўё кўзларимга ин қўйган кана
 Хунимни симириб ўйнатар сароб.
 Муттаҳам арбоб
 Бобилга тушурилган сил Ҳорут, Морут
 Ҳар кўгада боғлар ақлимни... ана!
 Фақат танитмайди ўзини,
 Фақат танитмайди мени ҳам...
 Ёлгондан бўғилган ҳақиқат

Хунук , ёмонотлиқ, ўжар савт
Йиғлатади ҳатто Ҳорут-Морутни,
Тараллабедодман,
шодланмай кулганим кулган,
Бўлганим шуми? Бедодман...
Қорнини тўлдириб, кўнглини тилган
Ўзим-ку!
Ўзим!

У кимнингдир қўлига тутади удни!
Йиртилган, ёқилган хат айни дунё
Соғинади қайтишимизни
Афсунгамас, тинга!
Боримизни айтишимизни,
Тахти синган ҳукмфармо риё
Йўл солади ҳар томон...
Оқим, гуруҳ, фирқа, уюшма...
Йўл эса битта!
Йўл фақат битта!
Унвон, мартаба, табақа ҳам...

Аггиқлансам, хатом жазо бўлиб келади,
Қуруқлик сувга итқитар вужудим.
Балиқ қорнидаги Юнусман...
Кир корига ҳамон бўлмаган иқрор,
Қиёматгага наҳанг қорнида қолиб кетсам нима
бўлади?
Зеро, не бир ақлли йиртқизларнинг оғзи оғиқдир,
Пойлаб ётибди комига тушишим...
Мен эса аггигимни, жаҳлимни йиғиб олмадим
Йўлга солмадим.
Чинорнинг ёшидаман
Уммоннинг қошидаман
Довдир, телба, нодон,
Майда, овсар, сусткаш, беғам,
Лақма, лаққи,
Ҳамма нарсани Азиз бергани ҳолда
Кибри қадар тутгани мотам
Шаҳвати-гун ютганга ситам
Инсу севган жинни...
Одамий, одамий...

Ҳамон ўша Одамдан одам,
Бироз боди,
Бироз манманроқ
Тўхтамайди қилишдан орзу,
Ҳеғ тўймаган кегилдан армон.
Ҳар дам севар бўлмоқни қози.

Ғайратлиман дея танбалроқ...
Кўзимни оғ дегим келади,
Кўзимни оғ дегим келади.
Исёнга зарқ,
Иймондан нари.
Иймонсиз зарқ
Қара, қара исённинг жарри
Қулаган дайди.
Фаластинда мени хўрлашар,
Афғонда изғийди бўрилар...
Нафсим намунга ҳам гиёҳванд,
Нафсим намунга ҳам хунарманд.
Кимлар вайрон қилди пул бозорини,
Кимлар обод қилди қул бозорини?!
Намунга иллатдан кўкрак кераман,
Неғматдан ўзимни нари сураман?
Оташин яхшилар ҳамкорсиз,
Тобора бедилу дилдорсиз,
Кабирлар қурбонлиқ.
Иблис ошкора бўғизлайди
Сағирлар бошпана излайди.
Ҳар забун, изиллайди, йиғлайди.
Ҳар жойда ёмонлар бир, ҳамкор,
Нафсиғор барқарор тадбиркор
Таъмағир,
Кўнгли кир
Юрагида қон оқмайди, жир...
Замон шундай эмиш,
Замонни сўкма
Инсон ўша
Одам Ато зурёди.

Нафсинг шунга отдими ҳакалак,
 Шавқинг буздими тўғонни,
 Мен камалак,
 Нонуштага етти ранг еган...
 Даво сўрабман сендан бедаво...
 Қўлимга қарайсан
 Кўзимдан аввал.
 Қўлим бўлмаса ҳам...
 Бошқа гал
 Кўзингга узатаман қўлимни...
 Мен хастами
 Сен хаста?
 Сен хастами,
 Мен хаста?
 Бирда юрак гатоқ,
 Бирда қалб гатоқ
 Қўлимга қарайсан
 Кўзимдан аввал...
 Сўзимга ишон,
 Ишонма,
 Лекин ишон!
 Ишонгсиз одам
 Бергансан ваъда
 Ал-Мисоқда,
 Рад этолмассан!
 Қайдан тегди кир,
 Пул, мол-мулк,
 Гўзаллар, шон-шуҳрат,
 Дабдаба олдида
 Титрайман дир-дир.
 Ахир улар ҳетти*
 Менинг олдимда,
 Нур игган
 Кўнгил, юрак
 Яралиши ёлида
 Улар ҳетти!
 Кўксингда отган тонг,
 Бағрингда тугилган баҳор,
 Уйғонган қуёш,
 Севинган ой,
 Саждагўй юлдузлар,
 Қарамас,
 Кўтаролмас юкни мен,
 Амални
 Зиммамга олганим олдида...

Мен ўша одамий,
 Сен ўша одамий
 Иблис тўқилаган қонини,
 Раҳмон асраб қолган жонини.
 Талашман,
 Талашсан...
 Курашсан,
 Кураш сан
 Иймон жонида,
 Иблис ҳар ёнида,
 Малак томонида,
 Жинлар ёбонида
 Талашман,
 Талашсан,
 Курашсан!!!
 Ҳар лаҳза иймон-иймон,
 Ҳар лаҳза омон-омон!
 Ногаҳон исён, шайтон
 Жиртак галиб қозсин,
 Сен ҳам қоз ундан!
 Тунда тундан,
 Кунда бузеундан.
 Англа шунда
 Англа тун-кунда
 Ибодат
 Сен одамий
 Одам зуриёди,
 Вазифангни, ҳуқуқ, шаънингни,
 Қалбингнинг рангини.
 Келган жойинг,
 Кетар маконинг
 Отар, ботар замонинг.
 Кулшан, гулшан диёринг
 Агёринг.
 Ва тоабад
 Ёринг.
 Йўқлигингда
 Бўлгани Боринг!
 Мен ўша таслим
 Фарзанди муслим,
 Аввали,
 Ўртаси,
 даҳшат охири
 Ёхуд аълами улим
 Устоди Алим,
 Охири,
 Ўртаси,
 Аввали Ризвон!

*Арзимаган, ҳеч нарса (шевада)

Борлиги гуфрон,
 Зино, қутқу, беақл,
 Синов, фитна, ҳикмат
 Бўлган жон
 Охириг аввалги Ватаниг бўлсин,
 Охириг зардоб оралаб эмас,
 Бол оралаб юрсин!
 Фаришталар қилганда сажда,
 Хурлар эшитган ваъда:
 Неъмат, хислат, имтиҳон, камол,
 Келган маҳал ва кетмоқ маҳол –
 Руку, қиём, қаъда ва сажда
 Сениг шарафинг-ку,
 Мениг шарафим
 Қалби Каъба
 Қибла тарафим!

Сен ўша –
 Мен ўша
 Ҳамон ўзгармайсан,
 Йиллар, асрлар
 Турланади теграгда.
 Айланади ганимга жўранг
 Гар иблис эврилса тўранга.
 Аввал қалбингга қирон солади,
 Қалбингдан ўгини олади.
 Ўг бўлмайди ложувард осмонда.
 Нон тикқанга қорин тўрванга,
 Айланасан онгсиз йўрага...
 Ҳейй!

Олисларни кўзла сан!
 Кўзла жуда ҳам олисларни!
 Уфқда боқий бир битик бор!
 Зангори, мовий, қип-қизил, оппоқ
 Яйловларда хизрранг волий,
 Қишлоқларда деҳқонранг янгроқ,
 Кўнглинда заъфарон мард толеъ.
 Бошингда шаҳарлар тикладинг,
 Шарққа, Фарбга, Жанубга иниб.
 Ўзинга ўзинги юкладинг
 Замзам игар равзалар келиб.
 Китоб ол!
 Ташлаган каломинг кўтаргин!
 Тўрванга савол сол!
 Хорланган саломинг айтиб қол!
 Кетарвергин олға!
 Кетавергин олға!
 Қанга иллат кутмоқда йўлда...
 Қанга сарват қолганга дўлга...
 Сен Одам – одамий
 Маҳкумсан,
 Маҳрумсан,
 Маҳбуссан,
 Мискинсан жуда ҳам,
 Шунда ҳам сен ОДАМ!
 Нафсми гори,
 Иймонми бори...
 Ишқми ори,
 Армонми зори!?!

Afandining yo'chi'gi

ТАУЛИ

1949 йили тугилган.
Тошкент давлат университети (ҳозирги ЎЗМУ) нинг ўзбек филологияси факультетини тамомлаган.
“Осмон тўла юлдузлар”, “Қалб даргаси”, “Сурнай наволари”, “Элги (Афанди ўлмайдиган бўлди)”, “Руҳият эҳроми”, “Замона зайли”, “Тилсим”, “Отнинг қашқаси”, “Кўзларга тўтиё сўзлар”, “Билга хоқон достони” каби қиссалар, бадиалар, ҳикоялар, насрий достон ва адабий-танқидий мақолалар тўпламлари топ этилган.

Тошқирлик

Ўзбек халқининг севимли қаҳрамони Хўжа Насриддин афандининг фазилатлари кўп. Бу қаҳрамоннинг ўта билағонлиги, топқирлиги, сўзамоллиги, эпчиллиги, софдиллиги, одиллиги, дадиллиги, мардлиги, тантилиги тилларда дoston! Жаноби Афанди нафақат ўзбек, усмонли турк, озарбайжон, қозоқ, туркман, қирғиз, қорақалпоқ, татар, бошқирд, уйғур ва бошқа туркий халқлар, балки форс, тожик, юнон, араб, болгар, серб ва бошқа туркий бўлмаган халқларда ҳам яшовчану курашчан қаҳрамон ҳисобланади. Афандига хос фазилатлардан бири, ҳатто бирламчиси – бу, шак-шубҳасиз, топқирликдир. Чунки афанди латифаси ўз табиатига кўра топқирликнинг энг ёрқин кўриниши, яққол намоишидир. “Билган топиб гапирар, билмаган – қошиб” деганларидек, Афандичалик мос сўзни топиб гапириш, ишнинг кўзини топиб қилиш чинакам санъат ҳисобланади. Ҳар қандай соҳада янги ғояни топиш, кашфиёт қилиш энг қийин ҳамда энг қадрли иш саналади. Хўжа Насриддиннинг латифаларини ўқиган ё эшитган одамнинг юзига кулги таралиб, Афандининг топқирлигига “Э, қойил!” деб тан бериши бежиз эмас. Кейинги етмиш етти йил мобайнида афанди латифалари ўзимизда жами тўққиз маротаба нашр этилган бўлиб, шулардан еттинчиси ва энг тўласи – 1990 йили чоп этилган “Афанди латифалари” тўпламига ажойиб олим Баҳодир Саримсоқов ёзган мухтасар сўзбоши “Ҳамиша ҳозиржавоб жанр” деб аталган. Латифага берилган энг қисқа таъриф бу! Камина латифага “Ҳамиша топқир жанр” дея таъриф беришни истардим. Сабаби, ҳозиржавоб сўзи изоҳли луғатда “берилган саволга, луқмага дарров, кўп ўйламасдан жавоб бера оладиган, керакли сўз ва гапни дарров топа биладиган” дея шарҳланган. Тўғри, Афанди ҳозиржавоб, яъни гап-сўзга уста, лекин у иш-амалга ҳам уста-да. Афанди аравани қуруқ олиб қочмайди, балки амалда кўрсатади, яъни фақат гапни эмас, ишни ҳам қойил қилади. Хўжа Насриддин афандидек жаҳон адабиётдаги беназир қаҳрамонни яратган топқир-топағон-топалоқ-топарман халқ “Топдим! (Эврика!)” дея хитоб қилса арзийди. Яратган ярлақан қайси халқ яратган экан бундай жаҳонгашта элчи қаҳрамонни, дейсизми? Ўйлашимча, бу авлиёсифат зотни бир эмас, кўп

(ўттиздан ортиқ) туркий халқлар кўплашиб-кўмаклашиб яратган!

Тўғри, халқ оғзаки ижодининг сўз ўйинига асосланган айтишув, лапар ва аския каби бошқа оммабоп жанрлари билан ёзма адабиётдаги баҳри байт ва бадиа, хуллас, том маънодаги бадиҳа (импровизация) ўз табиатига кўра топқирлигу ҳозиржавоблик демак! Лекин бу жанрлардаги ҳозиржавобликни латифалардаги топқирликка таққослаб бўлмайди. Бордию таққосланса, ютуқ, сўз йўқ, латифада кетади. Ўзбек халқининг ўзингиз хоҳлаган латифасини олиб, унинг вазнини – латифа замиридаги бадиият “юки”ни салмоқлаб қарасангиз, бунга тўла ишонч ҳосил қиласиз.

Мана, “Афанди латифалари”¹ китобида келтирилган “Дурустроқ одам топилмадими?” номли энг ихчам ва энг ҳикматли латифалардан бири: ёнқўшни жон қўшниси тўйига таклифномани бир бойга обориб беришни Афандидан илтимос қилган экан, бой таклифномани ола туриб нописандлик билан шундай кесатиқ қилибди: “Таклифнома олиб келиш учун сендан кўра дурустроқ одам топилмадими?” Бундай қитмирона саволга ҳар ким ўз феълига яраша жавоб қилади, албатта. Лекин Афандининг ҳозиржавоблиги барчасидан бир баҳя баландроқ туради: “Дурустроқ одамлар ҳам бор эди-ю, аммо улар дурустроқ одамларникига хат олиб кетдилар”. Шу биргина латифага олам-олам ҳикмат йўғрилган. Биринчидан, “Билган топиб гапирар, билмаган қошиб”, “Ёмонликни яхшилик билан енг”, “Эгилганга эгилгин бошинг ерга теккунча, кеккайганга кеккайгин бошинг кўкка етгунча” каби халқона ҳикматлар. Иккинчидан, беш кунлик дунёда ўзининг омонат бойлигига ишониб такаббурликка берилган ва ўзгаларга таҳқир назари билан қарашга ёмон ўрганган кимсани инсофга келтириб, инсонийликка даъват этишининг афандиларча тўғри ва самарали усули. Учинчидан, бойнинг кесатиғига мос кесатиқ билан жавоб бера олиш маҳорати, яъни рақобатда ўзиб чиқиш малакаси. Тўртинчидан, Афандининг қора халқ билан давлат кишилари орасидаги элчилик-воситачилик юмуши, яъни улар орасида тинчлик-тотувликни, тенг ҳақ-ҳуқуқлиликни, адолатни таъминлаши ва ҳоказо.

Адабиёт илмида шундай бир ҳикматли гап бор: “Ҳикоя детал билан тирик”. Оламдаги энг қисқа ва энг гўзал ҳикоя бўлмиш латифанинг ҳам жони деталда, албатта. Келтирилган латифадаги деталлар – “қўшни”, “тўй”, “таклифнома”, “бой” ва бу деталларнинг марказида уларни бирлаштириб турган бош қахрамон Афанди. Уйлаб қарасангиз, ҳар бир деталь орқали кўп фикрлар уқтириляпти. Нега Афандининг

қўшниси? Нега қўшни бойни тўйга таклиф қилмоқчи? Нега қўшни таклифномани ўзи элтмай, айнан Афандидан илтимос қилди? Нега Афанди элчиликка рози бўлди? Нега бой норози бўлди?.. Бу саволларга ҳар ким ўз билими, дунёқараши, ҳаётий тажрибаси, маънавиятига мос ҳолда жавоб топади, албатта. Бойнинг Афандига айтган кесатиғи тағзаминида ҳам бир қанча фикрлар бор. Жумладан, “Сендек анойи мендек обрўли бойга элчиликка мос эмассан”, “Сендек анқовни совға-саломсиз йўллаганига қараганда тўй ўзингга ўхшаган ялангоёқникида бўлаяпти-да”, “Сен ялангоёқларга тўйни ким қўйибди?” каби таъна-маломат ётибди. Бою камбағал билан қандай муомала қилишни яхши биладиган руҳшунос Афанди тағзамини яна-да пишиқ, асосийси, ҳақ-рост гапларни айтади, албатта: “Мен анойи эмасман, ҳаддингдан ошма, бўйнингни эгиб қўйишга қурбим етади”, “Сен кўпам кеккайверма, сендан бойроқ, обрўлироқ одамлар ҳам бор, улар ҳам тўйга таклиф қилиняпти”, “Тўйда ҳамма тўяди, тўй – халқники, бой-камбағал, ёш-қари, эркак-аёл, бола-бақра... – кўпга келган тўй бу...” Умуман, сўз санъати тағмаёно билан иш кўради. Лекин бу санъатнинг энг нодир ва таъсирчан шакли ҳисобланган латифада, табиийки, тағмаёно (тағдор имо-ишора, қулоқ қоқиш, учуруқ...) нисбатан кўпроқ бўлади. Бинобарин, афандининг шу бир латифада топқирлик билан айтган гапининг маъзини ҳар ким ҳар хил чақади.

Афандининг топқирлиги тасодиф эмас, қонуният! Бошқача айтганда, Афандининг чинакам афандилиги (билгамишлиги, сўзга чечанлиги, қувлиги, уddaбуронлиги...) айни шу топқирликда кўринади-билинади. Лекин топиб айтилган гап ё қилинган иш бир зумда ўз-ўзидан пайдо бўлмайди, балки ойлар, йиллар, ҳатто умр бўйи мияда ва қалбда обдон пишиб етилган ва айни лаҳзада беихтиёр тилга кўчган энг тўғри, энг адолатли, энг кулгили гап ё амалга ошган иш бўлади. Буни янада яққолроқ ҳис қилиш учун “Қозон ҳам ўладими”

¹Тўплаб, нашрга тайёрловчилар: Баҳодир Саримсоқов, Фариди Йўлдошева. Фафур Гулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, 1990 й.

латифасини ўқиб кўрайлик: Афанди мингбошига кўшни экан. Уйига меҳмонлар келганида у бой кўшнисидан каттароқ қозон сўраб чиқибди. Мингбоши қозонини бера туриб тайинлабди: “Қозонимнинг ой-куни яқин эди, туғиб қолса, боласи билан қайтарасиз-да, а, Афанди?..” Бундай тағдор имо-ишора, қулоқ қоқишгина эмас, очиқ-ошкор масхара-калакага жавобан нима дейиш мумкин? Бу ерда энди шошқалоқлик билан ҳозиржавоблик кетмайди! “Теша тегмаган” тадбир қўллаш ва ишнинг кўзини билиш керак! Шунинг учун Афанди итоаткорлик билан “хўп” дебгина қолмай, эртасига катта қозонга ўзининг кичкина декчасини қўшиб олиб чиқибди: “Тўғри айтган экансиз, тақсир, мана, қозонингиз туғди!”. Одатда Афанди рақибни аҳмоқ қилишдан аввал ўзини ўтакетган аҳмоқ кўрсатади. Афандидан бундай аҳмоқона жавобни кутмаган мингбоши декчани олибгина қолмай, катта қозонини яна бир марта сўраб чиққанида кўшнисини тентак фаҳмлаб тагин қозонининг ой-куни яқинлигини уқтиради. Афанди тагин хўп деб олади-ю, бироқ бу гал, декча қўшиб қайтариш тугул, қозоннинг ўзини ҳам қайтармай юраверади! Мингбошининг “Нега қозонимни қайтармайсан?” қабилидаги кутилган саволига жавобан аввалдан ўйланган ва кутилмаган гапини айтади: “Қозонингиз туғолмай ўлди!” Ана ўшанда мингбошининг “Қозон ҳам ўладими?!” деган кўндаланг саволига юзаки қараганда ҳозиржавоблик намунаси бўлган, аслида, пухта ўйлаб, дил тўрида обдон пишитилиб, пинҳон сақланган гапини айтади: “Қозоннинг туғишига инониб, боласини олиб қоласан-у, ўлганига инонмайсанми?” Ҳақиқатан ҳам, қозон туғиши мумкин эмас, лекин ўлиши, яъни, синиб қолиши – бу, албатта, мумкин! Фойда ундириш қўйида шу оддийгина мантиқни назар-писанд қилмаган калтабин кимса Афандининг мантиқи олдида нима қилади – таслим бўлади-да!

Аввалги латифадаги тўй каби, бу латифадаги қозон шунақанги тағзамини теран деталки, унинг тагида ҳам, ичида ҳам, атрофида ҳам гап жуда кўп! Ёдингизда бўлса, буюк Фафур Фуломнинг “Шум бола” қиссасида эгасини рози қилиб пулини ўғирлайдиган киссавурнинг устмонлиги қаламга олинган. Мингбошини рози, яъни, таслим, мот қилган ҳолда унинг дошқозонига ўзининг декчасини айрибошлаш... бунинг учун одатда чинакам Афандининг ишбилармонлигию тадбиркорлиги керак бўлади!

Ўйлаб қарасангиз, бундай айрибошлаш ўтакетган адолатсизлик, ноинсофларча алдам-қулдам эмас, аксинча, чинакам адолатни қарор топтиришдир. Агар латифадаги мингбоши – амалдорнинг, афанди – халқнинг тимсоли эканини назарда тутсангиз, англашиладики, аслида, дошқозон – халққа, декча –

амалдорга тегишли бўлиши керак! Бошқача айтганда, халқ амалдорга эмас, аксинча, амалдор халққа хизмат қилиши лозим! Амалдор ўзича “Қозончида ихтиёр – қайдан қулоқ чиқарса”, деб дошқозонга ўзбилармонлик билан эғалик қилиб, халқнинг кунини декчага қолдирдим, буниси етмагандек, ана ўша декчага ҳам кўз тикдим, бас, бундай ноҳақлик-адолатсизлик-ноинсофликка чек қўйиб, ҳақни қарор топтириш учун афандининг топқирлиги, устмонлиги, ақл-заковати ва, ниҳоят, шуларнинг қонуний ҳосиласи сифатидаги ҳозиржавоблиги керак! Эслатиб ўтиш ўринлики, буюк Соҳибқирон Амир Темур ҳазратлари саккиз хил маъдан қотишмасидан тайёрланган улкан дошқозонни ўзи учун эмас, халқ учун ясаттирган, шу боис ҳам у пири комили Аҳмад Яссавий шарафига ўзи қурдирган маҳобатли мақбара ичида – халқнинг кўз ўнгида барчага ибрат бўлиб турибди. Бу оламшумул дошқозонни ҳам ўзининг томорқасига олиб келиб, омборига қулф-калит қилиб қўйишни истовчи кимсалар эса, кенг жаҳон айвонида ҳамиша кўплаб топилади! Шунинг учун ҳам Соҳибқирон бобомиз “Йўқсулларни бойларнинг зулмига топшириб қўйманг!” дея авлодларга васият қилган!

Буюк Фафур Фуломнинг афандиларча топқирлик билан мирзасига айтиб ёздирган каттакон латифаси – ўзбек адабиётидаги энг гўзал ҳикоя “Менинг ўғригина болам” ёдингиздами? Бу ҳикояда ҳам қозон детали келтирилган. Уйда ҳолсизликдан сулайиб ётган кампир том бошида ўтирган ўғрига “Қутлуғ уйдан қуруқ кетасанми энди, менинг ўғригина болам? Анави қозонни олиб кетсанг-чи!” деганида ўғри бу “Ҳотамтойнинг онаси” деса дегудек меҳру саховат соҳибасининг таклифини кескин рад қилади. “Мен ўғри бўлсам ҳам бу қадар инсофсиз эмасман, онахон! Ҳали бу хонадонда ҳам улкан дошқозонлар осиладиган пайт келади!” дея ёруғ кунларга умид билан қарайди. Ана энди, оғизда “камбағалпарвар давлат!” дея жар солинган улкан салтанатдаги халқнинг хизматкори ҳисобланувчи амалдор девдек бир думалаб “халқ отаси” га айланса-чи? Бундай мисли кўрилмаган эврилиш ва ўтакетган ноҳақликдан юраги ўртанган ҳақгўй эса, “халқ душмани”га чиқарилса-чи?.. Мана шундай ҳам кулгили, ҳам фожиали ҳолатларни дил-дилдан теран ҳис қилган китобхонгина бизга замондош бўлиб яшаган буюк мутафаккиримиз Абдулла Ориповнинг, масалан, шундай бир тўртлигини кулибгина эмас, ўйлаб, тағмаънони англаб, шу боис йиғлаб мутолаа қилади: *Кулма, кулма, нега куласан Хижолат гекканнинг ҳолига? /Нега қўл узатдинг камбағалнинг /Ўғрилдан қолган молига?!*

Шўро тузумидаги амалдор зотининг олдида кўндаланг қўйилган чинакам афандиларча савол эди, аслида, бу тўртлик!

Кўриниб турибдики, латифа насррагина эмас, шеъриятга ҳам, оғзаки адабиётгагина эмас, ёзма адабиётга ҳам мансуб бўлиши мумкин! У фақат ҳикоя эмас, тўртлик ҳам, каттароқ шеър ҳам, масал ҳам, ҳаттоки мақолми-маталдек биргина ҳикматли гап ҳам бўла олади! Шундай латифасифат “қанотли” гаплардан бири, масалан, буюк ҳаким Абу Али ибн Синога тегишли: “Агар менки кофир ўлсам, бу оламда мусулмон йўқ!” Ўзини кофирликда айблаган калтабинларга шайхурраис берган чинакам афандиларча жавоб – ҳозиржавобликнинг энг ёрқин намуналаридан бири бу!

Кейинги пайтларда газета ва журналларимизда жаҳон адабиётидаги энг қисқа ҳикоялар намуналари мунтазам чоп этиб қелинмоқда. Ҳатто яқинда “Драбблар (Дунёнинг энг кичик ҳикоялари)” деб аталган каттакон тўплам нашр этилди. Табиийки, “Драбблар” нима экан дея сўзбошига кўз ташладим. Бу инглизча сўз “парча”, “бўлак” деган маънони англатар экан. Рус тилидаги “дробление”, яъни, “бўлаклаш”, “майдалаш” маъносидаги сўзнинг ўзати! Бу сўз ўзбек тили учун янги сўз бўлса бордир, лекин адабий жанрнинг номи сифатида ўзбек адабиёти учун мутлақо янгилик эмас, деб ўйлайман! Чунки “қисқа ҳикоя” тилимизда “латифа”, латифанинг энг кўп шов-шув қўзғатган шакли эса, “ҳангома” деб аталади. Юқорида тилга олинган “Афанди латифалари” тўплами сўзбошида нуктадон олим Баҳодир Саримсоқов ўзбек ёзма адабиётидаги латифанавислик ва латифахонликларнинг энг ёрқин намуналари сифатида Авфийнинг “Жоме ул-ҳикоёт ва давомеъ ул-ривоёт”, Убайд Законийнинг “Рисолаи дилкушо”, Давлатшоҳ Самарқандийнинг “Тазкирот уш-шуаро”, Замахшарийнинг “Рабеъ ул-аброр”, Абдурахмон Жомийнинг “Баҳористон”, Али Сафийнинг “Латойиф ут-тавойиф” ва Хондамирнинг “Мақорим ул-ахлоқ” китобларини тилга олади. Бу билан латифа жанрининг ўзбек халқ оғзаки ижодидагина эмас, ёзма адабиётда ҳам нақадар чуқур илдизларга эга эканини уқтиради. Сўзбошида алоҳида тилга олинмаган Отои ва Лutfий шеъриятидаги “Мана, чинакам лutf-латифа!” дея кўрмас-кўролма сўзларга ҳам нуқиб кўрсатса бўладиган шохбайтларни-ку, қўяверасиз – бу алоҳида мавзу! Мазкур сўзбошида муаззам Шарқ адабиётшунослигининг назарий масалаларини ҳам пухта биладиган олим латифа жанрининг шундай лўнда таърифини беради: “Латифа халқнинг ақл-заковатини, меҳр ва нафратини, кулгиси ва пичингини лўнда, заминида назокат ётувчи соддалик билан диалог шаклида ифодаловчи бир эпизодли асардир”. Яъни, латифа кичик ҳикоя демакдир. Бу оламда латифадан қисқароқ ҳикоя йўқ! Айни чоғда, у бўлак эмас, бутун асар, тўлақонли асарнинг парчаси эмас, ана ўша тўлақонли бади-

ий асарнинг ўзидир! Бинобарин, “драбб” сўзига нисбатан “латифа” сўзи ҳодисанинг моҳиятини аниқроқ ифодалай олади. Агар асар латифа жанри талабларига жавоб бера олса, албатта. Ҳар қалай, адабиётшунослик илми латифа, хангома, қатра, лавҳа, мансура, қайирма, мана энди, драбб каби бир-бирига анча яқин жанрларнинг ички табиати, муштарак ва фарқли жиҳатлари, бу жанрлар ўртасидаги ўта нозик чегараларни аниқлаштириб олиши керакка ўхшайди.

Одатда ҳамма латифалар ҳам хангома бўлавермайди. Латифанинг хангомага айланиши учун у жамиятда сезиларли шов-шув қўзғаб, оғиздан оғизга, тиллардан тилларга кўчиб юриши керак. Масалан, бундан роппа-роса бир аср муқаддам шундай бир пурмаъно-пурҳикмат тўртлик ўз замонининг энг зўр латифаларидан бири оғиздан оғизга кўчиб бизнинг замонамизга қадар етиб келган: “Хангома талаб бўлсанг, маҳкамага йўрта кўр, Уч эчкини бир лўли афсун ила ўйнатур!” Лақаби “лўли” бўлган бир амалдор – тарихий шахснинг лақаблари “эчки” бўлган уч амалдор – уч тарихий шахс билан тарихий аҳамиятга молик муносабатлари тилга олинган энг қизиқ латифа, энг қисқа шеър, энг машҳур хангомалардан бири бу! Абдулла Орипов ва Эркин Воҳидовнинг шеърий хангомалари, яъни, ўзбекона ҳазил-мутойибага йўғрилган машҳур шеърларини ким билмайди дейсиз! Тилимизда “номалар, хангомалар” деган пурҳикмат ибора бор. “Ёзма адабиёт ва оғзаки адабиёт” дегани, аслида шу! Бошқача айтганда, “нома” – хатга туширилган латифа, “хангома” – оғзаки айтиладиган латифа демакдир. Номанинг хангомага айланиши осон эмас! Адабиётимизда ҳам нома, ҳам хангома, ҳам масал, ҳам мақол, ҳам матал, ҳам маъжоз..., қўйинг-чи, ҳам ёзма, ҳам оғзаки адабиётнинг энг беқиёс намунаси буюк мутафаккиримиз Алишер Навоийнинг “Лисон ут-тайр” фалсафий достонидан кейин мавлоно Муҳаммадшариф Гулханийнинг “Зарбулмасал” асари ҳисобланади. Айтиш мумкинки, ўзбек тилидаги сўз санъатида бу асардан йирикроқ латифа йўқ! Муқимий ва Аваз Ўтар ҳажвиялари, Завқийнинг “Аҳли раста ҳажви” шеъридек дурдона асарлар ҳам латифлик-латифалик бобида “Зарбулмасал” асари билан бўйлашолмайди. Зотан, муаллифга замондош бўлган тарихий шахслар ҳаёти ҳаққоний, кулгили ва ҳеч ким тирғалолмайдиган даражадаги юксак бадиият билан ёритилган, шу боис ўз даврида беқиёс шов-шув қўзғатган бошқа асар йўқ! Агар бор бўлса, у, аввало, буюк Абдулла Қодирийнинг ўз табиатига кўра афанди латифаларига ҳамоҳанг “Тошпўлат тажанг нима дейди?”, “Калвак махзумнинг хотира дафтари-дан” сингари кичик насрий асарларидир.

Буюк Фафур Фуломнинг бутун ижодий фаолияти мобайнида яратган ҳикоялари ва айниқса, “Шум бола” қиссасида муаллифнинг табиатидаги ўйчанлик билан топқирлик ҳозиржавобликдан минг карра устунроқлигини аниқ-равшан кўрсатиб турибди. Бу асарларнинг қарийб барчаси Афанди латифалари асосида, айрим латифаларнинг мағзини чақиш ва уларга ижодий ёндашиш асносида дунёга келган! Агар ўхшатиш ўринли бўлса, тарихнавис адиб Миркарим Осим ўзининг гўзал тарихий ҳикоялари ва қиссаларини тарихий шахслар ҳақидаги мавжуд афсона-ривоятлар асосида яратганидек, Фафур Фулом нафақат “Афанди ўлмайдиган бўлди” билан “Афанди ва шайтон алайҳи лаъна” ҳикоялари, ҳаттоки “Ҳасан Кайфий”, “Ҳийлаи шаръий” дек бир қарашда афанди латифаларидан йироқдек туюлувчи асарларини ҳам латифаларга таяниб яратган! Бу ҳолни яна бир моҳир новеллистимиз Абдулла Қаҳҳор ҳикояларида ҳам яққол кўришимиз мумкин. Масалан, Абдулла Қаҳҳорнинг энг машҳур “Ўғри” ҳикоясини Афандининг бир латифасига қиёсий таҳлил қилиб қарасангиз, бунга ўзингиз ҳам амин бўласиз. Мана, ўша “САВОЛГА ЯРАША ЖАВОБ” деб номланган латифа: “Афанди эшак ўғирлатганини эшитиб, узоқ-яқиндан ошна-оғайинлари келиб кўнгил сўрашди... Уларга ош-сув қилгани учун Афандининг эшак нархидан ўн ҳисса ортиқроқ пули кетди. Бу ҳам етмагандек бир эзма оғайиниси келиб, Афандига ҳар турли саволлар бера бошлади: – Афандим, эшагингизни бир киши ўғирладими, кўпчиликми? Эшакни миниб кетдими, етаклаб кетдими? Эшак остонадан чиқишда ўнг оёғи билан юриб чиқдими, чап оёғи билан чиқдими?.. Афанди жавоб берди: – Янаги сафар эшак ўғирлатадиган бўлсам, сизни айтиб келаман, ҳаммасини ўз кўзингиз билан кўрасиз”. Бу латифа шунинг учун ҳам “Саволга яраша жавоб” деб аталганки, савол қанчалик тутуруқсиз ва гашга тегадиган бўлса, жавоб ҳам шунга яраша мантиқсиз ва кулги кўзгайдиган. Ахир, ўғри шунинг учун ҳам ўғрики, у ўмараётган мулкнинг эгасига ўзининг қорасиниям кўрсатмайди-да. (Ҳаттоки “Менинг ўғригина болам” ҳикояси қаҳрамони ҳам кампирга ўз овозини эшиттиради-ю, қорасини кўрсатмайди – қўрқанидан эмас, уялганидан!) Бинобарин, ўғри эшакни миниб кетдими, етаклаб кетдими, эшак уйдан қай оёғи билан чиқди, Афанди буни билмаслиги аниқ! Билмаслигини билиш учун ҳам катта ақл керак эмас! Била туриб тутуриқсиз саволлар билан ёнган юракка баттар ўт ёқиш-да бу! Ўт ёқарнинг ўзига ўт ёқиб, уни кулиб енгиш ҳаммиша топқир-ҳозиржавоб афандига хос!.. Мана шу, аслида, ошна-оғайинлар ўртасидаги бир-мунча енгил ҳазил-мутойиба, “Эшагидан тўқими қиммат” деган пурҳикмат мақолга асос бўлиб хиз-

мат қилган латифалардан бирига Абдулла Қаҳҳор чинакам сўз санъаткори сифатида ижодий ёндашди. Адибнинг “Ўғри” ҳикояси мазмунини бу ерда эслатишга ҳожат йўқ. Унда ҳазилкаш Афандининг ўрнида бечора Қобил бобо, эшакнинг ўрнида хўкиз, ошнанинг ўрнида элликбоши! Саволлар ҳам ошнанинг саволларидан беш баттар тутуриқсиз ва калакаомуз: “Ўғри етакласа кетаверадиган қандай хўкиз эди у? Етаклаганга эргашиб кетаверма деб тайинлаб қўйилмаган экан-да, а?..” Сезилиб турибдики, буюк адиб латифадаги енгил кулгини аччиқ заҳархандага, ошна-оғайинининг шахсий муносабатларини ижтимоий ҳодисага, яъни, юморни сатирага айлантирган. “Ўғри ўғри эмас, бошингга мушкул иш тушганида кўмак беришнинг ўрнига, аксинча, қароқчидек ўғридан қолган-қутганини ҳам талон-торож қиладиган манавилар ўғри!” дея ўқувчига баайни нуқиб кўрсатади. Бу билан моҳир ёзувчи латифага ижодий ёндашишнинг ибратли намунасини намойиш қилади. Адиб қаламига мансуб йирик насрий асарларнинг энг гўзали – “Ўтмишдан эртақлар” қиссасидаги ҳар бир ҳикоя ҳам “Ўғри” ҳикоясидан, демакки, ичакузди латифадан қолишмайди. Хуллас, Фафур Фулом ва Абдулла Қаҳҳор ҳикояларининг фавқулодда завқ-шавқ билан қайта-қайта ўқилишига бош сабаб уларнинг латифага энг яқин асар, том маънодаги ҳикоялар эканидандир.

Одатда латифанавислик билан латифахонликнинг олдида ўтиб бўлмас тўсиқ қўйиш мумкин, албатта. Лекин латифагўйликни ҳеч қачон ҳеч бир куч тақиқлаб-тўхтатиб қололмаган. Фафур Фулом ва Абдулла Қаҳҳорнинг унча-мунча латифадан қолишмайдиган “қанотли” гаплари адабий жамоатчилик орасида оғиздан оғизга ўтиб юргани барчага маълум. Ҳаттоки башарият тарихидаги энг мустабид шўро тузумида ҳам халқ оғзаки ижодининг энг гуллаб-яшнаган тури латифагўйлик, айниқса, сиёсий латифагўйлик бўлгани кўпчиликка аён. “Янгисидан эштайлик!”, “Янгисидан бор!” қабалидаги хитоблар замирида дoston, эртақ, қўшиқ, ҳикоя, мақол-маталлар эмас, айнан латифа назарда тутилиши бежизми, ахир! Бу ҳол Афанди латифаларининг ва латифагўйликнинг, худди Афандининг ўзидек, нақадар ўлмас ва яшовчанлигини аён кўрсатиб турибди. Кейинги йилларда адабиётимизда Алишер Навоий даврида кенг қулоч отган латифанавислик анъанаси қайта жонланмоқда. Шу ўринда бир пайтлар “Ёшлик девони” билан мумтоз адабиётимиздаги газал жанрига янги нафас бахш этган ажойиб шоиримиз Эркин Воҳидов билан бу зукко, чинакам афандитабиат адибнинг муносиб издошларидан бири Шодмон Отабек номини яна бир карра тилга олишни истар эдик. Эркин Воҳидовнинг “Донишқишлоқ латифа-

лари” шеърий туркуми билан Шодмон Отабекнинг “Дўрмон хангомалари” насрий тўплами қайта-қайта нашр этилаётгани ҳеч кимга сир эмас. Агар сир бўлса, бу сир ҳар икки адибнинг афандиларча топқирлик-ҳозиржавоблик намуналарини амалда намойиш этиб турган латифанавислик маҳоратидагина эмас, айниқса, ҳозирги ялпи китобхонлик даврида халқимизнинг латифахонлик иштиёқи латифагўйлик ҳавасидан минг карра кучлироқ эканидадир.

Камина “Теша тегмаган бир сўз ёхуд лутф-латифа қадри ҳақида” деган бир мақола 1997 йилнинг 13 июлида ҳафталикда эълон қилиниб, унда, жумладан, “Донишқишлоқ латифалари” билан “Дўрмон хангомалари”нинг илк нашрлари қизгин оқишланган эди. Бугунги кунда афандиларча топқирлик-ҳозиржавобликнинг ёрқин намуналари бўлган ҳар икки латифалар тўплamlари халқимизнинг энг севимли китоблари қаторидан мустаҳкам ўрин эгалладика, уларни атрофлича таҳлил қилиш учун бошқа каттароқ мақола ёса арзийди.

Модомики, Афанди латифалари халқ ижодининг энг ёрқин ва топқир жанрларидан бири экан, у халқ ижодининг бошқа жанрлари билан чамбарчас боғлиқ, албатта. Дейлик, латифаларда эртақ ва ривоятларнинг ўзига хос “хамиртуруши” бор. Масалан, “Хабарчи ўғри” латифасини ўқиб кўринг: “Афанди бир куни қирқта ўғрига дуч келибди. Ўғрилар: “Юринг, Афанди, подшонинг ўрдасига ўғирликка борамиз, сиз ўрдадан хабар олиб чиқадиган бўласиз”, – дейишибди. Афанди: “Бўпти, мен олдин кириб қоровулини ўлдириб чиқаман”, – деб кириб кетибди. Томдан аста-секин бораётган вақтда хазинанинг туйнугидан тушиб кетибди. Хазина ичида айлалиб юриб, кўзига болалар чаладиган қўшнайд кўриниб қолибди. Афанди найни олиб чалиб юборибди. Подшонинг ясовуллари уйғониб қолиб қулоқ солишса, хазина ичидан қўшнайд товуши чиқаётган эмиш. Секингина бориб Афандини ушлаб олишибди. Қирқта ўғри ҳам қўлга тушибди. Уларни сўроқ қилгани подшонинг олдига олиб боришибди. Подшо Афандидан: “Нима учун шундай иш қилдинг?” – деб сўрабди. Афанди: “Эй, подшоҳим! Сизнинг ўрдангизга қирқ ўғри кираётган экан, сизга хабар қилгани қўшнайдни чалдим-да”, – дебди. Сизга бу латифа “Уч оға-ини ботирлар” эртагини эслатмаяптими? Эсингизда бўлса, эртақда тўнғич ботир аждарҳони (жаҳолат тимсоли), ўртанча ботир арслонни (нафс тимсоли), кенжа ботир эса, қирқ қароқчини (инсоний иллатлар тимсоли) енгади. Яна шуниси борки, эртақда ҳам кенжа ботир подшоҳ саройига қароқчилардан аввалроқ кириб олиб, сўнг бирин-кетин кирган ўғриларни қиличдан ўтказди. Бу жасорати ва хизмати учун подшоҳ уч қизини уч ака-укага беради-да, кенжа

ботир тахт ворисига айланади. Қирқ ўғрини бошлаб тузоққа тушириш – мана буни топқирлик – топиб қўлланган тадбиркорлик деса бўлади. Айтиш мумкинки, Афандининг йўриғи, яъни тутган йўли ҳар жиҳатдан ибратли: биринчидан, ўғриларнинг таклифига “йўқ, мен ўғрилик қилмайман” деб норози бўлмайди, сабаби, ўғирлик сирларидан хабардор бўлган “шерик”ни тирик қолдирмасликларини яхши билган. Иккинчидан, “душманнинг ичида бўл” деганларидек, Афанди душманнинг ичида бўлиб, уни ичдан кўпормоқчи. Ҳамма замон ва маконлардаги урушларда кўпинча душманнинг сир-асрорини билган томон ютиб чиққан-да. Учунчидан, ўғриларнинг кўзича Афанди саройга айвоқчи, яъни ўғриларни хатардан огоҳлантирувчи сифатида яширинча қиряпти, аслида эса, саройдагиларни ўғрилар хатаридан огоҳлантирмоқчи. Тўртинчидан, тўппа-тўғри сарой ясовулларига бориб хабар қилса, ўзи ҳам ўғриларга шерик сифатида жазоланиши мумкин. Шунинг учун Афанди хазина ичига тушгач, яъни мурод-мақсад манзилига етгач, сарой аҳлига хабар беряптики, бу билан асл мақсади хазинани ўмариш эмас, балки ҳақиқатан ҳам, ўғриларни тутиб бериш эканини билдирмоқчи. Бешинчидан, латифа подшонинг сўроғига Афандининг жавоби билан таққа тугаган. На подшонинг, на ўғриларнинг бўлган воқеага муносабатлари билдирилмаган, яъни қиссадан ҳисса чиқарилмаган. Бу, албатта, латифага хос энг муҳим хусусиятлардан бири – муаммонинг ечими берилгач, уни қандай йўйиш ўқувчи ва тингловчига ҳавола. Масалан, подшонинг қанчалик оқил ё жоҳиллигига қараб Афанди сийланади ё қийналади. Ўғрилар ҳам Афандига эътироз билдиришолмайди, сабаби, у “нима қилай, хазинанинг ичига ағанаб тушиб қамалиб қолдим, шунинг учун сизларни ёрдамга чақирдим, қўлга тушгач эса, подшонинг жазосидан қутулиш учун сизларни сотишга мажбур бўлдим, барибир сизлар жазодан қутулолмайсизлар-ку?!” дея ўзини оқлаши мумкин-да... Қаранг, қиссагина латифага шунақанги катта ҳаётий ҳақиқатлар сингдирилганки, қойил қолади киши. Латифадаги болалар чаладиган қўшнайд халқ оғзаки ижодидаги тўй, карнай-сурнай, қозон-товоқ каби юқорида келтирилган ва келтирилмаган кўпгина тимсоллардан бири бўлиб, унинг замирида ҳам теран маънолар бор. Қўшнайд болаларча соддадиллик-беғаразлик-оққўнгиллик билан сирни фош қилиш ва ҳақни қарор топтириш воситаси ҳисобланади. Машҳур ривоятдаги Искандарнинг шохини кўриб қолган сартарошнинг бу сирни ичига сиғдирилмай ташландиқ қудуққа айтгани, қудуқдан бир қамиш ўсиб чиқгани, бир уста бу қамишдан най ясаб чалганида ундан “Искандарнинг шохи бор” деган гап атрофга таралгани бежиз эмас, албатта. Ривоятда ҳақиқат эртадир-кечдир ўзини кўрсатади,

сир сирлигича қолиб кетмайди, қинғир ишнинг қийиғи қирқ йилдан кейин ҳам чиқади, деган маъно санъаткорона ифодаланган. Лекин Афандининг қўшнаий тўғрисўзлик-ҳақгўйликнинг мазкур ривоятдаги найга нисбатан икки карра кучлироқ тимсолидир. Зотан, унда катталарга, яъни, ривоятдаги сартарошга ўхшаб сир сақлашдан асар ҳам йўқ. Унда болаларча оққўнгиллик-беғаразлик билан афандиларча топқирлик уйғунлашган ҳолда ўзига хос тарзда тантана қилади. Яна бир машхур ривоятдаги Широқнинг ёлғиз ўзи бутун бошли эрон қўшинини бошлаб тузоққа туширгани, шу мақсадда қулоқ-бурнини кесиб босқинчига пешвоз чиққани ёдингиздадир? Юқорида айтганимиздек, эртақдаги Кенжа ботир билан романдаги Отабек ёвларни ўлдириб, актив ҳаракат қилган бўлсалар, бу ривоятда Широқ ўзини қурбон қилиб, шаҳидлик йўлини тутмоқда, яъни, айтиш мумкинки, пассив ҳаракат қилмоқда. Нима бўлганда ҳам, Широқ эл-юртини босқинчилардан қўриган халқ қахрамони, Афандига хос топқирлик қилган қахрамон, алданганларини тушунган босқинчилар Широқни тилка-пора қилсалар-да, у халқ ёдида ҳамиша барҳаёт қахрамон, албатта. Бироқ чинакам Афанди ўлмас қахрамон, гарчи уни ўлдиришга кўп уринишлар бўлса-да, у ҳар қандай қалтис вазиятлардан омон-эсон чиқувчи, яшовчан қахрамондир. Шу нуқтаи назардан Хўжа Насриддин афанди бошқа ҳар қандай адабий қахрамонга нисбатан қахрамонроқ, чунки уларнинг барчасига нисбатан топқирроқ, пишиқроқ, қувноқроқ, тўғрироқ, ишбилармонроқ, оққўнгилроқ, яшовчанроқ, ўлмасроқ...

Хулосамиз шуки, Афандининг топқирлигию ҳозиржавоблиги ҳамиша бор бўлсин! Халқда афандилар кўпайсин! “Курашади икки тўлқин, қараб турайми?” дея хитоб қилган эди буюк афандиларимиздан бири Ойбек. “Мен энди жим қололмайман!” деган эди яна бир буюк афанди. “Охиридан ёрлақасин” дейди донишманд халқ. Ижодий фаолиятини, ўзининг ҳақ эътиқодида собитликни афандиларча намойиш қилиш барча ёзувчиларга насиб қилсин! Намойиш мавриди келиб турганида ҳам, гапириш шарт бўлган пайтда ҳам балиқдек жим туриш, айниқса, гапириш-ёзиш имкониятидан мосуволик, яъни тилсизлик фожиасидан Тангрининг ўзи сақласин!.. Зеро, исломий ақидага кўра, киши ноҳақликни кўрса, қўл билан қаршилиқ қилсин, йўқса, тил билан қаршилиқ қилсин, ҳеч бўлмаса, дилида қаршилиқ қилсин, дейлиши бежиз эмас. Энг қувноқ қахрамонимизнинг айнан “Насриддин афанди” дейлиши ҳам бежиз эмас, албатта. “Насриддин” сўзининг туб луғавий маъноси “диннинг насри” демақдир. Ҳа, Афанди диннинг энг бирламчи ҳимоячиси, адолатпарвар, инсонпарвар, тинчликсевар, тараққийпарвар,

қўйингчи, энг қутлуғ инсоний фазилатларни ўзида бирлаштирган, онг билан қалбни дин-диёнатга эш қилган энг севимли Қахрамонимиз Афанди лати-фалари кулиб-кулдириб-куйдириб адаб беради.

Тўғрилик

Ўзбек халқининг “Уч оға-ини ботирлар”, “Зумрад билан Қиммат”, “Ур, тўқмоқ” каби ҳикматга бой эртақларидан бири “Тўғри билан Эгри” деб аталади. Бу эртақда тўғрилик билан эгриликнинг нималиги бадий воситаларда теран ёритилади. Умуман, эртақларда тўғрилик ва эгрилик, яхшилик ва ёмонлик, эзгулик ва ёвузлик, сахийлик ва бахиллик, ишчанлик ва ялқовлик каби тушунчалар ҳаёт мисолларда содда ва равон тилда тасвирланади. Шунинг учун бобо-момо, ота-она, ака-опаларидан эртақ эшитиб ўсган бола ҳаётда тўғри йўлни топиб улғаяди. Эртақ эшитиш бахтидан маҳрум бўлган, эртақларнинг ижобий қахрамонларига ҳавас билан қарамаган, келажакда уларга ўхшаб билимдон, ботир, меҳрибон, тўғри бўлишни орзу қилмаган бола эса, афсуски, келажак ҳаётида тўғри йўлини тополмай, эгри йўлларга кириб кетиши мумкин. Бироқ инсон ҳаётининг ҳар бир босқичида ўзига хос ва мос бадий жанрлар мавжуд. Дейлик, халқ дostonларини катталар учун эртақ, деб санасак бўлади. Dostonларда ҳам тўғрилик ва эгрилик каби тушунчалар кенг миқёсларда кўрсатилади. Лекин халқ ижодининг шундай бир жанри борки, у етти ёшдан етмиш ёшгача инсонлар учун мос бўлиб, унда тўғрилик ва эгрилик каби тушунчалар ихчам ва асосийси кулгили йўсинда кўрсатилади. Зеро, асалнинг ози ширин, деганлар. Баайни асалдек озгинаю созгина асар, энг латиф ва энг жажжи жанр, албатта, латифадир.

Авалло, тўғри нимаю эгри нима? Изоҳли лугатларда тўғри сўзининг ўнга яқин маъно товланишлари берилган. Тўғрилиқ ва эгрилик шунанганги пурмаъно-пурҳикмат сўзларки, уларни нафақат бадиий воситалар, балки илмий тушунчалар орқали ҳам чексиз таҳлил ва талқин қилишга ақл-зақоси етадиганлар янада бойитадиганлар кўплаб топилади. Қолаверса, тўғрилиқ ва эгрилик тушунчалари халқ мақолларида жуда таъсирчан айтилган: “Тўғри юрдим – етдим муродга, эгри юрдим – қолдим уятга”, “Тўғрилиқ нажот йўлига бошлар, Эгрилик ҳалок чоҳига ташлар”, “Тўғри бўлса ошин ер, эгри бўлса бошин ер”, “Тўғрига дуо ёғилур, эгрига бало ёғилур”, “Тўғри тил тош ёрар, эгри тил бош ёрар”, “Эгри кўчадан юрсанг ҳам тўғри юр”...

“Эгри” сўзи “эгмоқ” сўзидан ясалганидек, унга маънодош “букмоқ” сўзидан “букри” сўзи ясалган бўлиб, улардан “эгри-бугри” жуфт сўзи яратилган. “Букурни қабр тўғрилайди” деган ҳикматли гапда ҳам жисмоний, ҳам руҳоний маънолардаги букурлик назарда тутилади. Букурни тўғрилаш суяқни синдириш билан баравар бўлганидек, руҳий букурликни тўғрилаш, дейлик, асли табиатан ёмон одамни яхшига айлантириш иложсиз ишдир. Туядан “нега бўйнинг эгри?” деб сўрасалар, “қаерим тўғри?” деб жавоб берган экан. Мана бу латифадаги тўғрилиқ ва эгриликнинг энг қисқа тасвири. Афанди латифаларида бундай тасвири истаганча топиш мумкин.

Юқорида эртақнинг бола тарбиясидаги ўрни ҳақида гапирдик. “Афанди латифалари” китобида келтирилган “Афандининг насиҳати” латифасида ҳам бола тарбияси ҳақида гап кетади: “Афанди қизини узатди. Келинчакни олиб кетаётганларида одамлар Афандига: “Қизингизга фотиҳа беринг, эҳтимол, айтадиган насиҳатингиз бордир”, – дейишди. Афанди қизининг ёнига келиб қулоғига шивирлади: – Борган ерингда чок-пок тикадиган бўлсанг, ипнинг учини тугиб қўйишни унутма, агар ундай қилмасанг, ип чокда сира турмай, меҳнатинг зое кетади”. Аввалига Афандининг бу антиқа гапини эшитган одам энсаси қотиб, унинг устидан кулиши мумкин. Лекин бу гапни чуқурроқ ўйлаб қараган одам беихтиёр “Э, гап бу ёқда экан-ку?!” деб қойил қолиши тайин. Гап шундаки, тикиш-бичиш, пишириш-тушириш, супуриш-сидириш, артиш-суртиш каби уй-рўзгор ишлари асосан хотин-қизларнинг зиммасида. Одатда қизини узатаётган онаизор “бахтли бўл, борган жойингда тошдек қот, сув келса симир, тош келса кемир” каби тилак билдиради. Тикканда ипнинг учини тугиб қўйиш тилаги ҳам одатда отадан эмас, онаизордан чиқиши керак. Модомики, Афанди шундай тилак билдирыптими, демак, у қизининг тарбияси-

да, яъни рўзгор юритиш уқувида бевосита қатнашган. Қолаверса, ота қизига ўзи тушунадиган тилда насиҳат қилиб, тўғри йўл-йўригини берапти. Бунинг устига, гап фақат тикиш ҳақида эмас, балки ҳар қандай иш – қайнота-қайнонанинг ҳурматию хизматини жойига қўйиш борми, эрнинг кўнглига қараш борми – рўзгор ишларини қойиллатиш борми, қўни-қўшни билан хуш муомала қилиш борми, барча-барчасини маромида қилиш ҳақида кетяпти. “Ҳар бир сўзни миҳ қилиб қоқиб, қалпоғини учириб юбориш керак, токи уни ҳеч ким суғуриб ололмасин” деган эди улуг сўз санъаткорларимиздан бири. Аммо бу ҳикматли гап Афанди латифасичалик кучли ва мантиқан асосли эмас, чунки қалпоғи йўқ миҳ бирлашган ёғочларни етарлича мустаҳкам ушлаб туролмайди, шундай эмасми? Худди ипнинг тугуни кийимни тутиб тургани каби миҳнинг қалпоғи қурилгани тутиб туради-да. Одатда “топармон-тутармон” даги биринчи сўз оиладаги эркакка, иккинчиси эса, аёлга тааллуқли. Онанинг тутиб туриши, тутуми, “тугуни” отанинг топишидан кам аҳамиятга эга эмас, ҳатто буниси унисидан муҳимроқ! Шунинг учун халқимиз “Эрни эр қиладиган ҳам, қаро ер қиладиган ҳам хотин” деган ҳикматли гапни яратган. Кўриниб турибдики, Афандининг қизига насиҳати бемаъни эмас, аксинча, ўта бамаъни!

Оила бошлиғи сифатида Афандининг тўғрилигини “Сенинг гапинг ҳам маъқул” латифасида кўрасиз: “Афандининг олдида биров келиб, ёмон кўрган бир одами устидан арз қилди. Афанди, гапингиз маъқул, деб жўнатиб юборди. Эртасига бошқаси келиб, ундан шикоят қилди. Афанди унга ҳам, гапингиз маъқул, деб чиқариб юборди. – Эркак бўлмай қолинг, – деди Афандининг хотини, – ҳар иккаласига ҳам, гапинг маъқул, дедингиз. Дунёга келиб сиз ҳам “Йўқ, гапинг номаъқул” десаңгиз-чи! Афанди ўйлаб туриб: – Хотин, сенинг ҳам гапинг маъқул, – деди.” Ҳаётда одамни тўғри йўлдан оздираман, туясини адаштираман, балога йўлиқтираман дейдиган уришқоқ-бузуқилар, балохўрлар, ғийбатчию ярамаслар ҳар қадамда учрайди. Бундай кимсаларнинг қутқуларига учмай, ўзи ва яқинларининг бошларини омон сақлаш катта ҳикмат ва тўғрилиқнинг белгисидир. Бундай балохўр ва ғийбатчи одамлар билан муомаланинг энг тўғри йўли, “сен яхши, сендан ит яхши” деганларидек, бетараф туришдир. Сабаби, бундай қалтис вазиятларда уришқоқларнинг орасига тушиб одам барака топмайди. Афанди худди шу муомала маданиятини, тўғри йўл-йўригини хотинига, у орқали болаларига уқтирмоқда. Кулгили латифанинг оғир юки мана шунда. Тиббиёт тилида гапирсак, аччиқ дорини ширин сув ёки ширин сўз билан ичириш мана шундай бўлади.

Нима тўғрию нима эгри эканини баъзан Афандидек билгамиш одам ҳам билолмай боши қотиб қолади. “Маломат” латифасида шундай: “Афанди бир куни ўғлини эшака миндириб, ўзи пиёда кетаётган эди, одамлар масхара қилиб: “Анави тентакни қаранглар, сўлақмондай ўғлини эшака миндириб, ўзи пиёда кетяпти”, – дейишди. Афанди ўғлини эшакдан тушириб, ўзи миниб олди. Бироқ йўлда одамлар яна масхара қилишди: В-а-а, анави кишини қаранглар, болани пиёда қуйиб, ўзи эшакда кетяпти. Афанди ўғлини мингаштириб олди, лекин одамлар бунга ҳам кулишди: “Анави ноинсофни кўринглар, кичкина бир махлуққа жабр қилиб, иккови миниб олибди. Афанди дарҳол эшакдан тушди, ўғлини ҳам туширди, одамларга қараб: “Мана, шундай қилсам, маломатдан қутуламанми?” – деб эшагини опичиб олди. Ундай қилса ҳам – ёмон, бундай қилса ҳам – ёмон, ўтирса – ўпоқ, турса – сўпоқ, деб шунга айтадилар-да. Қани энди танқид ва масхара қилувчи одам тўғри йўлини айтиб маслаҳат берса. Афсуски, шундай ярамас, балохўр, ноинсоф одамлар борки, улар тўғрини эгри, эгрини тўғри, деб тураверадилар. Абдулла Ориповнинг “Шарқ ҳикояси” шеъри мана шу латифа асосида яратилган. Агар латифада Афанди эшакни опичлаб олиш маломатдан қутулишнинг энг сўнгги чораси деб билса, шеърда бошқачароқ мангиқий хулоса чиқарилади – бир эшак сабаб ота билан ўғилнинг ораси бузилгани айтилади. “Эшакка юк тушмасин” латифасида Афанди азбаройи одамларнинг маломатидан қутулиш учун ўзича тўғри, чинакамига афандиларча тагин бир йўлини топади: “Афанди бир куни бир қоп юкни эшагига ортиб, устига ўзи миниб олиб кетар эди. Йўлда бир одам учраб: “Афанди эшакка жуда жабр бўлибди-ку, юк ортиб, тагин унинг устига ўзингиз миниб олибсиз”, – деди. Афанди, сенинг айтганинг ҳам тўғри, деб эшагидан тушиб, қопни ўз устига олиб, яна эшагини миниб олди. Ҳалиги киши яна учраб қолиб: “Бу нима қилганингиз, Афанди?” – деди. Шунда Афанди: “Эшакка енгил бўлсин дедим-да”, – деб бамайлихотир йўлида давом этди.” Бу латифани эшитган ё ўқиган одамнинг кулгисини қистатадиган нарсаси, албатта, Афандининг тўғрилиги билан соддалиги. Унга “Ҳой, Афанди, модомики қоп билан сиз эшакка ортилар экансиз, қайси тартибда бўлишнинг фарқи йўқ, юк ўша-ўша бўлади-ку” дегингиз келади. Аммо Афанди қопни ўз устига ортиб олган экан, демак, у ҳам эшакка қўшилиб жони қийналяпти-ку, унинг дардига ҳамдард бўляпти-ку, дея ўйлаб қолсангиз ажабмас.

Бугунги ахборот асрида ҳам худди ўтмишдаги каби мунажжимларга ишонадиган одамлар талайгина. Ҳатто тўй кунини белгилаш борми, иш ҳафтасининг режасини тузиш борми – мунажжимлар

маслаҳатига қараб иш тутадиган одамлар учраб туради. Осмонда булутлар ҳаракати, ҳаво босимининг ўзгариши, шамол ва сувнинг ўзаро муносабатига қараб об-ҳавони башорат қилиш мумкин, албатта, лекин одамнинг омадини, тақдирини башорат қилишга фақат Яратган қодир. Шундай экан, мунажжимнинг, яъни юлдузларга қараб башорат қилувчи одамнинг гапи тўғрилигига ҳеч қандай кафолат йўқ. Хўш, Афандига мунажжимликни таклиф қилсалар, яна кимсан – мамлакат ҳукмдори таклиф қилса, тўғриликка ўрганган Афанди нима қилсин, қандай тўғри йўл тутсин, сихни ҳам, кабобни ҳам қандай куйдирмасин? Буни “Афанди – мунажжим” латифасидан ўқиб биламиз: “Подшо бир куни Афандидан сўради.

– Саройбон мунажжимни истаб ҳеч ердан тополмаяпман. Сиз мунажжим бўлиб қўя қолмайсизми?

– Шоҳим илтифот қилсалар, хотиним иккаламиз бўлар эдик.

– Нега энди?

– Чунки, – тушунтира бошлади Афанди, – мен хотиним билан сўзда, ишда сира мураса қилолмайман. Мен бир хил гапирсам, у тескарисини айтади. Мен, бугун ёмғир ёғади, десам, у, ёғмайди, дейди. Мана, узоқ йиллардан бери синайманки, ё менинг ёки унинг айтгани бўлади, учинчиси бўлмайди. Шунинг учун хотиним иккаламиз мунажжим бўлсак, ҳамма нарсаси бизнинг айтганимизча бўлади.” Қалай, Афандининг ақлига қойилмисиз? Қозоқчасига айтганда “Жамғир жағса жағар, жағмаса жўқ” дегани бу.

Афанди ҳамиша тўғриликдан, тўғри йўлдан адашмаган, ҳамиша гурурини баланд тутган. “Нега қуллуқ қиларканман?” латифасини ўқиб бунга гувох бўламиз: “Афанди яшаб турган қишлоқда бир катта бой бор эди. У бировларнинг ўзига қуллуқ қилишини ҳаммадан ҳам яхши кўрарди. Қўл остидаги барча хизматкорларини ҳар куни уч маҳал қуллуқ қилишга мажбур этарди. Кунлардан бирида шу бой кўчада кетаётиб, Афандига дуч келиб қолди. Афанди унга салом ҳам бермай, қандай келаётган бўлса, шундай ўтиб кетаверди. Бой уни тўхтатиб:

– Мулла Насриддин, менинг кимлигимни билмайсизми? деди.

– Биламан, нега билмас эканман энди.

– Бўлмаса нега менга қуллуқ қилмайсиз?

– Нега энди сизга қуллуқ қиларканман? Бой бўлсангиз ўзингизга. Минг қуллуқ қилганим билан, барибир бойлигингизни менга бермайсиз. Нима қиламан ўзимни паст тутиб?!

– Агар бойлигимнинг учдан бирини берсам, қуллуқ қиласизми?

– Йўқ. Сизга икки ҳисса қолсин-у, менга бир

ҳиссаси ўтсин-да, яна сизга қуллуқ қилайми? Бу инсофдан эмас.

– Хўп, яхши, бўлмаса сизга бойлигимнинг ярмини бераман. Аммо шу шарт биланки, менга ҳамма вақт қуллуқ қилиб юрасиз.

– Йўқ, бўлмайди. Бойлигининг ярмини берсангиз, иккаламиз тенг бўламиз. Шундай бўлгандан кейин, нега энди сизга қуллуқ қиларканман? – Оббо Афанди-ей! Бойлигимнинг ҳаммасини берсам, қуллуқ қиларсиз. – Йўқ, унда мен бой бўламан-у, сиз камбағал бўлиб қоласиз. Бойнинг камбағалга қуллуқ қилганини ҳеч қаерда кўрганмисиз? Хуллас, Афанди ҳар қанақасига бойга бош эгишга рози эмас. “Пул қўлнинг кири” деганларидек, Афанди истаса ҳар қандай бойдан бойроқ бўла олади, лекин ҳар қандай бой ҳар қанча чиранмасин Афандидан ақллироқ бўлолмайди. Бас, шундай экан, ақлли одамнинг ақли камроқ одамга бўйин эгиши бемаъниликдир. Афсуски, ҳаётда ўз ақли, виждони ва тўғрилигига эмас, бойлик, шон-шухрат, мансабга қуллуқ, яъни қул бўлган одамлар кўпчиликни ташкил қилади. Муқаддас китобларда жонсиз бут ва санамларга сажда қилишдан қайтарилиб, тўғриликка, яъни Ҳақ таолога сажда қилишга даъват қилиниши бежиз эмас, албатта.

Жоҳил ва золим одамларнинг “Олдиндан тўғрисўз одам билан илон чиқса, аввал тўғрисўзни ўлдир” деган маслаҳати бор. Нега? Сабаби, улар тўғрисўз одамдан ўлгудек қўрқади ва уни ўзларининг бош душмани деб ҳисоблайди. Афанди шунақанги тўғрисўзки, “Бошинга қилич келса ҳам рост гапир” деганларидек, тўғри сўзни ҳатто подшога ҳам топиб айта олади. “Ким бахтсизлик келтиради?” латифасини ўқинг: “Подшо эрталаб овга борар эди, рўпарасидан Афанди чиқиб қолди. Афандининг кўриниши анча хунук бўлганидан подшо ўз одатича ходимларига буюрди: – Овнинг бошидан шундай бадбашара одам учради, бугун ов юришмайди, олиб бориб уни зиндонга ташла, ҳали овдан қайтганда гаплашаман у билан! Олиб бориб Афандини зиндонга ташладилар. Аммо шу куни подшонинг ови жуда яхши юришди. Подшо овдан қайтгач, Афандини чақиртириб, деди: – Агар бугун овим юришмаганда, сени ўлдирар эдим, бахтинг бор экан. – Бир савол сўрасам, майлими? – деди Афанди. – Сўра! – Бахтсизлик келтиради, овим юришмайди, деб мени эрталаб қаматдингиз, аксинча, овингиз юришиб кетди. Мен ҳам бола-чақамнинг шу бугунги тирикчилиги учун бир парча нон топгани чиққан эдим, кечгача зиндонда ётиб, тиричкиликдан қолдим, бола-чақамнинг ҳоли нима кечганини билмайман. Қани, айтинг-чи, иккаламиздан қайси биримиз бахтсизлик келтирар эканмиз?” Етарлича далил келтириб, айбланувчининг бўйнига қўйиш, уни ўз айбига иқроф

қилдириш, сўнг тегишли жазо тайинлаш ҳар қандай адолатли суд тизимининг бош вазифаси ҳисобланади. Тўғрисўз Афанди шундай инкор қилиб бўлмас далил келтириб, саволни кўндаланг қўйяптики, подшо ҳар қанча жоҳил ва золим бўлмасин, агар ғирт аҳмоқ, жинни ёки бефаросат бўлмай (ундай бўлса, подшо бўлолмасди!), зиғирча мантиғи ва фикрлаш қобилияти бўлса, бу тўғри гапни тан олмаслиги мумкин эмас. Бу латифа бойлиги, юқори мансаби, обрўли таниш-билишларига ишониб истаган қинғирликдан қайтмайдиган ноинсоф одамларнинг қиёфасини яққол чизиб кўрсатади. Афанди ана шундай одамларни бизга танитиб, уларни қандай тергаш кераклигини ўргатади!

Юқорида суд тизими ҳақида гапирдик. Суд тизими адолат ва тўғрилиқ посбонидир. Афанди халқ ҳаётининг барча жабҳаларида ана шундай тўғрилиқ кўрчиси-қўриқчиси, десак муболаға бўлмайди. “Афанди – маликушшуаро” латифасини ўқиб кўринг: “Афандининг хотини ҳаммомга борган эди, ҳаммомчи маликушшуаронинг хотини келди, деб ҳаммомга қўймади. Хотин қайтиб келиб Афандини хафа қилди: – Сиз ҳам шоирман деб юрибсиз-да! Бўладиган бўлсангиз, маликушшуаро бўлинг, бўлмаса жавобимни беринг! Афанди энг яхши шеърларини бир чўнтагига, энг ёмон шеърларини бир чўнтагига солиб саройга, маликушшуаро олдига борди: – Мен ажойиб шеърлар ёзиб келдим. Сиз манзур қилсангиз, кейин хонга ўқиб берсам... Маликушшуаро ўзи пўстаки шоирлардан бўлса ҳам, эшитганини эсдан чиқармайдиган одам эди. Шунинг учун улуг шоирлар ёзиб келган шеърни бир ўқишда ёдлаб олиб, қўлёзмани қўлга қайтариб берар, шоир кетганидан кейин хонга ўқиб бериб, инъом олар эди. Бу сирни яхши билган Афанди чап чўнтагидан тутуриқсиз шеърларни олиб ўқиди, кейин маликушшуародан сўради: – Бу шеър сизга манзур бўлди? Маликушшуаро мақтади: – Шеър деган шунчалик бўлади, мана буни хонга ўқиб берсангиз, арзийди. Қани, саройга!.. Маликушшуаро Афандини қабулхонага қўйиб, ўзи хоннинг олдига кирди: – Насриддин Афанди ўғри шоир десам, менинг сўзимга ишонмаган эдингиз. Шеър ёзиб келган эмиш. Қабулхонада ўтирибди. Ижозат берсангиз, кириб ўқиб берса-ю, кейин менинг даъвом ҳақлигига ишонсангиз. Афандининг ўткир шоир эканини билган хон ижозат берди. Афанди кириб, пойгакдан жой олди ва ўнг чўнтагидаги яхши шеърларни олиб ўқий бошлади. Ҳар бир шеърни ўқиб тугатганидан кейин, маликушшуарога қараб: “Бу шеър ҳам сизникими?” деб қўяр эди. Ортиқ хурсанд бўлган хон Афандига тўн кийдириб, инъомлар бериб бўлганидан кейин сўради: – Ҳар бир шеърни ўқиб бўлганингиздан кейин маликушшуарога қараб, бу ҳам

сизникими, деганингизнинг боиси нима? Афанди кўл қовуштириб жавоб берди: – Сизга ўқиб бериб, манзур қилиб, маликушшуаро бўлиб юрган яхши шеърлар маликушшуароники эмас, менга ўхшаган фуқаро шоирларники. Агар мен бу шеърларимни олдин маликушшуарога ўқиб берганимда, сизнинг ёнингизга киришдан маҳрум бўлар эдим. Хон тушунди, маликушшуарони бекор қилиб, ўрнига Афандини тайинлади. Афанди саройдан чиқиб, ўпкаси оғзига тиқилиб, уйига борди: – Хотин! Хотин! Ҳаммомга боравер, Афанди – маликушшуаро! – деди.” Тасаввур қиялпсизми, маликушшуаро эр, аслида шеър ўғриси (кўчирмакаш, нухакаш...), унинг хотини – ер ўғриси, яъни ҳаммомда ўзи хон, кўланкаси майдон! Афандининг усталиги билан ўғри шармандали қувилиб, тўғри унинг ўрнини, яъни ўзига муносиб мавқени эгаллади. Адолат ва тўғрилиқнинг тикланиши шу эмасми?! Лекин ҳаётда бундай тикланиш ва адолатнинг қарор топиши латифадагидек оппа-осон рўй бермайди. Натижада ҳаётда, дейлик, Абдулла Ориповнинг “Нухакашга” деган шеърида ёзилганидек, маликушшуаро ҳам “Асл нухаман деб дод солмасанг бас!” дея илтижо қилишга мажбур бўлиб қолади гоҳо. Нақл қилишларича, Чарли Чаплинга тақлидчиларнинг танлови ўтказилганида буюк қизиқчининг ўзи ҳам яширинча иштирок этган ва сўнгги ўринлардан бирини базўр эгаллаган эмиш! Бундай трагикомик ҳолатларга муносабатда ўзбек халқининг бир ҳикматли гапи бежиз айтилмаган: “Эшак ўз эгасини ортига мингазмайди”, ҳолбуки, эшакнинг асл эгаси – жаноби Афанди!..

Шеърятда ҳам, бошқа санъатларда ҳам, умуман, ҳаётда, айниқса, савдо-сотиқ ишларида ҳалоллик ва тўғрилиқ ўта муҳим, айтиш мумкинки, ҳал қилувчи аҳамиятга эга. “Сотувчи тўлайди” латифаси айнан шу ҳақда: “Афандини қозилик лавозимига қўймоқчи бўлдилар. Уни подшо олдин уламолар ўртасида имтиҳон қилиб кўриш керак эди. Афандини чақириб келишди. – Фараз қилайлик, бир одамнинг эчкиси бор, – деди подшо Афандига. – Уни бозорга олиб борди. Бир одамга “бор барака” қилиб сотди. Ҳали пулини олгунча бўлмай, эчки қўлидан чиқиб қочди. Бир одам уни ушламан деган эди, эчки сузиб, унинг кўзини чиқарди. Энди бунга хунни ким тўлайди? Сотувчим, олувчим? Афанди довдираб қолди. Кейин таваккалга: – Сотувчи... – деб юборди. – Сабаб? – Чунки эчким сузонғич, қочганда тутаман деган кинининг кўзини чиқазиб кўр қилади, деб аввалдан айбини айтмаган.” Кўриниб турибдики, Афанди довдир бўлса бордир, лекин тўғри, топқир, ҳозиржавоб, пишиқ... Шунинг учун унинг таваккал айтган гапи ҳам тўппа-тўғри бўлиб чиқаверади! Нарса сотганда ундан фойдаланиш қоидаларини,

эҳтиёт чораларини, айниқса, унинг айбини айтиб сотиш тўғри ва ҳалол ҳисобланади. Ўша айби учун нархини тушириш янаям тўғри. Ҳозирги кунда товарлар қутилари устига турли йўриқномалар ёзилади ёки чизилади. Дейлик, синувчан, ёнувчан, намдан сақланг, қуёш нуридан сақланг, муайян ҳароратда сақланг, бу ердан очинг, думалатманг ва ҳоказо огоҳлантиришу тавсиялар берилади. Ҳайвонларни эса, масалан, итларни махсус бўйинбоғ ва тумшукбоғларда олиб юриш шарт. Шунинг учун эчки сотувчи эҳтиёт чораларини кўрмади-ми, мена кетгунча, эгасига етгунча, қабилида иш тутдими, демак, у айбдор! Латифада мана шу тўғри ва адолатли қоидалар кулгили ва таъсирчан ёритилган. Яна шуни қўшимча қилиш мумкинки, қонунчиликка кўра экинзорлар пайҳон қилинган жойда ушланган чорва моллари (масалан, кўй, сигир) маҳалла фуқаролар йиғинларига топширилади ҳамда улар фақат чорва моллари эгасига нисбатан маъмурий жазо (масалан, жарима) чоралари қўллангач ва етказилган зарар тўлиқ ундириб олинганидан сўнг эгасига қайтарилади. Эътибор берсангиз, юқоридаги латифада сотувчи ҳали пулни олиб улгурмаган, демак, расман унинг эгаси ҳисобланади. Жавобгарлик унинг бўйнида-да!

Қонун барчага баробар бўлмоғи керак. Баъзида шундай бўладими, кичкина жиноят, дейлик, майда ўғирлик қилган камбағал катта жазо олади-ю, катта жиноят, йирик ўғирлик қилган бой кичкина жазо олади ё олмай, йўлини қилиб қутулиб кетади. “Ўғри” латифасида Афанди ана шунга нозик ишора қилади: “Афанди ҳокимнинг маҳкамасида ўтирган эди, ўғрини тутиб келишди. Ҳоким ўғрини таниб: – Баччағар, сен қандай беномус ўғриси? Шу билан менинг маҳкамамга саккизинчи келишинг! – деб дашном берди. Ҳокимнинг бу сўзига Афанди кулиб юборди. Ҳоким қаҳрланиб Афандига қаради: – Менинг сўзимга нега куласиз? Афанди жавоб берди: – Маҳкамангизга бу ўғри саккиз марта келган бўлса нима қилибди, ҳар куни келадиган ўғрилар ҳам бор-ку!” Гап эгасини топади, деганларидек, бу ерда гап ташқаридан тутиб олиб келинадиган ўғрилар эмас, ичкарида хизмат қиладиган қинғир, порахўр, тамагир ўғрилар ҳақида кетмоқда. Ташқаридан тутиб келинадиган майда ўғриларга қараганда ичкаридаги йирик ўғрилар хавфлироқ. Яъни, тузатиш ва тозалаш ишларини, аввало, ўша адолат қўриқчилари ичидан чиққан балолардан бошлаш кераклигига ишора қилмоқда Афанди жаноблари. Нега дейсизми? Мана, масалан, “Бир мардлик қилмайсанми?” латифасидаги қинғирликни ўқиб кўринг: “Афанди шаҳарда қозилик қилар эди Миршаблар қайнонасини ўлдирган бир қотилни тутиб келтирдилар. Афанди миршабларни хонадан чиқариб юбориб, сўроқ бошлади: –

Нега одам ўлдирдинг, ноинсоф? – Қизини мендан чиқариб олиб, бир бойваччага бермоқчи бўлди. Шунча ялиниб-ёлвордим, амин, элликбоши, оқ-соқолларга арз қилдим, натижа чиқмади. Ночор ўлдирдим, қандай жазо берилса, розиман, – деди у. – Ўлимдан қўрқмайсан, шундайми? – Худди шундай! Ўлимнинг олдидан бир мардлик қилмайсанми? – Мен ҳар қандай ишга тайёрман! – Сен барибир ўлимга маҳкумсан. Ҳозир қўйиб юборсам, менинг қайнонамни ҳам биратўла ўлдириб келмайсанми?” Ҳайрон бўляпсизми “Афандининг ўзи қинғир-ку!” деб? Хулоса чиқаришга шовилмаслик керак. Бу латифани турлича йўйиш мумкин. Биринчидан, Афанди қозиликни тўқис бажаряпти, яъни жиноятчининг асл ниятини, феъл-атворини, илмий тилда айтганда “шуурли (тузалар)” ёки “шуурсиз (тузалмас)” эканини аниқламоқчи. Билса ҳазил, билмаса чин, деганларидек, агар жиноятчи Афандининг таклифига кўнса, демак, у ашаддий қотил. Агар кўнмай, Афандига эътироз билдирса, демак, унда онг-шуур бор, виждони буткул йўқолмаган. Оиласини сақлаб қолиш учун минг бир чора қўллаган бечора кўёв ўз қайнонасини ўлдиришдан бошқа иложи қолмаганини айтиб ҳасрат қилди. Бундан чиқди, у Афандининг таклифига кўнмаслиги тайин. Иккинчидан, бу латифада тўғри Афанди ва бечора кўёв ўрнида ўғри қози ва ўғри (жон ўғриси) кўёв бўлиши ҳам мумкинлигига ишора қилинмоқда. Яъни, ўғри-муттаҳам қози одатда ўз атрофига таптортмас шотирлар ва ёлланма қотилларни тўплаб, улар ёрдамида ўз қинғир ва қабиҳ ишларини амалга оширади. Афсуски, “жиноятингни яшириш эвазига жонингни менга сот” дегувчи шайтон қозилар (жон ўғриси) ҳам, қандай бўлмасин, адолатли жазодан қутулиб қолишга уринувчи жиноятчилар ҳам ҳамма замон ва маконларда бўлган. Бу маънода ҳам латифа ибратли ҳисобланади. “Ўйнашмагин арбоб билан, арбоб урар ҳар боб билан” деганда арбоб бевосита эмас, билвосита, яъни ўзининг ўнлаб-юзлаб шотирлари ёрдамида уриши назарда тутилади-да.

Тўғри йўлдан адашиш, яъни, эгриликнинг букрилиқ қадар тузатиш ўта мушкул бир “тури” борки, у халқона тилда “қўли эгри” дея таърифланади. Бу ерда гап тўғрилиқнинг том маънодаги зидди бўлмиш ўғрилиқ ҳақида кетмоқда. Жисмоний маънодаги эгри қўлни тўғрилаш суякни синдириш бўлганидек, ўғрининг табиатан эгриликка мойил қўлини кесиш қадимдан ота-боболаримиз томонидан ўғрилиқка барҳам беришнинг энг тўғри йўли сифатида қаралган.

Турфа эгриликлар, яъни, Ҳақ йўлидан озиш, Адолатни тан олмаслик, иймон, виждон, инсоф, диёнат ва тавфиқ каби энг муқаддас қадриятларни менсимаслик, мунофиқлик, риё, алдам-қулдам-

лар авж олган жамиятда, табиийки, ўғрилар ҳам ўз-ўзидан кўпаяди. Натижада турли тоифалардаги эгри-бугрилар билан ўғрилар қуршовида қолган тўғриларнинг ҳоли танг бўлади. Уларнинг Тўғри Йўлдан ё ўнгга, ё сўлга оғиб кетмай тўғри юриши тобора мушкуллашиб бораверади. Натижада инсоний жамият таназзулга юз тутаяди. Аксинча, турфа эгриликлар билан ўғрилиқларга ўрин қолдирилмаган инсоний жамият ва ҳуқуқий демократик давлатда тўғрилар униб-ўсиб, тўғрилиқ тантана қилади. Бундай етук жамият ва давлатни буюк мутафаккир боболаримиздан бири Абу Наср Форобий “Фозил одамлар шахри” дея таърифлаган эди. Фозиллар, жоҳиллар, разиллар буткул йўқолиб, етти ёшдан етмиш ёшга қадар барча инсонлар фозил одамлардан иборат бўлган шаҳар (жамият, давлат) ни ўзингиз тасаввур қилинг! Табиийки, оламдаги энг обод шаҳар (жамият, давлат) бўлади-да у!

Севимли қаҳрамонимиз Хўжа Насриддин афанди ва унинг пурҳикмат латифалари ана ўша, “фозиллик”, “тўғрилиқ” тантанаси йўлида беминнат хизмат қилади. Шунинг учун ҳам Афанди латифаларининг анчагина қисми бевосита тўғрилиқ билан ўғрилиқ ўртасидаги муносабатларни атрофлича ёритади.

Қаранг, Афанди ва ўғри муносабатларига боғлиқ латифалар туркумидаги биронта латифада Афанди ҳам, унинг мулкига кўз олайтирган қўли эгри ўғри ҳам бой эмас, балки ҳар иккиси камбағал-йўқсул бўлади. Хусусан, ўғрининг мақсади бойлик орттириш эмас, яшаш учун курашиш! Ўғри тушган уй ҳам бойнинг кошонаси эмас, камбағалнинг кулбаси! Нега? Бунинг бир сабабини, масалан, Фафур Фуломнинг “Менинг ўғригина болам” ҳикояси қаҳрамони айтади. Ҳикояда уй эгасининг “Нега ҳеч вақоси йўқ менинг уйимга ўғирликка тушасан-у, анави бойнинг уйига тушмайсан?” қабилидаги кўндаланг саволига жавобан ўғри қизишиб тушунтирадики: “Бойнинг уйига ўғирликка тушиш осонми, онахон, қўша-қўша бўрибосар итлари, баланд-баланд пахса деворлари!..” Гап фақат бойнинг уйига ўғирликка тушиш ўта қийинлигида эмас, асосий гап ўғрилиқ билан камбағалликнинг худди бир жуфт кавушдек бир-бирига ўта мос ва хослигида! Аввало, ўғрилиқнинг ўзи маънавий-руҳий қашшоқликдан – турмуш машаққатларига чидаёлмай, тўғри йўлдан юришга қийналиб, қинғир йўлга киришга мажбур бўлганликдан келиб чиқади. Ҳеч бир ўғри ўғрилиқ ортидан оламшумул шон-шухрат ва доврўғ қозонай ва ё ҳамма бойлардан ҳам бойроқ бўлиб кетай деган ниятларда бу қинғир кўчага қадам қўймайди, балки тирикчилик-тирриқчилик важдан, тўғри йўлда юришга қийналганидан шу йўлга киради. Ҳиндистон аҳолисининг катта қисми ўта қашшоқ яшайди. Ҳатто

кўчада туғилиб, кўчада улғайиб, кўчада ўладиган одамлар оз эмас. Масалан, ҳинд киносаноатининг энг ёрқин юлдузи Раж Капур бош ролни ўйнаган “Дайди” фильмини эсланг. Унда одамлар тўда-тўда бўлиб қоқ кўча-кўйда оғир аҳволда яшаши кўрсатилади. Ўқиб, таълим-тарбия олиш бу ёққа турсин, кунини ўтказишга қийналади улар. Шу сабабли улар ўлиб қолмай яшаш учун майда ўғирлик қилишга мажбур. Бош қаҳрамон Раж – кўчада яшовчи дайди ва киссавур, у кўнгил қўйган қиз эса – прокурорнинг боқиб олган жияни, ёш адвокат ҳамда мактаб ўқитувчиси. Ўғрилик ва тўғриликнинг тўқнашуви санъаткорона очиб берилган кино асари бу! Энг қизиги, аксарият ҳолларда ўғри ураётган камбағал ўғрилик кўчасига кирган камбағалдан ҳам камбағалроқ бўлиб чиқади. Чунки ўғрилик ва босқинчилик ҳам зўравонликнинг бир тури бўлиб, зўравон одам одатда ўзидан ожизроқ одамга кучини кўрсатади. Шу боис бир латифада уйига ўғри тушганида Афанди сандиққа кириб беркинади. Ўғрининг “Хўш, сандиқнинг ичида нима қилиб ётибсан?” деган саволига жавобан: “Уйда сенбоп ҳеч нарса йўқ, шунга хижолат бўлганимдан бекиниб олдим” дейди. Яна бир латифада “Афанди, туринг, уйга ўғри кирди” деган хотинига у шундай деб шивирлайди: “Жим ёт, мен уйғоқман. Овозимизни эшитиб ўғрилар қопни кўтариб қочиб қолмасин. Мен қопдаги буюмни мўлжаллаб турибман”. Учинчисида хотинига “Тур, хотин, чироқни ёқ, кўчада нима гавго бўлаётганини билиб келай” дея елкасига чопонини ташлаб чиқиши билан ўғрига чопонини олдириб қайтган Афанди “Ҳамма гавго менинг чопоним устида экан! Чопонни олишди-ю, гавго босилди” дейди. Тўртинчи латифада эса, Афанди ярим кечаси “Дадаси, туринг, уйга ўғри кирди” деб уйғотган хотинига “Жим-жим! Овозингни чиқармай жим ёт! Ўғри уйни хўп кўрсин, ҳеч нарса тополмаса, бизга раҳми келиб, бирон нарса ташлаб кетар” дейди. Бешинчисида уйдан ҳеч нарса тополмасдан чиқиб кетаётган ўғрининг ортидан Афанди: “Бир нима бериб кетинглар, қуруқ чиқиб кетаверасизларми?” деб кичқиради...

Бу латифалардан мурод-мақсад эса, ўғриликнинг ҳам, муҳтожлик-камбағалликнинг ҳам қанчалик кулфат, бири-биридан оғирроқ фожиа эканини кўрсатиб, шу орқали ўғрини тўғриликка, инсофга чақиришдир! Зеро, “ўғри бўл, фар бўл, инсофли бўл” деб бежиз айтилмаган.

Маълумки, инсоний жамиятнинг қанчалик униб-ўсгани, аввало, унда муҳтож-камбағал билан ўғри-киссавурнинг йўқлигига узвий боғлиқ. Одатда камбағаллик муҳтожликни оширади, муҳтожлик эса, ўз навбатида, ўғриларни кўпайтиради. Ҳар иккисини камайтириш, иложи бўлса, буткул

йўқотиш ҳар қандай инсоний жамият ҳамиша интилиб келган энг олий юксаклик ҳисобланади. Масалан, Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг Тараққиёт Дастури 170дан ортиқ мамлакат ва ҳудудларда қашшоқликни йўқ қилиш, адолатсизликка барҳам бериш ва тенг ҳуқуқлиликни таъминлаш каби соҳаларда ўз фаолиятини олиб боради. Ўзбекистон БМТга 1992 йил аъзо бўлди. 1993 йили эса, Тошкентда БМТнинг Тараққиёт Дастури ваколатхонаси очилди. Бу ташкилот мамлакатдаги давлат ва нодавлат ташкилотларига иқтисодий ва ижтимоий ислоҳотларни самарали амалга оширишда, халқ тинчлиги ва фаровонлиги учун зарур билим, тажриба ва салоҳиятни орттиришда бевосита ҳамкорлик қилиб келади... Халқнинг маънавияти ва ҳуқуқий саводхонлигини оширишда, нима тўғрию нима нотўғри эканини тушунтиришда, ўғрилик, порахўрлик, зўравонлик, ноинсофлик каби ижтимоий иллатларга қарши курашишда Афанди латифаларининг ҳам озми-кўпми ўз ҳиссаси бор. Афандининг ўғри билан боғлиқ латифалари, қолаверса, айна шу хилдаги латифалар таъсирида яратилган ўзбек насридаги ҳар икки гўзал ҳикоя – Фафур Фуломнинг “Менинг ўғригина болам” асари ҳам, Абдулла Қаҳҳорнинг “Ўғри” асари ҳам мавжуд жамиятнинг нотўқислиги ва замоннинг носозлигини тўғри акс эттириб, ана ўша энг олий юксакликка даъват қилиши билан алоҳида қадрлидир. Биринчи ҳикояда ўғри билан муҳтожнинг замоннинг оғирлашиб бораётгани ҳақидаги сидқидил ҳасратлашувлари, иккинчи ҳикояда эса, ўғри урган муҳтожни қароқчилар қандай ўлганнинг устига тепгандек қилиб талон-торож этишгани санъаткорона кўрсатилади... Навбатдаги “Афандининг баҳоси” латифасини ўқиб, ана шундай ноинсоф ва ҳаддидан ошган ўғрию қароқчиларнинг башараларини аниқ-равшан кўргандек бўламиз: “Афанди бозордан эчки олиб, унинг бошбоғини эшакнинг эгарига боғлаб, етаклаб келар эди. Уч ўғри унинг изига тушди. Бир пайт пойлаб эчкининг арқонини ечиб олиб қолди. Бир оздан сўнг иккинчи ўғри Афандига салом бериб: – Нега бозордан қуруқ қайтдингиз? – деб сўради. Афанди орқасига қараса, эчки йўқ. Афанди фарёд қила бошлаган эди, ўғри: – Хафа бўлманг, бува, мен ҳозир эчки етаклаб кетаётган одамни кўрдим. Тез боринг, қайтариб оласиз, мен эшагингизга қараб тураман, – деди. Афанди пешингача эчкини қидирди, қайтиб келса, эшаги ҳам йўқ. Афанди уйга кетаётган эди, қудуқ тепасида йиғлаб ўтирган одамни кўрди-да: – Нима мусибат тушди, нега йиғлаяпсан? – деб сўради. – Ерсув, ҳовли-жойларимни сотиб, бир хуржун қилиб, шаҳарга кўчиб келаётган эдим. Шу ерга келганда хуржуним қудуққа тушиб кетди. Тушиб олишга

қўрқиб, бирорта художўй одам келишини кутиб турибман, – деб жавоб берди у. Афанди ҳам унинг ёнига ўтириб йиғлай бошлади. – Нега йиғлайсиз? – деб сўради у. Афанди унга бўлган воқеани айтиб берди. – Йигининг фойдаси йўқ, – деди у. – Туринг, иккаламиз салламизни бир-бирига улаймиз, сиз қудуққа тушиб хуржунни олиб чиқасиз. Мен сизга шунча тилла бераманки, унга бир неча эшак, бир сурув эчки сотиб олишингиз мумкин. Афанди ечиниб қудуққа тушиб кетди. У одам учинчи ўғри эди. Афанди қудуққа тушиши билан салланинг учини катта тошга боғлади-да, Афандининг ҳамма кийимларини олиб қочди. Афанди қудуқдан ҳеч нарса тополмай қайтиб чиқди. Қараса, уст-бошлари йўқ. У ўғридан ўзини ҳимоя қилаётгандек, қўлига калтак ушлаганча, уйига қараб чопди. Йўлда бир тўда одамлари билан шаҳар ҳокими келаётган экан, уларга калтак ўқталиб қичқирди. – Кетинг, кетинг! Сизни бир ёқли қиламан. – Нима бўлди? – деб сўради ҳоким. – Нима бўлди эмиш-а, талмовсирашини қара! – Жавоб берди Афанди. – Дўстларингдан бири эчкимни, иккинчиси эшагимни, учинчиси эса уст-бошимни олиб қочди. Мени ўғирлашга энди сенинг ўзинг келдингми? Қўл-оёғимни боғлаб бозорга олиб чиқсанг, беш-ўн тангалик бўлишингга ақлинг етади-да, а?! Энди мени алдаб бўпсан, шу калтак билан бир урайки, ўғри бўлганингга юз марта пушмон егин.” Ҳа-а, бу латифани ўқиб кулишни ҳам, йиғлашни ҳам билмайди киши. Афандининг нақадар тўғрилиги, оққўнгилиги, тантилиги, ишонувчанлигини қаранг-у, бечора Афандини бир эмас, икки эмас, уч марта кетма-кет чув тушириб, бор буд-шудини талаб, йўқсулга айлантирган ўғриларнинг нақадар ноинсоф ва ярамаслигини қаранг. Қайта-қайта панд еявергач, ҳар қандай тўғри одам ҳам асабий, жиззаки, гумондор, борингки, уришқоқ, қинғир, шумга айланиши ҳеч гап эмас. Лекин кўр кўр билан қоронғида топишади, қарға қарғанинг кўзини чўқимайди, деганларидек Афанди шаҳар ҳокимига “дўстларинг” деб жуда тўғри ва топиб айтаяпти. Гап шундаки, ҳоким бевосита ўша ўғриларни йўлламаган бўлса ҳам, уларнинг қинғир ишларига тўсиқ қўймай, Афандига ўхшаган тўғри одамларни талатиб қўйибдимми, демак, бош ўғри – ўғрибоши шаҳар ҳокимидир. Масалан, Амир Темур салтанатининг жаҳоншумул барқарорлиги ва тараққиёти бу салтанатда ўрнатилган тартиб-интизом, қонун-қоида, тинчлик-тотувлик, қўйинг-чи, кишилиқ жамиятининг униб-ўсишига зарур шарт-шароит яратилганининг шарофатидир. Ривоят қилишларича, бир болакай бошига бир лаган тиллани қўйиб салтанатнинг у бошидан бу бошигача юриб ўтса, ҳеч ким тиллага кўз олайтирмаган экан. Демак, юқоридаги латифа нафақат

ўғриларни, балки бошлиқларни ҳам тўғриликка, сергакликка, қаттиққўлликка ундайди.

Афанди латифаларида ўғри урган муҳтож Афандини кўплаб учратишингиз мумкин, бироқ муҳтожнинг уйига ўғирликка тушган Афандини кундузи чироқ ёқиб қидирсангиз ҳам тополмайсиз! Бу ҳол Афандининг, демакки, халқнинг табиатида ўғрилик хоҳиши йўқлигини кўрсатувчи энг ёрқин аломатдир. Лекин бу “Афанди ҳеч қачон ўғрилик қилмаган!” дегани эмас. Мана, Афандининг ўғриликка қўл урганини яққол кўрсатувчи “Энг осон йўли” деган латифа: “Афандининг бировда пули бор эди. У пулга зориқиб, пул олган одамнинг олдида борди. Бироқ Афандидан пул олган одам ёнида бир чақа ҳам йўқлигини билдириб, бирон ҳафтадан кейин келишни айтди. Афанди ноумид бўлиб уйига жўнади. Йўл узоқ, чўнтагида бир тийин йўқ эди. Қорни ниҳоятда очди. Йўлда бир новвойхона учради. Новвойхона олдида бир саватда тўла нон турар, новвойнинг ўзи новвойхонанинг ичкарасида эди. Афанди сават олдида тўхтаб, осмонга қаради ва икки қўлини кўтариб, Худого арз қилган бўлди: – Парвардигори олам, ўзинг биласан, менда ҳозир бир тийин йўқ, насия ҳам унмади, қорин оч. Ҳозир мен шу саватдан иккита нон оламан. Бунинг ҳақини сенинг ўзинг мендан қарздор бўлган одамдан олиб, новвойга бериб қўясан. Шундай деб саватдан бир нечта нонни олиб, кавшаб жўнади.”

Хўш, чинакам ўғри ким: Афандими ёки қарзини қайтармаган одамми? Тўғри, қарздор одам бевосита ўғирлик қилмади-ку, дея эътироз билдириш мумкин. Лекин ўғирликнинг турлари кўп: омонатга хиёнат қилиш, бировнинг жуфти ҳалолига кўз олайтириш, Яратганнинг немаътига куфр келтириш, ваъдасида турмаслик, сотқинлик... Афанди-чи: у дўппи тор келганда бировнинг дўпписини бировга кийдирипти, холос. Сирасини айтганда, бу латифа жуда ўткир муаммони кўтариб чиқяпти. Гап шундаки, бир корхона ўз ишчиларига маошни ўз вақтида бермаса, ишчилар нима қилсин? Ёки ўз омонатларини сақлаган банк таназзулга учраб ёпилиб қолса, омонатчилар нима қилсин? Қарз олган одам қарзини беришдан бўйин товласа, қарз берган одам нима қилсин? Бундай вазиятларда энг тўғри ечим – келишув ёки кафолат қоғози, албатта. Дейлик, қарздор одам Афандига ўз қарзини бермаса, демак, Афанди келишув қоғози ёрдамида ўз қарзини қонун йўли билан ундириб олиши ёки у қарзни бошқа одам ё ташкилотга сотиши мумкин. Латифада Афанди Худого мурожаат қилар экан, аслида, айнан мана шу қонунчиликка ишора қилмоқда. Бу мурожаат унинг Худого ишонишини, Худодан умидвор эканини, Худодан қўрқинини, яъни том маънодаги ўғри эмаслигини кўрсатиб

турибди. Агар латифада қаҳрамоннинг қанчалик муҳтожлиги, қарзга берган пулини қайтариб ололмай, узоқ йўлдан овора-сарсон бўлиб қайтгани, жуда очқагани батафсил айтилмаганида эди, афандининг шу ишини ўғирлик дея талқин қилиш мумкин эди. Қолаверса, у гадойнинг тўрвасидан ўғирлаётгани йўқ, новвойнинг саватда кўз-кўз қилиб қўйган бир даста нонидан бир жуфтани ўзича “ҳалоллаб” оляпти, холос. Энг муҳими, Ҳақ таолонинг ҳамиша ҳақни қарор топтиришига астойдил ишонгани учун шундай қилмоқда. Мабодо, кўнглида Унинг Қодирлигига шубҳа туғилгудек бўлса, новвой билан қарздордан бу “қарз”нинг узилган-узилмаганини аниқлаштиришга, агар узилмаган бўлса, узишга ҳам тайёр у!

Фикримизнинг қанчалик тўғри эканини “Кетмон билан қумгонни ўғри олиб кетди” деган яна бир латифа ҳам аниқ кўрсатиб турибди. Латифада тўғрилиқ билан ўғрилиқ ўртасидаги ўта нозик муносабатлар таъсирчан ёритилади. Унда далага ишлагани кетаётган Афандига отаси тайинлайди: “Ўғлим, кетмон билан қумгонни бирон жойга кўмиб кел, ўғри олиб кетмасин!” Дили тўғри, кўнгли тоза, содда-беғараз, тўғрисўз, хуллас, чинакам Афанди даладан қайтаётганида маҳалладаги масжид олдида бир тўда одамлар билан гаплашиб турган отасига ўзининг тўғри сўзини баралла айтади, албатта: “Дада-дада, кетмон билан қумгонни ёнғоқнинг тагига кўмиб келдим”. Табиийки, нуроний ота уйга қайтганида соддадил ўғлини койийди: “Яширган нарсани ҳам бақириб айтадим киши!” Отасининг бу койишини ўзича тушунган Афанди эртасига тагин масжид олдида одамлар билан суҳбатлашиб турган отасининг ёнига келиб, секин қулоғига шивирлайди: “Дада-дада, кетмон билан қумгонни ўғри уриб кетибди”. Мазкур латифадаги кетмон билан қумгон худди аввалги латифадаги бузуқ қўл машинаси каби мағзи тўқ деталки, унинг замирида олам-олам маъно бор! Деҳқоннинг энг муҳим иш қуроли билан тирикчилик воситаси нима? Албатта, кетмон билан қумгон-да. Унисиди меҳнат қилади, бунисиди чой қўйиб ичиб, тановул қилиб, чанқоғини босади. “Ошинг ҳалол бўлса, кўчада ич” деган гап бор. Отасининг насиҳатига амал қилиб, шу энг муҳим иш қуроли билан тирикчилик воситасини ёнғоқнинг тагига кўмиб келганини, диққат қилинг, айнан мачитнинг олдида турган одамларга эшиттириб айтган бўлса, аслида, бунинг нимаси нотўғри, хўш? Шу иш айбми?! Аслида, мачитнинг олдида туриб, Афанди билан отаси ўртасидаги оилавий сирни билган ва бундан усталик билан фойдаланиб, бечоранинг энг муҳим иш қуроли билан тирикчилик воситасини ўғирлаб кетган ноинсоф маҳалладошлардан бирида эмасми айб?! Нега кетмон билан қумгонни яшириб келга-

нини баралла айтган Афанди энди улар ўғирланганини отасига шивирлаб айтяпти? Отасининг койишидан тегишли хулоса чиқаргани учун шивирлашга ўтдими? Латифанинг мана шу авж нуқтасини ўқиган ё эшитган одам, “ҳа, мана энди ақли керибди” деб кулади. Лекин бу ерда бошқа чуқурроқ гаплар бор! Биринчидан, “Ўзингни эҳтиёт қил, қўшинини ўғри тутма” деганларидек, Афанди эҳтиёткорлик қияпти. Ким билсин, балки, “Болага иш буюр, кетидан ўзинг югур” деганларидек, отаси у буюмларни уйга олиб келиб қўйгандир. Иккинчидан, “Жиноятчи жиноят жойига, албатта, қайтиб келади” деганларидек, Афанди ўғрилиқ ҳақидаги сирни ошкор қилмагани маъқул. Дарҳақиқат, тергов-суриштирув қоидасига кўра, то жиноят тўла фош этилмагунча, тергов тафсилотлари ошкор қилинмайди. Учинчидан, ҳақиқат баралла айтилмайдиган, башарти айтилгудек бўлса, мачитнинг олдида турган одамки ундан усталик билан фойдаланиб маҳалладошининг энг бирламчи иш қуроли ва тирикчилик воситасини ҳам ўғирлашдек қинғир ишга қўл урадиган бўлса, бундай ноинсофлик, ноҳақликлар одатда шивирлаб, қулоққа айтиладиган бўлади-да! “Айтсам – тилим, айтмасам – дилим куяр”. Баралла айтиш мумкин бўлмаса, шивирлаб айтилади-да, Ҳақ Сўз қай шаклда бўлса-да, айтилиши керак! Ўтган-йитган шўро тузуми даврида кўп ҳақиқатларни рўй-рост айтишнинг имкони бўлмагани, бу ёқда эса, ҳар қадамда ўғрини қароқчи ураётганини кўриб-билиб турган одамлар нима қилсин, ўзаро шивирлашади, пичирлашади, ҳасратлашади, турфа хил қинғирликларга барҳам беришнинг энг тўғри йўлларини биргаликда зимдан қидиришади-да!

Афандидек адабий ва абадий қаҳрамон учун эса, бу табиий ҳол. Агар табиатан тўғри Афандининг ашаддий рақибларидан бири ўғри бўлса, иккинчиси, ёлғончи-алдамчидир. Юқорида келтирилган латифада отанинг буйруғини ночор-ноилож бажариб, кетмон билан қумгонни яширган Афандининг бу сирни барчага ошкор қилиши замирида отага итоат, лекин алдамчиликка қарши исён ётибди. Лекин отанинг ўзи алдам-қулдамга йўл қўйса-чи? Бундай пайтда ҳам отага итоат қилиб, унинг алдам-қулдамларига шерик бўлиб юравериши керакми? “Алдагани бола яхши” дейдилар, лекин у боланинг ўзига эмас, уни алдаб турган катталаргагина яхши! Аслида, болани алдамаслик керак, чунки бу оламдаги ҳеч бир куч бола кўнглини алдов ва ёлғон қадар жароҳатлаёлмайди. Табиатан тўғрисўз Афандининг бола кўнгли ҳар қандай алдов, сохталик, айниқса, отасининг ёлғонини кўтаролмайди. Бундай пайтда отага бўйсунидан унга қарши чиқиш тўғрироқдир. Мана, “Бу пул бўлмай нима?” деб номланган латифа! “Афанди

болалигида отаси бировдан икки юз танга қарздор эди, ана-мана деб қарз берган кишини овора қилар эди. Бир куни у келиб пулини қистаган эди, отаси: – “Жоним билан берар эдим-у, бир чақа ҳам пулим йўқ, сабр қиласиз, биродар”, деб турган эди, Афанди уйдан бир ҳамён тангани кўтариб чиқиб: “Дада, бир чақа ҳам йўқ дейсиз, бу пул бўлмай нима?!” деди-да, ерга тўкди”.

Агар ота азбаройи муҳтожлик сабаб қарзини қайтаролмаётганида эди, бола Афанди унга хайрихоҳ, ҳамдард ва ҳатто кўмакдош бўлиши тайин эди. Лекин елкасидаги қарз юкидан қутулиш имконига эга бўла туриб бир пайтлар ёрдам қўлини чўзган қарз берувчини ҳадеб овора-сарсон қилавериш ва ошкора алдаш инсофданми?! Ота ошкора ноинсофлик қилаётганини кўра-била туриб жим қолиш мумкинми?! Йўқ, чинакам Афанди учун бу мумкин эмас, чунки у табиатан тўғри ва тўғрисўз!

Суд маҳкамасида гувоҳлик берувчи одам тўғри ва рост гапириши шарт. Афанди бу маънода энг ишончли гувоҳ бўла олади. Нега дейсизми? Буни “Замзам” латифасини ўқиб билиб оласиз: “Афандини қози гувоҳликка чақирди. Сўроқ навбати келганда, жавобгар томон қозига мурожаат қилди: – Тақсир, қозим! Бу кишининг гувоҳлигини қабул қилмайсиз, чунки бу кишининг етарли миқдорда моли бўлса ҳам, ҳажга боришдан қочиб юрибди. – Бу киши бекор айтади! – деди Афанди қозига. – Мен ҳаж қилганман. Қози Афандидан сўради:

– Агар ҳажга борган бўлсангиз, айтинг-чи, замзам қудуғи Каъбанинг қайси томонида? Афанди жавоб берди:

– Мен ҳажга борганда бир тўда араблар, замзам қудуғини қаердан кавласак экан, деб жой қидириб юрган экан”. Афанди жаҳонгашта ва умрибоқий қаҳрамон ҳисобланади. У барча замон ва маконларда яшаган, одамларни кулдирган, тўғри йўлни кўрсатган. Демак, бундай одам энг ишончли гувоҳ

бўла олади-да! Юқорида Афандининг йигирмадан ортиқ халқларнинг қаҳрамони эканини таъкидлагандик. Жумладан, у арабларда ҳам кенг тарқалган. Демак, Афанди араб диёрини обдон кезган қаҳрамон, ҳаж қилган қаҳрамон. Кези келганда қизиқ бир маълумотни айтсак: бир афандитабиат рус тилшуноси “ҳаж” сўзини русча “ходит, хождение” сўзи билан ўзакдошлигини фараз қилган эди... Шундай сафар-саёҳатларнинг бирида Афанди ўз ҳамкасби, боринги, рақиби Алдаркўса билан учрашиб қолади-да, у билан сўзда беллашади. Тафсилотларини “Рўза тутиш вақти” латифасида ўқиймиз: “Бир куни Афанди билан Алдаркўса учрашиб қолибдилар. Афанди Алдаркўсадан сўрабди, рўзани қачон тутиб, қачон очса бўлади, деб. Алдаркўса бундай дебди: – Агар осмонга тош отсалар, кўринмаса шу ҳолгача рўзани тутиб очиш мумкин, – дебди. Буни эшитган Афанди:

– Борди-ю, куппа-кундуз куни ҳам икки тоғнинг оралиғига кириб, қоронғи ерида овқат еб чиқса ҳам бўлаверар экан-да, – дебди”. Афанди рўза тутиш қоидадини билмагани учун сўраяптими ёки синаш учунми? Ҳойнаҳой, кейингиси. Алдаркўсанинг жавобига эътироз билдириятими, демак, унинг жавобидан тўла қониқмаган, яъни уни синашда давом этипти. Бу латифани ўқиган ё эшитган одам асл қоидани билишга қизиқиши тайин. Маълумки, рўзада огиз қуёш чиққунча ёпилиб, қуёш ботгач, очилади. Муқаддас Қуръоннинг Бақара сураси 187-оятда: “Тонг пайтида оқ ип қора ипдан ажрагунча еб-ичаверинг. Сўнгра рўзани кечасигача батамом қилинг”, дейилади. Алдаркўса айтгандек, тош отиш қоидаси йўқ, демак, Алдаркўса Афандини алдамоқчи, эҳтимол, у ҳам Афандини ўзича синамоқчи бўлган.

Хулоса ўрнида айтишимиз керакки, Афандининг ўзи тўғри, сўзи тўғри, иши тўғри, нияти тўғри... Афанди латифаларида бундай тўғриликларни топиб ўрганиш барчамизга фойдали. Топганга эса, Афандининг совғаси бор. Қандай совға дейсизми? Буни “Шафтоли эканини ким айтди” латифасидан ўқиб тўғри жавобни ўзингиз топинг: “Афанди бир халта шафтоли кўтариб, кўчада борар экан, бир тўда болаларга қараб: “Халтадаги нима эканлигини топсаларинг, битта шафтоли бераман”, – деди. “Халтангиздаги шафтоли”, – дейишди болалар. “Шафтоли эканлигини сизларга қандай бадбахт айтди?” деди Афанди ажабланиб”...

(Боши. Давоми келгуси сонда)

Шехзод ФАЗЛИДДИН

1983 йили туғилган. Ўзбекистон давлат жаҳон тиллари университети халқаро журналистика факултети, Жаҳон иқтисодиёти ва дипломатия университети магистратура бўлимини тамомлаган. “Муқаддас замин”, “Боғларингдан кетмасин баҳор”, “Онамнинг кўнглига кетамиз”, “Сен қагон гуллайсан”, “Кутмаган кунларим, кутган кунларим”, “Тушларингдан гиқиб келдим” номли шеъррий тўпламлари, қатор бадиий-публицистик, илмий-адабий мақолалари топ этилган.

So‘zni asrash baxti

Ёшлар ижодини мунтазам кузатиб, бу ҳақда хулосалар айтиш вақт ва ҳафсала талаб қилади. Қурдошлар, ука-сингил қаламкашлар ижодини имкон қадар кузатиб бораман. Иддаога йўйилмасин-у, очиги, кўпчилик ёш ижодкорларнинг Сўз ва Адабиётга муносабати, мўлжал-мақсади майдалиги, масъулиятсизлиги, ўткинчи нағмаларга ишқибозлигини кўриб-билиб, нима дейишга ҳам ҳайронсан.

Кўпдан буён ёш ижодкорларга умумийроқ мактуб ёзиб, дилдаги гапларни айтиш нияти бор эди. “Ёшлик”чилар қистови билан, қолаверса, кимларгадир таъсири бўлар, ҳар ким ўзига яраша хулоса қилар, деган ниятда айрим фикр-мулоҳазаларни ҳавола этгим келди. Ёзганларим борича берилаётган бу гаплардан муддао кимгадир йўл кўрсатишга уриниш эмас, ёшларни сўз ва ижод масъулиятини теранроқ ҳис қилиш, чинакам адабиётга дахлдор асарлар яратишга ундашдир.

Ижодкорлар орасида “Ўттиз ёшгача шоир бўлсанг бўлдинг, бўлмаса – кеч” қабилидаги гап юради. Бу гап нисбий бўлгани билан ҳақиқатдан озиқланади. Негаки, шеър – ёшлик, навқиронликнинг ўзгинасидир. Бугун шеърятимизга гуруллаб кириб келаётган ёш шоирлар кўп. Лекин ким қандай ижод қиляпти, ёзганларининг савияси қай даражада? “Ёш шоир” деганда кимларни назарда тутяпмиз: ҳаваскор қаламкашдан тортиб ёши қирқ, ҳатто элликни қоралаб қолган катта ёшдаги ижодкорлар ҳам “ёшлар рўйхати”дан тушмай келаётгани ажабланарли эмасми?

Назаримда, ёшлар шеърятини вакиллари уч гуруҳга бўлиш мумкин. (Атай “авлод” демаяпман!) Биринчиси – нисбатан аввалроқ номи кўрина бошлаган, адабий жамоатчилик ва шеърят мухлисларига танилиб улгурганлар. Уларнинг айримларини ёш шоир деб аташга истиҳола қилади киши. Иккинчиси – бир-икки тўплами, адабий нашрлардаги чиқишлари билан тилга туша бошлаган умидли ёшлар. Учинчиси – шеърят оламига кейинги йилларда қадам қўяётган қаламкашлар, том маънода истиқлол фарзандлари.

Яқин беш-ўн йиллар ичида кўплаб ёшларнинг тўпламларини ўқидим. Баёзлар, матбуот ва интернетдаги шеърлари билан танишдим. Мутолаа давомида туғилган баъзи мулоҳазаларни қоралаб қўйган эканман...

Шодмонқул Саломнинг энг яхши шеърлари гувоҳлик беришича, у – кўнгил шоири, шеърюрак йигит. Шодмонқулнинг сара шеърларида Кўнгил поэтик образ даражасига кўтарилади. Уларни ўқиб “кўнглини, фақат кўнглини асраб” келаётган ва шу билан хушбахт, шу ила аламнок лирик қаҳрамон билан суҳбатлашгандай бўламиз.

Шодмонқул кўнглини, руҳий кечинмаларини бор бўйича, ортиқча бўяб-бежамай шеърга кўчиргиси келади ва кўпинча бунга эришади. Унингча, ҳар юрак – пайғамбар ороли. Аммо шу “муқаддас орол”лардан қанча-қанчаси талатўплар ичра вайрон бўлаётибди. Ҳаммасидан шуниси аламли! Шоир ўз кўнгли тилида бутун инсониятга қарата “Кўнгилни асранг!” дея хитоб қилаётгандек. Лекин бу асраш – курашмоқ, кўнгил кушандаларига қарши туришга даъват дегани. Шунинг учун унинг лирик қаҳрамони: “Юрак деган лолдай ёнса, / Шаррор оқиб турса қонинг-да”, – дея орзу қилади. Бу қаҳрамоннинг феъли ҳам ўзига яраша. Айниқса, ҳар нарсага кўниб кетаверадиган “мўмин-қобил”лар, фойдасию зарарининг тайини йўқ “силлиқ” кишилар билан ҳеч келишмайди. “Мўътадиллар – менинг душманим”, – дейди у янада кескинроқ килиб.

*Боболар кафтида қабарди тупроқ,
Қабарган тупроқлар бердилар ҳосил.
Қўлда айри асо – абадий сўроқ;
Бор бўлса, бир келсин Шодмонқул.*

Шу зайл ўзини-ўзи йўқлаётган шоир шеърларида шамоллар най чалади, кўплаб бағишловларидан қадим Сурхон кенгликлари нафаси келади. Унинг ота-она, Ватан мавзусидаги шеърлари ор-номус, эл-юрт шаънига қасидадек акс-садо беради. Шу ўринда шоир кўнглини, поэтик дунёсини фольклор ўстираётганини, даҳо халқ ижодининг қадим оҳанглари шеърларига ярашиб турганини қайд этиб ўтмоқ жоиз.

Шодмонқул анча эркин куйлайди. Аммо баъзан айнан шу “эркинлик” ҳаддан ошиб, ёқимсиз эркаликка айланади. Биз “Шоирлар – Худонинг эркатойлари” қабилдаги беҳуда тушунчаларни шиорга айлантирмаслигимиз керак. Баъзан “эркатой” кўнглимиз қистови билан ўзимиз билиб-билмаган ҳолда шеърда ҳар нарса деб юборамиз, ҳатто Яратганга “буйруқ”лар бера бошлаймиз (!). Тўғри, шеър – кучли эҳтирос фарзанди. Лекин, фаҳмимча, шоирнинг сўзи фақат ҳиссиётчан бўлиши, хаёлга келганини тилга кўчиравериши ҳам мақбул эмас. Шеърдаги “ақл” ана шу “шаккок” туйғуларни маълум маънода жиловлаш, аниқроғи, тўғри ўзанга буриш учун хизмат қилади. Назаримда, Шодмонқул жунунваш мисраларида баъзан шуни унутади. Бундан ташқари, унинг тўпламларига киритилган шеърлар даражасида сезиларли фарқ бор: сарбаланд руҳга уйғун шеърлар билан жўнроқ машқлари ёнма-ён турибди. Муҳими шуки, Шодмонқул Салом шеърни шунчаки кўнгил иши эмас, ҳаётий эътиқод, дунёнинг камолига ҳисса қўшувчи қудратли илоҳий инъом деб билади ва шу маънода ўзини “сўз ғуломи” деб атади.

Носиржон Жўраевнинг шеърлари ифода жиҳатидан анча равон. Ёзганларида улғу устозларга ҳурмат, уларга муносиб давомчи бўлиш ҳисси поэтик тилга кўчиб, ажиб кайфият ҳосил қилади. Айниқса, Носиржоннинг пейзаж шеърлари ўзига хос. Имкон

қадар сийқаланмаган қофияларни қўллайди. Унинг лирик субъекти борлиқдаги ҳар заррадан ҳикмат ахтариб, табиат тилидаги ҳар шивирга қулоқ тутгиси, япроқлар кўшиғини тинглагиси келади. Ўтаётган умри, муҳаббати, келажагига бот-бот тафаккур “кўз”и билан нигоҳ солади:

*Кўксим аро илиқ шамол эсан дам,
Билмам, қандай экан сен ёқда ҳаво...
Бир ҳадик кетмайди бугун дилимдан –
Этмоқдами-йўқми баҳоринг давом!*

(“Мактуб” шеърдан.)

Шодмонқулдан фарқли ўлароқ Носиржоннинг шеърлари сокин, ўйчан. Албатта, бу унинг табиати, ўз дунёсидан дарак. Баъзи шеърлари эса атай шеър яратиш учун, ўйлаб ёзилгандек таассурот уйғотади; сунъийлик сезилади. Лекин, билишимча, Носиржонда одатда унча-мунча қаламкашнинг бўйни ёр бермайдиган мунтазамлик, ижодда бардавомлик бор...

Ойгул Асилбек қизининг шеърлари жиддийлиги, фалсафий мулоҳазаларга бойлиги билан эътиборни тортади. Ойгулнинг шоирликни қисмат деб билишга шайлиги, ўз навбатида, шоир ўз Сўзи – тақдири учун нақадар масъул эканини теран англаб бораётгани мана бу мисраларидан ҳам аён:

*Шошилдим, уммонлар сари югурдим,
Саёз дарёларни қилмадим писанд.
Угдим осмонлардан нари – уриндим,
Ҳарганд уғолмадим тақдирдан баланд.*

Ойгул катта ижодга мансуб шеърлар битишни хоҳлайди ва ёзганларида бу улғу мақсадини яшириб ўтирмайди. “Шоир хаёллари” (Мен уни “Шоир хаёллар” дея атагим келади) номли тўпламида шоирнинг безовта руҳи, бедор қалб садоларини эшитгандек бўламиз. Унинг муҳаббат мавзусидаги шеърлари ҳазин оҳангларга жо бўлган:

*Тушунгин кўнгилни, тушун тақдирни,
Узоқ ибтидонни эсламоқда ким?
Мен сени унутдим, одамлар ҳатто
Худони унутиб яшамоқда жим.*

*Негадир оқ-қора кўринган умр,
Сирғалиб бир зайл ўтмоқда ҳар гал.
Сенинг кўзларингни ўйлаб уйғонсам,
Нимадир яшашига беради халал...*

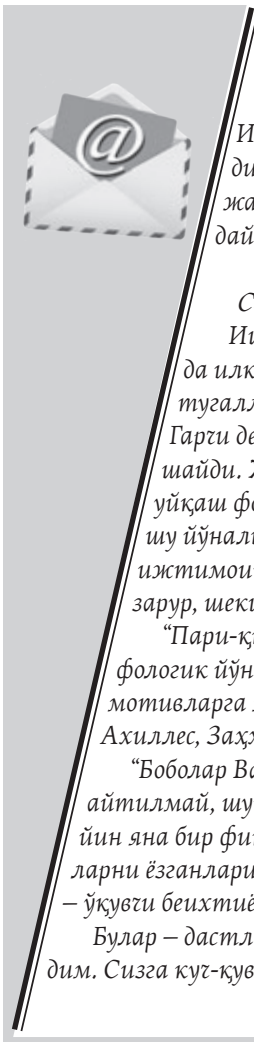
(“Унутиш” шеърдан.)

Лирик қаҳрамон шунчаки оҳ-воҳ қилаётгани йўқ. У “сершовқин совуқ дунё”да эшлашга арзирли ҳеч вақо қолмаётганидан изтироб чекаётир. Фоний дунё нағмаси билан банд севгисиз одамлар ҳатто Яратгани-да “унутиб” қўйган. Мана шундай фожеъ лаҳзаларда бир дилозорни ёддан ўчириш нима деган гап?

Ойгул шу йўналишдаги шеърларида инсон севгида ҳам бутун бўлиши, майдалашмаслиги, аксинча, жасорат кўрсатиб яшаши керак, дея таъкидлагандек бўлади. Эҳтимол, қиз кўнглининг инжа туйғулари акс этган майин оҳангларга кўниккан шеърхонга шоиранинг айрим шеърлари бирмунча дағалроқ туюлар. Ойгулнинг ёзганларида одатда аёл кишига хос бўлмаган шиддат бор ва, назаримда, мана шу фазилат унинг шеърларини нурлантириб туради. Балки у бу жиҳатни ўзи севган шоиралар – Анна Ахматова, Марина Цветаева ижоди таъсирида шакллантираётгандир. Нима бўлганда ҳам, Ойгулнинг рус, умуман, дунё адабиётидан бохабар бўлиш, жаҳоний миқёсдаги асарлар яратишга, ўз ёзганларига умумжаҳон шеърят мезонлари билан ёндашишга уринаётгани қувонарли. Аммо шунинг ўзи билан иш битмайди-да. Ўйлайманки, Ойгул, умуман, бошқа ёш шоирлар ҳам фақат илҳом онлари маҳсули билан кифояланмаслиги, шеър устида янада жиддийроқ ишлаш, ҳар сатрни пишитмагунча, ҳар сўз жойини топмагунча тер тўкишга ўзини ўргатиши керак. Ойгулнинг шеърларида яна бир қур кўриб чиқилиб, жиддий таҳрирдан ўтса, ярақлаб кетадиган ёки бир-икки жузъий камчилик юзига доғ бўлиб турган сатрлар кам эмас. Кўпин-

ча қаратқич келишиги қўшимчаси (-нинг) ўрнида тушум келишиги қўшимчаси (-ни) қўлланади (бу қусур баъзи катта шоирлар ижодида ҳам бот-бот учраб тургани, шеърятимизда “-ни” ва “-нинг” фарқланмай қўйилаётгани учун атай таъкидлаб ўтиляпти): **Буни нима аҳамияти бор / Хазонрезги тўзгин шамоллар; Мени сизга хусуматим йўқ; Мен яхши биладман...** Сиз билан кунларни ганиматлигин; Мен сенинг қалбингни сўлгин рангидан / Ўлимнинг суратин тизгим келади... Кўп ҳолларда шеър бандидаги мисралардан бирида бўгинлар сони ортиб кетади. Булар жузъий камчиликдек туюлса-да, шеър мукамаллик касб этганига не етсин!

Башорат Отажонованинг шеърлари, адашмасам, бундан ўн йиллар аввал марказий адабий нашрларда кўрина бошлаганди. Кейин... кўринмай қолди. Оила бағрида фарзандлари билан андармон бўлди, шекилли. Шу вақт ичида ёзув-чизувдан қолмагани унинг айни дам матбуотда, ижтимоий тармоқларда тўлиб-тошиб эълон қилаётган сатрларида ҳам намоён. Лекин яна бир гап: ижодкор кўринмай қолишдан унча хавотирга тушмаслиги, аксинча, бугунги шовқинлар ичра имкон қадар ўзини, Сўзини асраб яшагани, оммавий ҳаваслардан панароқда юргани

Кўпгина ижодкор ёшлар ёзганларини юбориб, фикр-мулоҳаза билдиришимни сўрашади. Имкон борида ўқиб, фикрларимни оғиқ айтаман. Аммо... аксарияти холис танқидни тўери қабул қилмайди. Ҳатто ошкора хафа бўлади.

Ижобий фикр олган баъзилари эса дарров каминани китобига “муҳаррир” қилмоқчи бўлади. Ҳали мавриди эмас, дейман ҳовурини босиб. Шунга қарамай, кўпгилик хат эгаларига жавоб ёзиш, бафуржа фикрлашишга ҳаракат қиламан. Электрон ёзишмаларда ана шундай жавоб мактублари йиғилиб қолибди. Қуйида улардан айримлари.

Салом, Элбек.

Ишлар яхшими? Ижод бўляптими? Индамай юриб шеър ёзар экансиз-да ☹ Фейсбукда илк маротаба “Чинданам бўлганми Алмомиш, / Бор бўлса, не угун қайтмайди?” деб тугалланувчи шеърингизни ўқигандим. Ёзганларингиз менда яхши таассурот қолдирди. Гарги деярли мутлақ янги жиҳати бўлмаса-да, қандайдир ўзига хослиги ҳам борга ўхшайди. Жуда ярашиқли тахаллус танлабсиз – Элбек Эркин! Назаримда, шу тахаллусга уйқаш фольклор руҳидаги шеърларга кўпроқ эътибор қаратишингиз керак. Қаламингиз шу йўналишда тархлангани маъқулроққа ўхшайди. Энг муҳими, бу оҳангдаги шеърларга ижтимоий руҳни, сал баландпарвозроқ айтганда, Замон ва Инсон дардини сингдириш зарур, шекилли. Шунга аҳамият берсангиз.

“Пари-қиз” шеърингиз ҳали мукамал даражада бўлмаса-да, менимга, шунақа мифологик йўналишга алоҳида эътибор бериш керак (эртас, дев, сеҳр, пари каби образ ва мотивларга мурожаат; албатта, бугунги давр кайфиятига уйғунлаштирган ҳолда). Ахиллес, Заҳҳок билан боглиқ шеърингиз ҳам шу қаторда.

“Боболар Ватанни сотиб юборган” деган сатрингиз бор экан-ку, балки айнан шу гап айтилмай, шундай маънони берувчи кузгли шеърларни кўпайтириш керакмикин... Кейин яна бир фикр: негадир ярқ этган, бир ўқишда қалбга гипна ёпишадиган гақмоқ сатрларни ёзганларингизда деярли угратмадим. Ўйлашимга, ҳар бир шоир ижодида шунақа – ўқувчи беихтиёр такрорлаб юрадиган ёрқин сатрлар бўлиши керак...

Булар – дастлабки таассуротларим. Сатрларингизга алоҳида тўхталиб ўтирмадим. Сизга куз-қувват ва омад тилайман.

11.07.2015

ҳам дурустроқ. Муҳими – ўзни, сўзни зўрламай, рост туйғуларнигина шеър тилига кўчириш.

*Саратон гаргади...
Эски кўйлагин
Ювиб марвартакнинг шохига илди.
Сўнг менинг ёнимга – ёгоғ кўприкка,
Ўзини ташлади ҳорғин ва дилгир.*

*Бошимизда осмон – кўнглимдай улкан,
Юлдузлар – юзимга тошган сағратқи.
Сомон йўли кезар кўзларимизда,
Юракни ёргудек ҳайрат сағратиб...*

Башоратнинг шеърлари ўзи севиб тасвирлайдиган Куз сингари сокин, табиат манзараларини сўзда сувратлантириши ўзига хос. Унинг шеърларидаги асосий қаҳрамон – “ёввойи гуллардай гиниқиб ўсган” қиз хаёллари, орзу-армонлари самимий ва андак ҳазин оҳангли сатрларда зухурланади, кўнгилга кириб боради...

Ирода Умарованинг шеърӣй битиклари бир қарашда содда, доимий мавзудаги оддий дил изҳоридек туюлса-да, кутилмаган ифода, оҳорли ташбеҳлари билан ажралиб туради. Шу боис унинг “Лола”, “Дил”, “Майлими...” каби шеърлари ўқувчига хуш кайфият улашади:

*Бирдан хаёлимда жонландинг адл:
Қуёш нурларига қониб турибсан.
Шафақ шугласида товланган моҳдил,
Оқсоғ бир тўққида ёниб турибсан.
Гулмисан ё ёқут – билмайман, лола...*

Ироданинг ушбу “Лола” шеърӣда кўклам чечаги пок муҳаббат, вафо рамзи сифатида образга кўчган. Ёш шоирада шеър яратишга муносиб Туйғу билан боғлиқ муаммо йўқдек (афсуски, кўпчилигимиз яхши шеър жавҳари бўлмиш ана шу ноёб Туйғуни топа олмамай ҳалакмиз), аммо сўз санъати нуқтаи назаридан қаралганда, у кўпроқ изланиши, тафаккур оламини янада бойитиши зарур. Шундагина энг гўзал шеърлар яралади...

Ёш ижодкорлар даврасида Бахтинисо Маҳмудованинг гўзал ташбеҳларга бой, юракни титратувчи ғамгингина шеърларини эшитиб, ўқиб, унинг нурли эртасидан умидландик. Минбарга ўч қақажон қизчаларнинг дардсиз ва андак сурбет шиғирларидан роса безган эканмизми, Бахтинисонинг безовта битиклари тоғлар бағридан келган тоза ҳаводай кўнгилга ажиб бир кайфият улашди. Аммо...

Очиғи, Бахтинисонинг неча йилдан буён оғир дард билан олишаётганини билмас эканман. Бу дард унинг жисму жони, бутун борлиғига чанг солган бўлса-да, негадир кўзларида қувонч, тўғрироғи, Ишонч нури порлаб турганини кўрдим. Бу нур Бахтинисо қалбидан чехрасига, сирли сатрларига кўчиб ўтаётир:

*Дард ёмғирдай юзга тўкилганида,
Бошимни силаса Айюб бардоши.
Мажнуна ҳислардан илтифот кутиб,
Ғашланиб ботганда руҳим қуёши,
Сиз етиб келасиз орзулар билан...*

“Агарда қайтмасам...” деб бошланувчи шеърда майсага, ерга... – бутун оламга сингиб бораётган қалб манзаралари чизилади:

*Менинг юрагимда гайқалар дунё,
Менинг овозимда тугкирар дарахт...*

“Бир ичкин, эзгин нолада” куйлаётган қиз қалби “Кўзларим қайтади намозимом бўлиб...” сатри билан ушбу ҳазин кўшиғини яқунлайди. Ёш шоиранинг: “Сиз ранжиманг, тушунинг ахир / Мен бахт эмас, Бахтинисоман”, дея шеърӣй зорланишларида ҳам умид, ёруғлик бор. Албатта, Бахтинисо кўпроқ ўқиб-изланиб, тиниқ туйғуларини теран тафаккур нурлари ила жи-лолантурса, янада гўзал шеърлар бунёд бўлади. Лекин жисму жаҳонини ўртаётган азобларни енгиб, умидбахш ёруғ шеърлар битишга уринаётгани ва бунинг удасидан чиқаётганининг ўзиёқ таҳсинга арзийди.

Бугун устоз шоирлар изидан бориб, анъанавий йўлда ижод қилаётган, рамзлар тилида сўзлашга ёки “модернча” ёзишга уринаётган, қисқаси, ўз йўлини топишга интилаётган ёшлар кўп. Ёшларнинг мумтоз адабиётимизни синчиклаб ўрганиш, шу билан бирга, улуғ устозларга эргашиб аруз вазнида ашъор битишга баҳоликудрат уринаётгани қувонарли, албатта. Наманганлик Азиз Бек, андижонлик Икромжон Аслий, сурхондарёлик Алишер Муқимовнинг аруздаги машқлари шулар жумласидан. Азиз Бекдаги дарвешвашлик шеърларига ҳам ажиб руҳ бағишларди, лекин у анчадан бери кўринмайди, ижодни алақачон “йиғиштириб” қўймадимикин деган хавотир бор. Икромжондаги завқу шавққа ҳавас қилса арзигулик, аммо у ёзганларига катта адабиёт мезонлари билан ёндашиб, баландроқ парвоз қилиши, Алишер эса арузда мавзу ва ифодани жўнлаштиришдан қочиши керак.

Кейинги пайтлари ёшлар орасида номи чиқа бошлаган Жонтемирнинг ёзганларида ички хўрлик бор (аммо, назаримда, бу “хўрлик”нинг ҳам сўнги нуқтаси бўлиши керакдек), Мирзоҳид Музаффарда метафорик тафаккурга мойиллик сезилади. Албатта, улар ижодида, ҳатто хатти-ҳаракатида катта шоирларга тақлид аломатлари ҳам учрайди.

Қувонарлиси, бугунги ижодкор ёшларнинг энг умидли вакиллари чет тилларини билади, таржималар қилади, умуман, ўзбек ва дунё адабиёти билан керакли даражада танишдек таассурот уйғотади. Шунга яраша шеърлари ҳам маънодор. Бир жиҳатдан бу ёшлар ҳақида ҳозирча кескин фикр билдирмай

Салом, Раҳмиддин (Абраев)! Ишларингиз яхшими? Кайфият қалай? Ниҳоят, ёзганларингизни ўқидим. Умуман, менда яхши таассурот қолдирди. Оғиғи, сизни ҳали “жуда бошланғиз” босқинда деб ўйлагандим. Анга қўлингиз келишиб қолган экан-ку! Аслида, шоир ўзини ўзи тарбиялаб, йўлини топмаса, бошқа ҳет ким унга ёрдам беролмайди. Шунинг уғун ҳам мен айтадиган гаплар сизга, нари борса, “қўшимга маслаҳат” бўлиши мумкин.

Мана бу сатрларингизга белги қўйдим, яхшилиги уғун (Агар бошқа шоирларда мен фаромуш қилган ё кўзим тушмаган шундай сатрлар уграмаса): “Ҳаёт боғларимда – гаман туйғулар, / Сиз мудом етаклаб юрибсиз кузни...”, “Кимларнинг тушида юрибмиз сангиб”, “Куйлолмасак энг оғир гуноҳ / Майналардан олдин Ватанни!”... Бундай сатрлар оз эмас.

Илоҳий, эътиқодий масалада гап борганда ўта ҳазир бўлинг. Мана бу сатрларингизга қаранг:

“Менинг диним – севги,
каъбам – муҳаббат!

Ягона Аллоҳим ўзингсан – Ҳижрон...”

Бунақа сўзларни айтманг! “Шеърда мумкин” қабилда бўлса ҳам! Сатрларингизда Яратганга мурожаат ҳам қандайдир бошқага. Шундай қалтис пайтларда диний илмлар жуда-жуда зарур бўлади, буни тушунсангиз керак, деб ўйлайман. Ўзи шу мавзуда бир нарса қоралаяпман; насиб қилса, тармоқда ҳам эълон қиламан.

“Расулulloҳ кирган тушимда,

Ҳазрат Навоийни-да кўрдим”. Бу нимаси! Шу сўзлар сизникими? Агар рост бўлса (тушингизга гиндан ҳам Расулulloҳ соллalloҳу алайҳи вассаллам ва Навоий ҳазратлари кирган бўлсалар), сизни бундай улуғ мақом билан қутлайман, аммо шунгаки “тўқилган” бўлса, бу яхши эмас. Зинҳор-базинҳор бундай дея кўрманг. Пайғамбаримиз (соллalloҳу алайҳи вассаллам)ни тушида кўриш ҳақида манбалардан бир кўринг ё билгил олимлардан сўранг.

Ҳа-я, шеърларингизда кўзигул, қоқиўт каби воҳа табиатиға хос сўзларни ҳам угратдим. Назаримда, шунақа сўзларни шеърга кўпроқ олиб кириш керак, фақат табиий ҳолда.

Тўғриси айтман, янги шеърларингиз унга мақбул бўлмади. Ўсиш сезилмади. Эскилари дурустроқми... Буларни шошилингда ёздим. Бошқа асосий жиҳатларни унутган бўлишим мумкин. Энг муҳими, фикрларингизни ҳет қагон ҳукм деб қабул қилманг. Биринги ва умумий таассуротлар булар. Ёзаверинг. Омонлик!

29.07.2015

турган яхшироқ, шекилли. Айниқса, “фавқулodда истеъдод”, “бетакрор овоз” каби ортикча баҳолардан тийилган маъқул, назаримда.

Албатта, айрим ҳолларда ижодкорнинг фақат ўзи билан ўралашиб, ўта субъектив истак-майлар доирасида қолаётгани акс этган шеърлар ҳам ёзилаёттир. Шахсий икир-чикирлардан баланд кўтарила олмаган шоир, шубҳасиз, чинакам ижодий парвозга эриша олмайди, жўн “ёндим-кўйдим” лари билан ўқувчини бездиради. Ваҳоланки, бугун бадииятдан узоқлашмаган ижтимоий-ахлоқий муаммолар акс этган шеърларга эҳтиёж катта. Шу маънода, кузатиб бораётганларга маълумки, бугунги ёшлар ижодида давр муаммолари, ижтимоий кайфиятнинг бадиий ифодаси ҳали ярқ этиб кўзга ташлангани йўқ.

Умуман олганда, кўплаб ёш ижодкорлар мутлоа, адабий савод масаласида ҳам ғариб кўринади. Плагиат (кўчирмакашлик) эса оддий ҳолга айланиб бормоқда. Ўтган асрнинг 80-йилларида шеърятимизга ўзига хос янгиликлар олиб кирган авлод анча билимдон, интеллектуал салоҳияти ўрнатқан бўларли даражада эди. (Шунга яраша даъволари ҳам катта эди уларнинг!) Бугунги ёшлар устозларнинг ижодий (ва ижобий) тажрибаларини ўзлаштириш билан бирга улар бошлаган ишни янада юксакроқ даражада давом эттиришлари шарт.

Ёшлар, асосан, ижтимоий тармоқларда бир-бирининг ёзганларини ўқиб “шоир”у “ёзувчи” бўлаётган, бир ёш ижодкор айтмоқчи, “саводи чиқмай қитоби чиқаётган” ҳозирги замонда профессионал адибларнинг ижодий лабораторияси билан яқинроқ танишиш, ижодий ишларни маҳоратли устозлар бошчилигида таҳлил қилиш, керак бўлса, ҳар бир жумлани чиғириқдан ўтказиш фойдали бўлиши шубҳасиз.

...Чўлпон неча юз йиллардан бери давом этиб келаётган анъанавий ўзбек шеърятини янги ўзанга буриб юборганида ҳали ўттизни қораламаган эди. Усмон Носир 24 ёшидаёқ ўз адабий меросига асос солиб улгурганди. Бугунги ёш шоирларни Чўлпон билан қиёслаш эриш, ҳатто кулгили туюлар, бирок ёшлик ҳар қандай вазиятда ўз сўзини айтиши керак-ку! Юқорида номлари зикр этилган фидойи шоирларимиз учун шеър, умуман, адабиёт шунчаки кўнгил иши эмас, ўзликни англаш йўли, миллатни уйғотувчи буюк қудрат эди. Улар адабиётни қисмат деб билганлари ҳолда унинг мўъжизакор кучини халқ қалби томон тўғри йўналтира олганлар. Назаримда, шеърятимизнинг бугунги навқирон авлодида ҳозирча мана шу энг муҳим жиҳат етишмаяпти...

O'zbekning chin DO'STI

Адабиёт – халқларни бирлаштирувчи катта куч. Зеро, адабиётнинг тили битта, санъат тилидир. Шундай ижодкорларлар борки, улар гарчи бошқа миллат вакили бўлса-да, ижоди орқали ўзбекнинг руҳини куйлаган, адабиётимизни жаҳонга тарғиб қилишда жонбозлик кўрсатган. Ўзбекистон халқ шоири Александр Файнберг ана шундай ижодкорлардан бири эди.

У 1939 йили Тошкент шаҳрида таваллуд топган. Мактаб ва техникумни тамомлаб, Тошкент давлат университети (ҳозирги ЎЗМУ)нинг журналистика факультетида таҳсил олди.

Шоирнинг сермахсул ижоди Тошкент, Москва ва Санкт-Петербургда жами ўн учта тўплам ҳолида ўқувчиларга етиб борди.

Файнберг ўзбек адабиётининг катта таржимони ва тарғиботчиси эди. У улуғ Алишер Навоий ҳамда кўплаб замонавий ўзбек шеърляти вакиллари асарларини рус тилига таржима қилди. Хусусан, Абдулла Орипов, Эркин Воҳидов, Омон Матжон, Сирожиддин Саййид, Хосият Рустамова шеърларини рус шеърсеварларига ҳавола этди. Шоирнинг ўзбек тилидаги “Чиғириқ” номли шеърлий (*Р.Мусурмон таржимаси*) тўплами нашр қилинган.

Александр Файнберг 2009 йили Тошкент шаҳрида вафот этди.

У катта фильмлардаги ижросидан олдинроқ ҳам туғма актёр эди.

Нозим Тўлахўжаев

Дантенинг буюк “Илоҳий комедия” сини ўзбек тилига таржима қилганимдан кейин ёзган биринчи асарим “Жаннатга йўл” дostonимдир. Унда дўстлик туйғусини куйлашга ҳаракат қилганман. Александр Файнберг – ўзбек халқининг ҳақиқий дўстидир. У гинакам Халқ шоири – бутун ҳаёти ва ижоди билан халқимизнинг юрагига муносиб йўл топган шоир.

Абдулла Орипов

Абдулла Орипов билан

У тушуниш қийин бўлган мавҳум ёруғликни ўрганган. Айниқса, беҳаловат тоғларида. Бу ҳолатда у худди коинот билан сўзлашайтгандай та-ассурот уйғотар эди.

Галина Мельникова

Рустам Мусурмон билан

Александр Файнбер-нинг шеърларини ўқиб-ўққанинг сари унинг тимсолида, ҳаётни, ҳақиқатни, она тупроқни қандай севиши кераклигини англайсан. Шоирнинг юксак бадиий маҳорати ёшлар угун намуна бўла олади.

Адиба Умирова

Адиба Умирова билан. 2002 й.

Александр Файнберг оддий инсоний туйғулардан тортиб оламшумул муаммо-ларгага қаламга олади. Унинг шеърлари инсоннинг соф, олижаноб туйғуларини асраб қолишга, инсон табиатини ва дунёни инқироздан қутқаришга ундайди. Оламнинг фаровонлиги, инсоннинг бахту саодати у яшаётган жамият тараққи-ёти билан яхлитдир, деб билади. Бошқалар бахтли бўлса, мен бахтсиз бўл-майман, бошқалар бахтсиз бўлса, мен бахтли бўлмайман, дейди. Жамиятнинг барга аъзоларини Ватан тараққиёти йўлида бирдамликка гақиради.

Рустам Мусурмон

Шухрат Эргашев билан

Сирожиддин Сайид билан

Александр Аркадьевич Фейнберг – бола деса донишманд, донишманд деса боладай шоир эди.

Сирожиддин Сайид

Александр Фейнберг исёнкор шоир эмасди, аммо шеъриятида игки босиқ ҳайқириклар устуворлик қилар, ҳаёти, ўй-хаёллари ва ҳатто фикрлаш тарзидан ҳам шеър руҳи анқирди.

Аҳмаджон Мелибоев

Пушкин ҳайкали қошида

Шоир Александр Фейнбергни яхши танирдим. Ўзбекистонда русийзабон шоирларнинг энг кўзга кўринганларидан бири эди. Шеърияти Ўзбекистон ва ўзбек халқи тақдири, ҳаёти, орзу-умидлари билан гамбаргас боғланган эди. Шоир Ўзбекистонни севарди, унинг қувонглари, муаммолари, келажаги нашидалари билан яшарди. Шеърлари реалистик куги ҳамда таъсирганлиги билан ажралиб туради.

Иброҳим Ғафуров

Зомин анжумани. 2005 й.

Кино ижодкорлари Даврасида

Александр Фейнберг шеърларида Ўзбекистон табиати, тоғу сойлари манзараси, қидимий Бухоро, Самарқанд шаҳарларининг бўйу баста сувратланиб, ўқувчи қалбида муҳрланади.

Турсун АЛИ

Юрий Алеников билан

Сурурли дамлар

Александр Фейнберг халқимизнинг ёрқин шоирларидан бири эди. Унинг бадиий маҳорати шеъриятнинг ривожига ҳисса қўшиб, бир негта авлоднинг эстетик дидини ўстиришига хизмат қилди. У кўплаб ижодкорларга дўст ҳамда устоз бўла олди. Унинг ватанга бўлган муҳаббати, ўзбек маданиятидан яхши хабардорлиги шеъриятига ҳам кўгиб ўтди, шеърый таржималарида ўз аксини топди.

Николай Ильин

Суратлар Александр Фейнбергнинг уй архивидан олинди.

*К*уршид
АБДУРАШИД

1995 йили тугилган.
Шеърлари ва ҳикоялари
вақтли матбуотда нашр
қилинган.
Олий адабиёт курси тинг-
ловчиси.

Ҳароқлар сарғ'исhtus libos kiymishlar

*С*ЕН

Гоҳи кўз ўнгимда сароб кабисан,
Игиш тақикланган шароб кабисан.
Нима... рўёмисан ва ё тинмисан?
Бироз қизгантиқсан, бироз жиннисан.
Келмай уграшувга кетишга шошган,
Ўзининг жаҳлига ўзи тулашган.
Феълинг минг турлангай, билмас тегара,
Минг бир алфоз билан аммо... севасан!
Қалбингни англолмай гафлатда қолар,
Ошигинг ҳалиям саводсиз бола.
Сен эса ҳамон бир тугун кабисан,
Арузда энг тигал рукн кабисан...

*Т*УРКИЙ ҚЎШИҚ

Туркий юрагим бор, туркий шуурим,
Ҳатто руҳим туркий, ўзга шоним йўқ.
Мушт бўлиб тугилган қўлларим туркий,
Во дариг, биргина Туркистоним йўқ.

Лаҳжамда туркийлар нафаси бордир,
Шу гурур вужудим тахтига эга.
Ошиқ бўлса нетай, қул ўлса нетай,
Қалбим қадим туркнинг туркуларига.

Бас... Умрим йўлига тавалло не наф,
Қисмат битиги шул... Сағраган қонман!
Туркистоним манам, минг йиллик шоним,
Истагингда ўлмиш туркий исёнман!!!

Фаройиб табибсан, жуда гаройиб
Беморинг сени деб гекади гурбат.
Сўзласа шол бўлар, индамай турса,
Танида ошади ҳарорат.

Ёзилган дармонлар бесамар бари,
Аммо кибринг қилар баттар ҳаволаш.
Бир сенда бор бўлса керак, табибим
Ярани туз сениб даволаш...

Бу қиз гул кутмайди таширфларимдан,
Бир оғиз сўзга ҳам муштоқлиги йўқ.
Сассиз тураверсам етади унга
Юрагин эзса ҳам ахлоқий буйруқ,
Вақт ҳам тегарага солиб қўйилган,
Ошса меъеридан ранжиши тайин.
Менинг ёдлаб қўйган битта гапим бор,
У ҳег унамаса қандай айтайин?
Шундай муҳаббатни қуриб олганмиз,
Аммо ўз ҳолига мустаҳкам девор.
Уни ҳатлолмайман ахир ўртада
Аҳд деган муҳташам мажбурият бор.
Бу қиз ҳаётимни сўрамас мени,
Мен ҳам ҳаётини олмайман ёдга.
Эҳтиёж йўқ бундай сўровга ахир
Айланиб бўлганмиз битта ҳаётга....

ҲОҲИДА

Бизнинг ул боғлара хазонрез тушмиш,
Япроқлар сарғиштус либос киймишлар.
Мени ёлғиз кўриб ул йўллар хомуш,
“Шодия қайда?” деб сўраб қўймишлар.

Турналар угмишлар олис эллара,
Қаноти видодан силкиниб оғир.
Уларга хайр-хўш этганим сари,
Эслаб Шодияни, юрагим оғир.

Тун бўйи деразам беомон гертган
Ёмғирлар бетиним сўради сани.
Қўшиқлар тингласам – дардим аритган,
Бераҳм куй ингар: “Шодия қани?”

Сени унутмадим, эй оташнигоҳ,
Хотира қўшини қўзғалади боз.
Нетайин, ёдима тушасан, гоҳ-гоҳ,
Гоҳида ёдимдан кетмайсан, холос.

ФИЛОЛОГНИНГ СЕВГИ ИЗҲОРИ

(Матназар Абдулҳаким
шеърига ўхшатма)

Кел, тилги қиз, гўзал филолог,
Ундов бўлсин муҳаббатимиз.
Бу изҳорлар тугамас – вергул,
Бошлай қолсин қўшма гапимиз.

Эга-кесим – эскирган таъриф,
Мен – ҳоким сўз, сен – тобе бўлак.
Ундалмангни йўлла ўзимга,
Сўроқларга тўлмасин юрак.

Муҳаббат – бу бизнинг феълимиз,
Бўлсин мудом бўлишли, содда.
Ҳаётимга кириш сўз бўлгин,
Иборадек қол доим ёдда.

Ҳисларимиз эмас антоним,
Ҳаётимга сифатсан ахир.
Қўй севгимиз мажҳул бўлмасин,
Кел, биргалик нисбатга гақир.

Келар бир кун фарзандларимиз –
Қугоқ-қугоқ орттирма нисбат.
Қара, қандай мослашув ахир:
Мендек отга сен каби сифат!

Мен сен угун – ажралмас равиш,
Сен мен угун – аниқлик майли.
Нега йилки она тили ҳам
Биздек гапни кўрмаган ҳали.

Қўшма гапмиз кейин бир умр –
Хатоларсиз, имлоси нуқта.
Юз йилларга бирга гап тузсак,
Кейин майли қўямиз нуқта.

Нуқта билан асар тугамас,
Давом кутар жумлаларимиз:
Бош ҳарф-ла ёзидилар сўнг
Янги гапни болаларимиз.

Ўша кун иккимиз – эга,
Кузатганга имлоларини,
Кўзойнак-ла ўқиб тикамиз
Жужуқларнинг иншоларини...

Расмни Аслиддин Калонов тизган.

Нодира СОДИҚОВА

1972 йили тугилган.
Ўзбекистон Миллий университетининг журналистика факультетини тугатган.
Ҳикоялари матбузда топ этилган.

Kunlardan bir kun

Nikoza

Сийрак, тилларанг сочлари пешонасига тушириб калта қирқилган, пучуқ бурун, ёқимтойгина болакай гуруч доналаридек олд тишларини кўз-кўз қилганча ширин жилмайиб турарди...

Ҳулкар кўзини суратдан узиб, дарпардалар оралиғидаги пуштиранг осмон парчасига нохуш тикилиб қолди. Кўнглининг тубида оғир гашлик чўкиб ётарди... Паришон нигоҳи деворнинг бежирим гулқоғозлари бўйлаб кезина-кезина, қайтиб яна тошойна устидаги суратга қадалди... Сурат... дунёга келиб, бор-йўғи икки йилгина яшаган гўдакнинг ягона сурати... Ўта эҳтиётлаб сақланган – йигирма йилдан зиёд вақт кечса-да, гўё яқингинада ишлангандек яп-янги... Болагина – унинг укаси, сурат у бир яшарлик пайти, шамоллаб шифохонага тушган чоғида олинган; бола асли дўмбоққина, юзлари кулчадай қизғиш, лўппи-лўппи эди. Расмдагининг эса юзи бир бурда, кўзлари киртайган, жилмайиши ҳам одамнинг раҳмини келтирарди ҳатто... (Укасини дифтерия олиб кетганида Ҳулкар ҳали учга тўлмаганди.) Чапғи қуйи бурчакда болани тутиб турган қўл – онасининг қўли ва яна ола-була халатнинг енгидан ҳам бироз кўриниб қолган. Бу халат ёдида – у доим ваннахонадаги қозикда илиғлиқ турар, онасининг ўлимидан сўнг ҳам анчагача ўша қозикда илиғлиқ қолганди... Гўдакнинг ҳафсала билан таралган сочларига термиларкан, Ҳулкар онасининг ўша

вақтдаги – ёпишқоқ сураткашлардан бири тирикчилик кўйида ниҳоят касалхона бўлмасига ҳам бош суқиб, авраб-авраб сурат олишга кўндиргандан сўнг, боласини артиб-суртиб, ёқаларини тўғрилаб, юзида фақат оналарнинг ўз фарзандларигагина аталувчи алланечук табассум билан шу бир тутамгина сочни ҳам авайлаб тараб қўяётган ҳолатини тасаввур қилдию... юраги ситилиб кетгудай бўлди...

Суратни кеча оқшом пайти, жомадондаги майда-чуйдаларни жавонга олаётиб, ҳужжатлар сақланадиган чарм жилд ичидан, туғилганлиги ҳақидаги гувоҳнома орасидан топиб олганди. Хаёл билан тошойна қаршисига қўйган бўлса, шу бўйи унутган. Бироқ кўнглидаги гашлик марҳумларни хотирлаганидан эмасди чоғи – кўзларини юмганча соатнинг чиқиллашига қулоқ тутиб ётаркан, у қандайдир туш кўрганини эслай бошлади. Қандайдир туш... Бу безовта гашлик айни ўша – ҳозир сира хотирига келмаётган туш боис эканини ҳис қилган кўйи бирмунча вақт қимирламай ётаверди ва туйқус қалбида айни дам янги сокин бир севинч ҳам борлигини илғади. Кейин шу кунларда ҳаётида қандайдир улкан қувончли воқеа юз бергани ва бир неча тонгдан бери ўша улкан қувонч ҳарорати ичра уйғонаётгани ёдига қайтди. Кўзини очиб шифтда ажабтовур шокилдали ёғоч қандилни кўрди, бошини кўтариб ойнадаги ўз аксига боқди, сўнг ёнига ўгирилиб, нигоҳи ваннахонанинг қия очиқ эшигига тушдию бутун борлиги ёришиб кетди. Эҳ, ахир, улар ниҳоят уйлик бўлишди-ку! Ҳулкар ирғиб ўрнидан турди, атрофга энтиқиб кўз югуртирди. Кўнгли тўлиб, керишганча оёғига яп-янги, юмшоқ, келинларники каби укпар қадалган чиройли шиппакларини илди, атайин шошилмай, сархуш, битта-битта қадам босиб ваннахона томон юрди. Ҳозиргина нимадандир гаш бўлаётгани хаёлидан буткул кўтарилди...

Ваннахонада, ойна остидаги токчада Фахридиннинг соқол оладиган буюмлари, бир неча хил одекалон, тиш пастаси ва чўткалар солинган идиш, ласон ва ёғупали ранг-баранг елим қутичалар тартиб билан териб қўйилганди. Иккала жўмракни баравар бураб ваннани тўлдираркан, Ҳулкар сартарошхонада ишлаган йилларини хотирлади – Фахридин билан ўша ерда тасодифан танишиб қолганди (Тўйларидан анча аввал Фахридин уни сартарошликдан кетишга мажбур қилган, Ҳулкар кейинроқ тарбиячилик курсини битириб, боғчада ишлай бошлаганди). Йигитнинг уйдагилар, ўғилларининг ота-онасиз, сепи ҳам бир нави, тагин сартарош қизга уйланишига аввал қарши эдилар. Аммо кўп ўтмай, кутилмаганда ўзлари совчи бўлиб келишди. Ҳулкар буни Фахридиннинг ўжарлигидан кўрганди, кейин билса, бошқа томони ҳам бор экан. Эрининг ота-онаси – азалдан ўртаҳол, ишчи одамлар ўша пайтга келиб бирин-кетин бўйи етган фарзандларининг орзу-ҳавасларига янада қўликалталлиги сезилиб қолган, бунинг устига, энг катта муаммо – уй-жой бош

оғриғи ҳам кўндаланг – қайнона-қайнота, Фахридиннинг уйланган, икки болали акаси, яқинда ҳарбийдан қайтган эгизак укалари – жами тўққиз жон уч хонали уйда туришар; Фахридин кичкина тўйча билан кифояланиши, тўйдан кейин тезда ижарага уй олиб чиқиб кетиши ва шу билан у ёғига аравасини ўзи тортишини аниқ қилгач, биттасининг ташвишидан қутилаётганларига суюнибми, тўйга розилик беришган. Ҳулкар қайнона-қайнотаси билан икки ой ҳам бирга яшагани йўқ – келин-куёв тўрвахалталарини орқалашиб, пешоналарига битилган биринчи ижара уйи сари равона бўлишди. Ана ўша кунларнинг заҳри ҳеч қачон юрагидан кетмаса керак – Д.га жўнагунларига қадар уч бор ижара алмаштирилди, айниқса, охиргиси энг расвоси эди – эски, каталакдек ҳовлининг бир бурчидаги, шувоқлари кўчган, поли чирик, ёқимсиз ҳидли битта даҳлиз, бир хона... Кеч куз, совуқ тушиб қолган, уйнинг эса печкаси ҳам йўқ. Кўчиб келган кунлари “кошона”ни кўриб Ҳулкарнинг асаби дош беролмай қолди – аввал ўтирволиб роса йиғлади, сўнг тарс-турс қилганча холасиникига жўнаворди; эртасига кунни кеч қилиб қайтиб келса, Фахридин даҳлиз остонасида папирос тутатиб ўтирибди, эшик-деразалар ланг очик. Ҳулкар бирдан бўшашиб, аразига пушаймонлар еб кетди. Бечора эри... у кетгач бир ўзи бинонинг ич-ташини супуриб-сидирибди, у-бу ерларини суваб, яхшилаб оқлаб чиқибди. Ҳулкар дарров чойнон қилди, кейин эр-хотин қайта иноқ бўлишиб, энг шимариб ишга тушиб кетишди – ерга аввал похол, кигиз, устидан палос ёзишди, деразага парда илиб, кўч-кўронларини жойлашди. “Кошона” яшаса бўладиган эпачага келди, ишқилиб. Бир неча кундан сўнг Фахридин “голланд печкаси”ни келтириб ўрнатди, баҳоргача етадиган ўтин-кўмир туширди. Бир амаллаб қишни ўтказишди. Бой оиладан бўлмаса ҳам, ҳар ҳолда барча зарур қулайликлари бор уйда ўсган эмасми, Ҳулкар ҳаммаёқни қоракуя қилиб кўмир ёқишу уйни ису чангга тўлдириб кул олишлардан, устига-устак ҳаммомнинг йўқлигидан қаттиқ қийналди. Уй эгаси – ёшлигида ёмон ном чиқарган, лекин бировга гап бермайдиган шаллақи сўққабош кампир еса, ҳар ой йигирма беш сўмни қуртдай санаб олса-да, ҳеч инсофга келай демасди – “ошхонага ҳадеб кириб чиқаверма”, “кирингни ҳовлига ёйма”, “уззукун чироқни ёниқ қолдирасан, электрга мунча пул келибди, ярмини сен тўла...” каби вайсашлари билан қулоқ-мияни егани етмагандек, гоҳ ошхонадаги газ баллони қулоғини яшириб қўяр, гоҳ музлаткич кичиклигини баҳона қилиб, Ҳулкарга тегишли бир бўлак гўшт, яримта сарёғни олиб ташлар... асабини эговларди. (Фахридин у пайтлар кичкина сабзавот дўконидан сотувчи эди, ойлиги тўқсон сўм, яна топганининг бир қисми тўй арафаси таниш-билишлардан кўтарилган қарзни тўлашга кетарди). Кампирнинг турқини кўрмаслик учун Ҳулкар овқатни анча аввал пишириб олиб ош-

хонадан чиқиб кетар, чойнакни доим ўз хонасида, “голланд печи” устида қайнатарди; идиш-товоқларни ҳам, кир-чирларни ҳам даҳлиз бурчагида ювиб, ўша ернинг ўзида қуритар; чўмилгани эса ҳафтада бир эри билан Ҳулкар – холасиникига бориб келишарди. Лекин у уйда Ҳулкар учун энг ёмони ҳар қор-ёмғир ёганида томдан ўтадиган чакка эди. Фахриддин илма-тешик томни қўлидан келганча ямаб-ясар, аммо келаси сафар барибир қаердандир яна чакка ўтаверарди. Эсида, бир кеча шундоқ юзига чакка томчилашидан уйғонди, жойларини бошқа ерга суришди, лекин чорак соат ўтар-ўтмас у ердан ҳам сув чакиллай бошлади. Қисқаси, эр-хотин у бурчакдан бу бурчакка ўрин-кўрпа ташиб тонг отиришди, хона уйдаги бор товоқ, коса-пиёлаларга тўлиб битди.

Тун сукунатини чакканинг так-пуки бузган ўша кечаларни эсласа, ҳали-ҳали юрагини зах босади.

Қишининг охири кўриная деганида кампир ижара ҳақини бирдан қирқ беш сўмга кўтариб, “чидасаларинг – шу, бўлмаса – катта кўча”, дея тўнғиллади. Айни ўша кезлар Фахриддин Д.дан ҳарбийда бирга бўлган қадрдон дўстидан хат олган – дўсти корхона очганини маълум қилиб, уни ўз ёнига чақирарди. Анчадан бери даромадлироқ иш тополмай боши қотиб юрган Фахриддин бу хатдан сўнг тараддуланиб қолганди, кампирнинг сўнгги қарори туртки бўлди – дўстига сим қоқиб гапни аниқ қилгач, Ҳулкарни кўч-кўрони билан вақтинча бир бева аммасининг уйига қўйдию Д.га жўнади-кетди.

Амманинг ёлғиз ўғли ҳарбий хизматда, тўрт хонали уйда келини икковлон туришарди. Ошхонаю ваннасида доим иссиқ-совуқ суви тайёр эди. Бошида ҳаммаси бинойидек – амма жуда содда, икки гапнинг бирида “айланай-ўргилай” деб турадиган юмшоқтабиат аёл, келин ҳам ҳалимдеккина кўринувди. Бир ҳафталар ўтиб, келиннинг қўшни шаҳарда яшайдиган онаси келди-ю “об-ҳаво” да кескин ўзгарди юз берди. Баркашдай юзида ўсиқ тукли қоп-қора холи бор аёл келган заҳотиёқ Ҳулкарга қошларини чимириб, энсаси қотиб қараганди; кечқурун келиннинг ётоғи ёнидан ўтаётди, Ҳулкар унинг атайин баланд овозда: “Индамасанг, ўғлим кетди – ёлғиз қолдим деб ҳамма уйсиз уруғ-аймоғини бошига йиғади”, – дея шанғиллаётганини эшитди.

Эртасига эрталаб айвонга чиққанида, чақчақлашиб ўтирган аёллар уни кўриб бирдан жимиб қолишди. Саломига ҳам ҳеч ким алик олмади, нонушта чоғи келин ҳам одатича чой қўйиб узатмади. Ўзини сир бой бермагандек тутса-да, Ҳулкарнинг ичида ёмон зил кетди. Она-бола майли-я, лекин шу кунгача “айланиб-ўргилиб” юрган аммани нима жин урдийкан? Ҳулкар шунда ҳам бадгумонликка берилмай, “ҳар кимда бўлгани каби бунинг ҳам ўзига яраша ғам-ташвиши бордир, ўшаларни ўйлабми ё шунчаки ўғлидан хавотир олибми, кайфияти йўқолгандир”, деб қўя қолганди. Бироқ кейинчалик

ҳам амма унга ошқора рўйхушлик бермай юраверди. Вазият кундан-кунга ёмонлашарди. Бора-бора, уни дастурхонга ҳам чақирмай қўйишди – ўзи келса келди, йўқса, биров номига ҳам “келинг” демайди... Ошхонани-ку, қуда хола бутунлай қўлга олганди, Ҳулкар бирор ишга ёрдамлашай деса, “йўқ, қўйинг, сиз билмайсиз”, деб ҳатто картошка-пиёз арчиш, идиш ювишга ҳам йўлатмасди. Қарашмагандан кейин таппа-тайёр овқатга бориб ўтириш ноқулай... яна охири кунлар дастурхон устида тез-тез кўз уриштириб оладиган одат чиқаришган... Ошхонага бош суқишдан безиллай бошлади – шкаф ёки музлаткич очилиб-ёпилди дегунча, албатта, кимдир бўйинини чўзиб қоларди. Булар ҳам кам экан...

Бир куни қуда хола: “Келинпошша, сиззи уйизда қандоғ бўлганини билмадим-у, лекин биза чўмигандан кейин ваннани тозалаб, тўкилган соч-почларимиззи йиғиштириб чиқамиз”, – деб пичинг қилди. Ўша куни Ҳулкар ваннага тушган, ўзидан сўнг ҳар галгидек ҳаммаёқни ювиб-тозалаб қўйганди. Худо уриб бир-иккита соч толасини кўриб қолган бўлса, “узиб” олишга баҳона топилган. Ҳулкар индамади, аммо ўша кундан бошлаб хонасидан ташқарига чиқишга юраги қолмади. Кетворай деса, Фахриддиннинг феъли маълум...

Гирт текинхўр бўлмай деб эри ташлаб кетган ўттиз сўмча пулга баъзан ёнларидаги дўкондан нон, сарёғ, шакар каби майда-чуйдалар олиб келарди. (Кейин билса, Фахриддин амманинг қўлига ҳам алоҳида эллик сўм берган экан, амма эса бу ҳақда “миқ” этмади-я.) Она-бола сурбетликни авжига миндириб, уйда нон қолмаса – нонсиз, сабзавот тугаса – овқатсиз, Ҳулкарнинг қўлига қараб ўтирадиган бўлишган, агар Ҳулкар дўкондан, масалан, сут ёки тухум келтирса, келин дарров бирор пишириқ пиширишга тушиб кетар ва уч куннинг ўзидаёқ бор масалликни тугатиб қўйиб, безрайиб тураверишарди. Ҳаммалари тил бириктириб олиб сиёсат юргизишаётгани энди кундек равшан эди – ё анави писмиқ келин унинг бу ердалигини ёқтирмай онасини кўмакка чақирган, ё меҳрибон онанинг ўзи Ҳулкар узоқ қолиб кетиб қизига дардисар бўлишидан қўрққанми, ташаббус кўрсатиб етиб келган сўнг нима деб авраганларини Худо билади-ю, ишқилиб, содда аммани ҳам ўз томонларига оғдириб, Ҳулкарни бу уйдан ўз ихтиёри билан, яъни “доа” дегудек безор бўлиб чиқиб кетишга мажбурлайдиган режа тузишган. Ҳулкар ҳаммасини тушунди, аччиқланган бўлса фақат ўзидан аччиқланди...

Икки ойдан бери хат-хабарсиз йўқ бўлиб кетган Фахриддин ўша воқеанинг индинига, қоқ саҳар пайти эшикдан кириб келди. Д.дан бир иш чиқишига кўзи етган шекилли, руҳи тетик, димоғи чоғ. Эртасигаёқ жомадонларини кўтаришиб, у гурбатхонани тарк этишди. Бироқ сиғиндилик алами алақачон суяк-суягига сингиб, тобад ўчмайдиган асорат қолдириб улгурганди.

Худога минг-минг марта шукр – энди ўз уйлари бор. Қандай яхши-я! Билганингни қил, хоҳла, кунига меҳмон чақир, хоҳла, мусиқа қўй, телевизор овозини истаганингча баландлат, биров “гиринг” демайди... Хулкар ич-ичидан ҳузур қилиб кўзларини юмди... Одамзоднинг қападек бўлса-да, ўз уйига эга бўлиши ҳеч нарсага қиёслаб бўлмас бахт эканини, амманинг ғурбатхонасидан чиқиб кетаётиб ҳис қилгани, лекин бундай бахт ўзига ҳам насиб этажак кунни у пайтлар сира-сира тасаввур қилолмасди...

Хулкар Д.га, очиги, у қадар оёғи тортмай жўнади. Йўл бўйи ҳам, эрининг оғайниси тайёрлаб қўйган уйга келиб тушганларида ҳам кўнгли ёришмай, беҳаловат бўлаверганиди. Энди эса... Юраги бир орзиқди – мана уйлик ҳам бўлишди, бирин-кетин бошқа ниятлари ҳам рўёбга чиқар, аммо Д.дагидек ҳаёт нафасини қайтиб ҳеч қачон туймасе керак. Хулкар Д.ни, ўша дамлар файзи, шукуҳини жуда кўп қўмсарди. Ўзи асли киришимли, серғайрат йигит эмасми, дўстининг йўл-йўриғи билан Фахриддиннинг ишлари бошиданоқ юришиб кетди, уч-тўрт ой ўтмай қўлларида мўмайгина пул йиғилди, турмушлари ўзгарди. Оғироёқлиги боис Хулкар охириги кунлар пиёздод ҳидини кўтаролмай қолган, тез-тез толиқарди; уни уринтирмаслик учун Фахриддин ҳар кунни ҳам тушлик, ҳам кечки овқатга ташқаридан бирор тансиқроқ егулик келтирар ё Хулкарнинг ўзини энг яхши ресторанларга олиб борарди. Музлаткич доим сархил неъматларга тўла, истагани дарров муҳайё бўлар, эри ҳар қадамида унинг кўнглига қарарди... Якшанба кунлари улар кўпинча шаҳар айланишарди, дўконларга киришарди, кўзига ёққан нарсани Фахриддин қўярда-қўймай олиб берарди – Хулкар ёқтирдими, тамом, нархи билан иши йўқ. Ўғли Сардор туғилгач эса Фахриддин уни бутунлай бошига кўтариб олди. Хуллас, ўша йиллар Хулкар “емаганини еди, киймаганини кийди, кўрмаганини кўрди”.

Доим шундай бўлиб қолади деб ўйлаганди...

Бир бодраб чиқиб, икки-уч йил ичида роса гуриллаб кетган хусусий корхоналар аста-секин “чигирик” дан ўта бошлаган пайт Фахриддиннинг дўсти ҳам корхонасини тарқатди – узоқни кўзлашга одатланган уздабурон бундан кейин Д.даги ишлар фақат орқага кетаверишига амин эди; эндиги омадини синаб кўриш учун Украинанинг қайсидир шаҳрига отланаркан, Фахриддинга ҳам топган-тутганини маҳкам тишлаб уйга қайтишни, ўша ерда бирор ишнинг бошини тутишни маслаҳат берди... Келибоқ уй сотиб олмаганларига Хулкар ҳали-ҳали ачинади – уч хонали фиштли уйни жиҳоз-пиҳози билан олишга бемалол қўрблари етарди ўшанда. Фахриддин “бирор ишнинг бошини тутиш” учун яхшигина сармоя кераклиги, озроқ сабр қилса, кейин бир йўла ҳовли олиб беришини айтиб, ишни пайсалга солаверди. Бироқ икки йиллик чоп-чопнинг натижаси ўлароқ, сармоянинг ярмидан кўпи олатасир замон қуюнида

совурилиб кетди – Фахриддин қадамини катта оладиган даврлар ортда қолганини, ниҳоят, тушуниб, баландпарвоз режаларни хаёлидан чиқариб ташлаган вақт қўлларидаги пул бир хонали энг арзон бетон уйга ҳам кифоя қилмасди. Фахриддин ўйлай-ўйлай, шу пул билан яқин хорижга қатнаб савдо қилмоқчилигини билдирганида дастлаб Хулкарнинг кўнгли озиб қолай деди. Кейинроқ тушунди, кўнмай иложи йўқ – барибир пуллари уй олишга етмайди ҳозир, етган тақдирда ҳам, бўм-бўш уйни кейин қайси пулга тўлдиришади, у ёғига тирикчиликлари қандай кечадди – аввалгидек қуруқ ойликка кун кўриб бўладиган пайт эмас.

Фахриддин уч-тўртта таниши билан бир бўлиб чет элга қатнай бошлади. Эр-хотин тақдирга тан беришиб, белларини сиқиб боғлашди... Яна ижарама-ижара сангишлар, уй соҳибларининг мингир-мингири... Баъзан Хулкарни бири-биридан нохуш ўйлар қамраб оларди – гўё нимадир бўлиб, эри қўлидаги пулидан ҳам айриладию кейин қолган умрлари ҳам шу тарзда – ижараларда ўтиб кетадигандек туюлиб ваҳима босарди...

Хўл сочларини момик сочиқ билан танғиётиб охириги марта ижарада турган жойларини эслади – бир татар аёлининг уч хонали уйдан икки хонали олишгани; аёл ўзи ёмон эмасди-ю, лекин сал инжиқроқ, масалан, ваннахонага совун, тиш чўткаси, сочиқ кабиларни қўйишни қатъий тақиқлаган – ўзлари билан олиб кириб, яна ўзлари билан олиб чиқиб кетишлари шарт, бир гал Фахриддин шошганидан сочиғини унутиб қолдирганида аёл жуда ифлос бир нарсдан ижирганган мисоли юзини бужмайтирганча сочиқни учидан зўрға кўтариб келиб хоналарига иргитиб юборгани... Хулкар илгичларда қатор осиглик, чеккаларида қулупнай, ағанаган кўзиқорин, елканли кема тасвирлари бор сочиқларга хуш нигоҳ ташлаб, руҳи тетиклашиб ваннахонадан чиқди. Ошхонага кириб чой қўйди, ундан меҳмонхонага ўтди... Кўчиб келганларидан бери шундай – ҳали айвонга, ҳали ётоққа, ҳали меҳмонхонага қайта-қайта кириб-чиқаверди, уйнинг ҳар бурчагига кўзи тўймай тикилади...

Меҳмонхонадаги стол устида чойнак, чой юқи пиёлалар, ўрик мураббосидан бўшаган ликопча турарди. Фахриддин бугун ҳам, уни безовта қилмай, Сардорни ўзи уйғотиб, ювинтириб-кийинтириб, чой ҳам ичириб, боғчасига олиб кетибди. Хулкар эрини эслаб жилмайди – пахмоқ қизнинг бахтини берсин деганлари шу бўлса керак.

Дастурхонни йиғиштираркан, тезроқ ошхонага жиҳоз олишлари кераклигини ўйлади. Кейин ош-овқатни ташиб юрмай, ўша ернинг ўзида еб қўя қолишарди, меҳмонхона ҳам озода турарди. Агар газ плитаси айвонга кўчирилса, ошхонани кейинчалик Сардорга хона қилиб беришлари мумкин. Айвон каттагина эди; Хулкар ҳануз парда илинмаган дераза ёнига келиб, ташқарига назар солди. Рўпарада

уларники каби тўққиз қаватли уй. Чапда қатор-қатор ҳали қуриб битказилмаган уйлар, эндигина кўтарилаётган бетон пойдеворлар, хандақлар, ҳаммаёқ қазиб ташланган. Хўв анави трамвай йўли, иморатлар тушгач, кўринмай ҳам кетар. Ўнгда, уч-тўртта темир гараж, сўлида бир қаватли оқ бино, эҳтимол, озиқ-овқат дўкони, яна нарироқда, зич тераклар ортидаги пастликда тўкилай деб турган яккам-дуккам эски ҳовлилар...

Хўлкар маънос тортди – дераза қаршисига келиш азалдан кўнглига тушуниксиз гўсса соларди. Болалигида, тўрт ярим-беш ёшлар бўлса керак, улар бувисиникида туришарди (ота-онаси, укаси ёшига тўлиб-тўлмаё ажралиб кетишган, холасининг айтишича, бунга отасининг бошқа аёлга илакишиб қолгани сабаб бўлган экан. Хўлкар отасини эслолмасди, шу пайтгача унинг суратини ҳам кўрмаган), бувисининг уйи ҳам еттинчи қаватда эди – кўп қаватли уйларни, айниқса, уларнинг деразаларини Хўлкар ўшандан ёмон кўриб қолган. Фақат баландликдан кўрққани учунгина эмас...

Бир ярим сменада ишлагани боис онаси жуда кеч қайтар, боғчадан уни ҳар куни бувиси олиб келарди. Сўнг кекса аёл ошхонада гимирлаб юрар, Хўлкар эса бир ўзи дераза ёнида туриб онасини кутарди. Она ҳадеганда келавермас, гира-шира тушгани сари қизчанинг юраги сиқилар, ҳатто “онам энди келмайди” деб кўрқа бошларди. Одамлар уй-уйига қайтиб, кўп қаватли бинолар чумолининг инидек гувиллаб қолар, улардан учиб чиққан ҳар хил бақир-чақир товушлар, телевизорларнинг даранг-дурунглари, кўча машиналарининг физ-физию трамвайларнинг тарақ-туруғи бир бўлиб, оқшомнинг, онасини кутаётган қизча учун ўта нафратланарли “симфония” сини ҳосил қиларди... Кейин оқшом шовқинидан ҳам хунукроқ сукунат чўкар, қизчанинг ваҳимаси орта бориб, баъзан онасидан бошқа ҳаммани, ҳатто бувисини ҳам ёмон кўриб кетарди. Лекин бир пайтнинг ўзида, онаси қайтиши биланоқ ҳаммаси ўзгариши дарров кўнгли тинчиб, ўйинчоқларию телевизорга чалғиб кетиши, овқатдан сўнг айвондаги сўрида, чой устида узундан-узоқ гурунглашиб ўтирадиган она-боланинг ўртасига тушиб, катталар суҳбатини ўзича тинглаб ётиши – уларнинг уйлари ҳам чироқ ёниб турган бахтли деразаларнинг бирига айланишини қизалоқ билар, “мана, онам келсин...” дея ўзини юпатганча кўчага тикилаверарди. Ниҳоят, узоқдан – уйлар орасидаги торгина йўлдан каттакон сумка кўтарган онаси кўриниб қолар, бўйнини чўзиб қизига қўл силкир, қизча ирғишлаганча эшикка югурарди.

Бир куни кўрққани юз берди. Онаси қайтмади... Эртасига ҳам... Индинига ҳам... Ҳеч қачон...

Учинчи синфдалигида бувиси қазо қилди, Хўлкар бир неча ой ўша уйда, тоғаси ва янгаси қўлида яшади, кейин уни холаси олиб кетди. Холаси юрист бўлгани учинми, ё асли табиати шунақамиди – жуда қаттиққўл, унинг уйида ҳамма нарса тартиб-ин-

тизомга бўйсунарди – аниқ белгиланган вақтда ётиб-турилади, овқат ейилади, дарс тайёрланади, ҳатто телевизор кўришнинг ҳам маълум, чегараланган соатлари бор. Йўқ, қанчалар қаттиққўл бўлмасин, холаси уни ҳеч нимадан зориқтирмасди, ўз болалари қатори парваришлаб катта қилди. Лекин, барибир, Хўлкар бу хонадан ўз уйи эмаслигини ҳис қиларди – холаваччалари каби у ёқдан-бу ёққа бемалол чопқиллаб югуролмас, ўзича телевизор қулоғини буролмас, ҳадди сиғиб музлаткични очолмасди. Унинг ўз каравоти, жавонда ўз бўлмаси бор эди, холос.

“Мактабни битирсам, ишлаб пул топсам, ҳаммаси бошқача бўлади, ҳаммаси ўзгаради...” – деб ўйларди Хўлкар.

Мактабни битирди, ишга кирди – холаси минг “йўқ” деса ҳам – сартарошхонага. Шу касбга қизиқарди, шунга уқуви борлигини билар, эплаб кетишига ишонарди. Ишлади, ҳамма аёллар сартарошхонасида бўлгани каби дурустгина пул топишни бошлади, кийим-боши шунга яраша ўзгариб, уйдагиларга ҳам ул-бул олиб берадиган, баҳоликудрат рўзғорга қарашадиган бўлди. Илгарги қислиб-қимтиниб юришлари йўқолди. Лекин одамовилиги, баъзан гап-сўзсиз, чет-четларда ғамгин ўйга ботиб ўтиришлари... йўқолмади. Уни кузатаркан, холаси кўпинча оғир “ух” тортиб кўяр, кейин Хўлкардан кўра ўзини кўпроқ ишонтирмоқчи бўлгандай шивирларди: “Турмушга чиқсанг, бола-чақа қилсанг, ҳаммаси яхши бўлиб кетади, ҳаммаси ўзгаради...”

Турмушга ҳам чиқди. Лекин ҳатто Д.да, ўша бахтли, беармон кунларда ҳам, оқшом чоғи баъзан дераза қаршисига бориб қолса, юраги яна ёқимсиз увиша бошлар, истар-истамас яна оғир ўй-хаёллар гирдобига тушиб қолаверарди... Шунда у ҳаётида ҳамон ниманингдир йўқлиги, жуда-жуда муҳим ниманингдир етишмаслигини, гўё қизалоқлигида онасини кутгани каби ҳамон нималигини ўзи ҳам билмаган, лекин бир кунмас-бир кун келиши, келиб кўнглининг кемтикларини тўлдириши, мана бунақанги изтиробларига чек қўйиши мумкин бўлган ўша ниманингдир йўлини интизор бўлиб пойлаётганини сезарди...

Ижарада яшаган сўнгги кезлари эса, оқшомлар Хўлкар учун чидаб бўлмас уқубатга айланди. Оқшом тушиши билан юраги сиқилиб, дарду дунёсини зулмат қоғлар, кўшни хонадаги уй эгаларининг гўнғир-гўнғири, қадам товушлари, кечки овқат пиёздоғининг ҳиди вужудини пармалаб ташлаётгандай бўларди гўё...

Ва яна минг азоб, минг бир умид ичра ўйлаб кетарди: “Бир кун келиб уй оламиз, ўшанда ҳаммаси яхши бўлади, ҳаммаси ўзгаради”.

Човғум “ҳуштак” чала бошлади. Хўлкар газни ўчирди, негадир чой ичгиси келмай қолди. Музлаткичдан бир бош узум олиб чайдида, йўл-йўлакай чўқилаганча меҳмонхонага йўналди. Фахриддин уй

олиш ҳаракатига тушганидан бери, Ҳулкар бўлажак уйларини қандай жиҳозлашни хаёлан роса машқ қилиб кўрган, буюмлар ўрнини неча бор “алмаштириб” чиққанди. Аслида-ку, жиҳозларнинг ўзи ҳам ҳали йўқ нарса эди, биргина “стенка”ни айтмаганда. Унга ҳам не-не хангомалар билан эришганди... Ўшанда Д.дан қайтганларига икки-уч ойча бўлган; Сардорни боғчадан олиб келаётиб, Ҳулкар гоҳо йўл устидаги жиҳоз дўконига кириб ўтарди, бир гал қарасаки, нархи одатдагидан анча арзон чет эл жиҳозлари сотиляпти. Пишиқ ёғочдан ишланиб, устига қизғиш қора лак қопланган, деворнинг у бошидан бу бошигача бемалол эгаллайдиган “стенка”ни кўриб юраги жизиллаб кетди. Сотувчи қиз ўтган куни чиқарилган тўртта шунақа “стенка”дан бугун фақат шуниси қолганини айтгач, юрагига гулгула тушиб, ҳовлиққанча такси кира қилиб келган Ҳулкар эрининг “аввал уй олайлик, кейин бир гап бўлар...”идан эси оғиб қолаёзди. Фахриддин ҳозирча фақат музлаткич билан газ плитаси олиб беришга кўнардди. Феълини билгани учун ортиқ ялиниб ўтирмади, бироқ “стенка”ни ҳам қўлдан чиқаргиси йўқ, кейин негадир, агар шу жиҳоз олинса, уйли бўлишлари ҳам тезлашадигандек эди.

Бир иш қилди – Сардор тугилганида эри ҳада этган бриллиант кўзли узугини заргарлик дўконига ишлайдиган синфдош дугонасига хиёл арзонроққа пуллади-да, эртасигаёқ “стенка”ни уйига туширди. Пулдан пича ортаётганди, маққи-саққиларга ишла-тиб юборгандан кўра деб чоғроқ палос ҳам қўшиб олди. Эрининг жаҳли чиқиб кетишидан бироз кўрққанди, йўқ, Фахриддин бошини сарак-сарак қилганча: “Иккинчи тақинчоқларингни сота кўрма”, – деди, холос. Охири бахайр бўлди, ишқилиб. Яхшиям, ўшанда шундай қилгани, ҳозир бунақа нарсанинг яқинига йўлаб бўлмайди...

Таъмирга муҳтожлиги бўлмаса-да, ҳар қалай, “биров турган уй” деб, енгилгина оқлаб-кўклаб чиққач, “бисмиллоҳ” билан остона ҳатлаганларига ҳам мана бир ҳафтадан ошди. Бир ҳафта ичида Ҳулкар ўзи ҳам тинмади, Фахриддинни ҳам тиндирмади – уста чақириб “стенка”ни қурдиришди, ётоқни жойлаштиришди, палос-гиламларни тўшаб, пардаларни илишди... Айниқса, “стенка” битиб, шифтга қандил осилгач, меҳмонхонага қараб Ҳулкарнинг кўзи яшнаб кетди. Ўша куни овқат қилиш ҳам Фахриддиннинг зиммасига тушди – Ҳулкар ярим кечагача қўшиқ хиргойи қилиб “майда безак ишлари” билан машғул бўлди – “стенка”га ҳафсала билан чинчиларни терди, диван – оромкурсиларга ёпқичлар ташлади, Д.далигида харид қилган, яхши ният билан “уй олганда тутаман” деб асраб келаётган хитойи дастурхонни ёзиб, биллур гулдонга икки дона сунъий атиргул солиб қўйди... Ярим тунда бахтиёр эр-хотин меҳмонхонада ўтириб ширинликлар билан чой ичишаркан, Ҳулкар эртагаёқ уйларига кимнингдир меҳмон бўлиб келишини ё қўшнилари-

дан бирортаси “мўралаб” қолишини жуда-жуда истарди...

Эндигина телевизор тугмасини босишга чоғланганида, бугун душанба экани эсига тушиб, қўлини тортди – ҳамма кўрсатувлар кечки олтидан сўнг бошланарди. Нима қиларини билмай туриб қолди. Бунақа кун бошқа қайтарилмаса керак – қилай деса, арзигулик иш йўқ, ҳаммаёқ саранжом-сарништа, қўлга илинадиган кир-чир, дазмол ҳам тушмаган. Фақат кечга овқат пиширса бўлгани. Ҳали жуда эрта эди, вужудда енгил ҳорғинлик туйиб, яна бироз мизғиб олиш ниятида ётоққа кирди. Кирдию кўзи тошойна қаршисидagi суратга тушди ва эрталаб қандайдир туш кўрган, кўнгли ғаш тортганини хотирлади. Пешонасини тириштириб нима туш кўрганини эслашга уринди. Умуман, бу энди бефойда – эрталаб эслолмаганини ҳозир эслаши даргумон. Бориб суратни қўлига олди. Бу суратни турмушга чиқиши арафасида, холаси шу пайтгача ундан яшириб сақланган, онасига тегишли сурат ва бошқа баъзи буюмлар солинган қутини қўлига тутқазган куни кўрганди. Унга қадар болакай Ҳулкарнинг хотирасида нуқул... эгнида кўкишми... ё ним яшил тунги кўйлак, панжарали ёғоч каравотча ичида, ярми сариқ-ярми қизил жажжигина коптокчани тиш-лашга уринаётган ҳолида ғира-шира суратланарди. Укасидан сўнг ўша коптокча ҳам уйда кўринмай қолди... Баъзан укаси эсига тушиб, унинг қаердалигини сўраганида, онаси: “Уканг узо-оқ шаҳардаги боғчада, сен катта бўлсанг, қайтиб келади”, – дерди. Кейин онасининг ўзи ҳақида ҳам худди шундай дейдиган бўлишди – “Онанг узо-оқ шаҳардаги заводда ишляпти, катта бўлганигда қайтиб келади...”

Сўнг бувиси ҳам “узо-оқ шаҳар”га йўл олди. Бор гапни, онаси заводдаги бахтсиз ҳодиса туфайли ҳалок бўлганини ҳам ўн ёшлардан ошганида, холаси бир куни ёнига ўтқазиб олиб, ётиги билан “тушунтириб” берганди. Ҳулкар аҳён-аҳёнда суратларни кутидан олар, кўнгли зириллаб кетаётганига қарамай, узоқ термулиб қоларди. Марҳумлар гўё қоқ юрагига дафн этилгандай – бу юракни кўтариб юришга мадори етмасди баъзан... Кўнгли яна ғашланди. Ҳар ҳолда, нима экан-а тушида кўргани?..

Болалигидан туш кўришни ёқтирмасди. Тўғри, бунини ҳўб орзу қилган дамлари ҳам бўлган – жуда кичиклик пайти. Катталар бир-бирларига “тушимда уни кўрдим, бунини кўрдим” деяётганларини эшитса, туш кўриш нималигини ҳатто тасаввур қилолмаса-да, унинг ҳам бирор нимани туш кўргиси, онаси, ўртоқларига айтиб бериб мақтангиси келиб қоларди. Катта бўлгани сари Ҳулкар туш ҳаётда энди қайтиб топилмайдиган, тақрорланмайдиганларни ақалли унутишинга ҳам қўймайдиган, азобли, бешафқат ҳамроҳ кўпроқ ишонч ҳосил қилади. Холасининг уйда яшаган кезлари тушига нуқул онаси кирар, айниқса, бир ғалати манзара тез-тез тақрор-

ланарди – ҳар доимгидек еттинчи қават ойнасидан мўралаб турган бўлар, ўша тор йўлда баҳайбат бир дарахт кўндаланг ағанаб ётарди, катта сумка кўтарган онаси бу томонга ўтолмай ҳайрон, дарахтнинг устида эса кичкина-кичкина айиқчалар ўрмалаб юришарди...

Ҳатто улғайиб, оилали бўлган кезлари ҳам шундай тушлар кўриб уйғонгач ва яна нечанчидир бор онасининг энди ҳеч қачон қайтиб келмаслигини эслагач... одамзодда туш кўриш қобилияти борлигидан афсусланиб кетарди. Ҳулқар томоғига бир нима тиқилаётганини сезди. Агар ҳозироқ туриб бирор ишга чалғимаса, йиғлаб юбориши тайин эди. Барвақт бўлса ҳам кечки овқатга уннаш ниятида тез-тез юриб ошхонага чиқиб кетди.

Бирор тансиқроқ таомни мўлжаллаб музлаткични кўздан кечираркан, ишхонадагиларни ўйлади – кўчганини эшитишган, эртами-индин кўнғироқлашиб, “муборак бўлсин” га келиб қолишар, балки. Ҳар эҳтимолга қарши бозор-ўчар қилдириб қўйиши керак. Бозорни эслагани ҳануз қишга қовурма-тузламалар ёпиб олмагани, таътил эса тугаб бораётгани ёдига келади. Худо хоҳласа, эртадан шунинг ҳаракатига тушади... Фахриддин уч-тўрт кун бурун карам дўлма егиси келаётганини айтганди. Карам йўқлиги учун дўлма ўрнига чучвара қила қолмоқчи бўлди – охириги марта чучвара еганлари ҳам қачон эди... Хамир қориб бўлувди ҳамки, йўлакда телефон жиринглади. Ҳулқар бир қалқиб тушди. Бу кўчиб келганларидан бери биринчи кўнғироқ эди. Қўлини фартугига арта-арта, шошилиб телефон томон юрди ва худди шу пайт... Эҳтимол, бу сал кейин, дастакни кўтараётган чоғи ё янглишиб тушган аллакимгадир жавоб қилаётиб, ва балки, дастакдан қисқа-қисқа “ту-ту” лаш эшитила бошлаганида юз бергандир... бироқ айнан йўлда, аниқроғи, йўлакдаги олча ранг телефон апаратига кўзи тушганидаёқ юраги алланечук уриб кетган ва у ғайришуурий бир тарзда ҳозир ниманидир эслаши... аллақачон эслай бошлаганини ҳам сезганди... Ҳулқар дастакни кўксига бостанча бўшашиб курсига чўкди... Гўё кимдир олис ўтмиш манзараси акс этган сувратни майдалаб юзига сочиб юборгандай кўнгли ҳапқирди... Троллейбус бекати ёнидаги эски сартарошхона, пешбанд таққан касбдошлари, доимий мижозларнинг ғира-шира чеҳралари кўз олдидан “лип-лип” этиб ўтди. Димоғида сартарошхонанинг кўпдан унут, қадрдон исини туйгандай, ҳатто деразадан таралаётган тангадай-тангадай офтоб нурларини юзида ҳис қилгандай бўлди. Сартарошхона директори – доим у билан жиқиллашиб юрадиган яҳудий Розана, дарз кетган ерига елимбоғич ёпиштирилган телефон дастагини узатганча тағдор кулимсираган пайт дилида чақнаган умид, гўшақдаги таниш овоз... Яқинда поезддан тушгани, ҳозир тўғри ишхонасига

келишини айтганида севинчдан қичқириб юбораёзгани ва ўша – тушдаги севинч қолдиқлари уйғонганида ҳам қалбининг бурчак-бурчакларида акс-садо бериб тургани... Ё Раббий, бир вақтлар ҳаётида шундай овоз, шундай кечинмаларнинг бўлгани ҳозир унга шу қадар ғалати туюлдики, беихтиёр, буларнинг бари бўлганмиди ё улар ҳам қачонлардир кўрган тушларимнинг хотирасимикан деб ўйланиб қолди. Ўша пайтдаги Ҳулқарнинг ўтмишига ҳам, келажагига ҳам ёпишмасди у кунлар. Ҳулқар то бутунга қадар уни бирор марта эсламаганига астойдил ажабланди. Фахриддинни учратганидан сўнг унинг хатларига жавоб ёзмай қўйганди. Холасининг айтишича, Ҳулқар турмушга чиқиб кетганидан кейин ҳам анча вақт уйларига ҳар ой беш-олтиталаб мактуб келиб турган экан. Балки ҳарбийдан қайтган заҳоти чиндан ҳам тўғри ўша сартарошхонага боргандир. Вақтнинг темир чангалидан бир неча дақиқагина қутулиб чиқишнинг иложи бўлганидами... Эрталаб кўнгли недан бунчалар ғаш тортганини тушунганди энди.

Гўшт қиймалагич дастагини айлантираркан, у ҳарбийга кетаётиб совға қилган атиргулларнинг сўлиб қолишидан қўрқиб кечқурун яширинча ҳовлига кўмиб қўйганини эслади. Руҳи тушиб кетди. Бошидан сочиқни сидириб олди, юраги сиқилиб атрофга аланглади – ўзини яна бировнинг уйида ўтиргандек сезаётганди. Пешонаси қизий бошлади. Айвонга чиқди, дераза ёнига бориб қўштавақани бирваракайига очиб юбордида, юзини шамолга тутди – шу заҳоти димоғига “гуп” этиб қандайдир қовурманинг ўткир ҳиди урилди.

Пастдан аралаш-қуралаш овозлар қулоғига чалинарди – гаражлар ёнида уч-тўртта аёл тик турганча гап сотишар, кичкинагина болакай уч оёқли велосипедни улар атрофида гир айлантириб ҳайдаб юрарди, аёллардан бири қизил ёмғирпўшли қизчанинг қўлидан маҳкам ушлаб олган, қизча эса велосипедга қараб талпинар, чираниб аёлнинг қўлидан қутулиб чиқишга уринарди...

“Ҳеч нима ўзгармайди...” Ҳулқар бинолар орасидаги торгина йўлга тикилди. Йўл бўм-бўш эди...

Орқада яна телефон жиринглади, пастдан кўтарилаётган лифтнинг гувиллаши эшитилди. Агар ҳозир эшик кўнғироғи чалиниб қолса ҳам, жойидан жилолмай тураверадигандек эди гўё...

“Ҳеч нима ўзгармайди...” – бу гал овоз чиқариб пичирлади у ва бирдан, ўзини бутунлай янги, бутунлай нотаниш бир йўлнинг бошида кўрди...

Қай манзилга элтарди бу йўл ва қачон – буни фақат Худо билар, аммо йўлнинг залвори ҳозирда ноқ елкаларини босиб тушганди.

Сўнг нигоҳи рўпарадаги бино деразаларидан сирғалиб пастга қадалди...

Умрида илк бор баландликдан кўрқмади, боши ҳам айланмади...

Oq olmalar

Тонг. Сигир-бузоқларнинг жағи очилиб, мени тинмай ўз тилида чақираётгандек. “Демак, бугун ухлаб қолибман” дедим ўзимга. Ёзги таътил бўлгани учунми эрталаб ухлаб қолиш, сигирларни кун ёйилганда боқиш ҳам айб эмасдек туюлади. Таътилни тўқсон кун тўққиллаб ўтгани сайин эса уй ишлари, ўйинлар ҳам бироз зериктираётгандек гўё.

Айтганча, бу йил тўққизга тўламан. Момомнинг айтишича, “одам сонига” кирар эмишман. Ҳозир-чи, нима одаммасманми? Момомга шунча ёрдамлашганим билан ҳар доим менга: “Боласан-да, билмайсан, бу дунёнинг ишлари кўп галат... Ҳеч кимнинг оиласи бузилмасин. Онанг ҳам қизиққон бўлиб қолган... Мен кўймай, ким кўйсин?! Онангни эслатиб турган қош-кўзларингдан ўргилай. Бахтинг ўхшамасин ишқилиб”, – деб пешонамдан ўпади.

– Лобар! – деди момом, – пешин бўлди-ёв қизим. Молларнинг қобирғаси қобирғасига ёпишиб кетди. Ширчайингни сузиб қўйдим. Тургин энди.

– Ҳали саккиз бўлгани йўқ-ку, энажон, – дедим бир кўзимни зўрға очиб деразадан мўралаб.

– Кунни қарагин, эрталабдан қиздиради-я. Дугоналаринг аллақачон Шўртандан ўтиб, ҳу, ям-яшил зовур четларига молларини боқиб, тўйгазиб ҳам бўлишгандир.

Ичимда мол баҳона ўйиндан ҳам қолиб кетганимни фаҳмлаб: “Ўзи кетганини кўрдингизми?” – дедим эшик томонга юриб.

– Кўрганимга анча бўлди, болам.

– Эртароқ уйғотмасиз-да, момо, – дейман яна айбимни тан олгим келмай.

– Қанча чақирдим, ўзинг эринчоқсан, қизим, – деди момом. Юзимни чала-чулпа ювиб, шошиб молларни бўшатгани йўл олдим.

Юмшоқ нонни яшириб қўйган қаймоғимга ботириб-ботириб едим-да, сигир-бузоқларни йўлга солиб ҳайдаб далага йўл олдим.

Буёғи энди бепоён пахтазор ва экин майдонлари. Ундан сал нарироғи эса дарё қиргоғи – дайровот. Мен-ку у ерларга деярли бормаганман. Чунки тоғам у ерга боришимни тақиқлаган. Дугоналаримнинг айтишича, дарёнинг нариги қиргоғи ям-яшил бедазор эмиш. Шу боис айрим сигирлар у томонга сузиб ўтаман деб дарёда оқиб кетган.

Сигир анча қариб қолган. Кечгача бош кўтармай ўтласа ҳам, негидир, уни тўйдиролмайман. Уйга кетар чоғда тўйгунича сув ичираман. Меш қорни шишиб тўйгани билиниб турсин дейман-да.

Nilufar
БЕКМУРОДОВА

1984 йили туғилган.
“Бахт дегани шумикан”,
“Хато”, “Масъуд кунлар” номли ҳикоя ва шеърӣ тўпламлари топ этилган.

Бу ерда ҳамма мени “шаҳарлик” дейди. Лекин бу гапни ёмон кўраман. Отам-онам ажрашиб кетишганида онам бечора тўрт болани боқаман деб қийналиб қолган. Мен эса отамни ҳам онамни ҳам эмас, момом билан яшашни танладим. Тоғаларимнинг бири кўчиб кетгани, бири ўқиш учун шаҳарга кетгани сабабли момом катта ҳовлида ёлғиз қолганди.

– Катта тоғангни бекор кўчириб чиқарган эканман. Каттаси кўчиб чиқса, кичигини уйлантираман дегандим-да. Қайда, кичкина тоғанг ўқийман деб оёқ тираб туриб олди. Омадини бир синаб кўрсин, кейин ўз-ўзидан кўнгли қолади, деб ўйлагандим. Лекин тоғаннинг омади чоғиб ўқишга кириб кетди, – дея зорлана бошлайди момом. – Бобонг раҳматли эрта кетди. Болаларимнинг катта бўлишини қанча кутганимни билсайдинг. Мана, катта бўлишди ҳам. Аммо энди ўқишини битириб қайтишини кутяпман. Кўзим йўлда. Одамзот ниманидир кутиб яшаркан. Кутиб-кутиб, умринг ўтиб кетганини ҳам билмай қоларкансан.

Момомнинг гапларига баъзан тушуниб, баъзан тушунмай бош ирғаб тинглаган бўламан. Аммо тинглаганим сайин негадир кўнглим кўчада – дугоналаримнинг олдида чопмоқчи бўлаверади...

Қишлоқда ҳар бир далаларнинг, қирларнинг, тепанинг ўз номи бор. Мана, қадамларимни тезлатиб, сигирларни югуртириб Шўртанга ҳам келдим. Жониворлар ҳам бу ерга ўрганиб қолган. Пахта даласига сира кирмайди. Ариқ ёқалаб бир текисда ажриқларни еб кетаверади. Мен дугоналарим Озода ва Гулрух билан кўришганимдек сигирларимиз ҳам бир-бири билан ер чимдишдан бош кўтариб “мў-мў”лашиб саломлашиб қўяди.

Озода узоқдан мени кўриши биланоқ кўлидаги маккажўхорини кўтариб кўз-кўз қилди. Бирдан хаёлимда чақин ургандек нимадир ялт этди-ю, ичимда хўрсиниб қўйдим. “Ана, кўп ухлашнинг оқибати, кеча келишганимиздек томорқадан макка сўтасини узиб олиш эсимдан чиқибди, эсиз”.

– Сочини қарагин, Лобар, – деди Озода маккажўхори попугини ўйнарган.

– Менинг кўғирчоғим чўпдан бўлади, – дедим.

– Ўйнаймизми?

– Ўйнаймиз!

Молларни галма-гал қайтариб келамиз. Ҳар доим қуёш тик келганда, бошимиз қизиқ қорнимиз очганини сезамиз. Шунда Болибек бобонинг дала четидаги тарвузларига секин яқинлашардик. Болибек бобо оиласи билан ҳар баҳор мана шу кенгликка жойлашиб қовун-тарвуз экади. Ўғрилардан кўриш учун узун дурбини билан атрофни кузатиб ўтиради.

Аслида, полизга пусиб борсак ҳам бўлади. Шунда сўрашга ҳам ҳожат қолмайди. Аммо бизни отнинг қашқасидек таниб қолган, билиб қолса уят

бўлади-да. Кейин билсам, Болибек бобо раҳматли бобомнинг ўртоғи экан. Ёдидан чиқиб кетгандир деб ҳар гал тарвуз сўраб борганимда “Омоннинг неварасимсан?” дейди негадир ўйчан хаёлга берилиб. Сўнг кўлимга битта тарвуз тутиб, “келиб туринглар” дейди. “Раҳмат!” деймизу, тезроқ тарвузни паққос тушириш пайида бўламиз.

Чанқоқдан ўлаёзиб турганимиз етмагандай дугонам Озода тарвузни муздай оқар сувга қўйиб, бирпас кутишимизни айтади. Кейин рўмолимизни тўшаб, тарвузни ерга уриб, ёриб еймиз. Айни пишиқчилик мавсуми бўлгани учун ичи қизариб чиқади. Ярмини еб, қолганини сабзи ўтоқ қилаётган аёлларга элтиб берамиз.

Қуёш ботар маҳал уфқ қизарганда далалар салқин бўлиб қолади. Ўйин ўйнаб кеч қолганимиз сабаб қорни тўйган сигирларни югуртираамиз. Яна қош қораяр маҳал момом йўлга чиқиб, кутиб турган бўлади...

Деворга бошимни суяб мудрай бошлайман, шунда момом:

– Эртага Шўртанданми, тепалик ёнлариданми шўра териб келсаларинг пичак қилиб бераман, – деди. Бошим қиялаб бораётганига ҳам эътибор бермай мастава тўла косани олдимга суриб қўяди.

Сўнг қулоғимга яна момомнинг зорлангани эшитилади...

Кўзимни очганимда тонг ёришган экан.

– Лобар! Қизим, турақол, дугоналаринг кутиб турибди.

Очиқ деразадан бошларини суқиб пиқир-пиқир кулаётган дугоналарим бу сафар момомга қўшилиб:

– Ҳеч уйқучилигинг қолмади-да, дугонажон! – дейишди.

Баҳорий кўкатлар қотишиб, ялпизлар ҳам ачимсиқ таъмга кирган. Доим шифобахш таомлар тайёрлашга иштиёқманд момом:

– Энди пешингача мол ҳайдаш йўқ. Шўра териб келинглар, маза қилиб пичак ейсизлар, – деди.

Яна ҳар ишни ўйинга айлантириб, бир-биримизни турткилаб ўйинқароқлигимиз туттади. Момом айтган тепалик ёнига етиб борганимизда хушхўр ям-яшил шўралар гуж-гуж ўсиб ётарди. Ҳар қалай оёқ остида эмас тепалик ёнида ўсгани учунми, момом бизни шу ерга жўнатарди. Гоҳ шўранинг баргқулоқчасини узиб, гоҳ томири билан суғуриб челақчаларимизни тўлдириб уйга қайтардик. Момом аллақачон пичак хамирини муштлаб қўйган экан.

Биз териб келган шўрани эски дастурхон устига ёя туриб: – Ие, бу ёввойи шўра-ку, қизим, – деб қолди момом. Нафасим қайтиб кетаёзди. Шунча меҳнатимиз, бунинг устига энам хамирини ҳам қориб қўйган экан-а!

– Қайсиси чин шўра унда? – сўрадим. Энам челақни ағдариб ичидан япалоқ баргининг орқаси оқимтир шўрани қўлимга тутқазиб:

– Мана бунисини еса бўлади, – деди.

Дугоналарим ҳам аллақачон уйларига кетганини фаҳмлаб яна оёғимни қўлга олиб ортимга югурдим. Челагимни тўлдириб қизғиш баргли шўраларни териб, уйга қайтдим.

Уйда кундачани айвонга олиб чиқиб ўтирган момом ҳам мени шошиб қаршилади. Файратим жўшиб кундачада шўраларни чопиб ҳам бердим. Момом бичакларни букишга ўтирганида югуриб тандирни қиздирдим.

Тандир ичи жуда катта. Бир марта олов ёқиб оқартириш камлик қилади. Икки марта тандир ичини оқартириб рапида ва енгчани қоқиб-қоқиб тайёрлаб қўйдим. Момом қизиган тандир ичининг икки томонига сув сепиб ҳовуридан тушуриб қўяди. Кейин енгчани биллагига кийиб, бирин-кетин пичакларни ёпиб тандир оғзини бироз беркитади. Кўп ўтмай, пичакнинг ҳиди димоғимни қитиқлай бошлади. Кейин энам пичакларни узиб тоғорани тўлдирди.

– Бирпас дамани олса, мулойим бўлади, – деди момом. Пичакни еб бир кўча нарида бўлак бўлиб чиқиб кетган тоғамнинг уйига дастурхонга ўралган бичакни олиб югураман.

Тоғамниқидан қайтиб келаётсам, аёллар кетмончаларини тутганча пахта чопигидан қайтишга ётган экан. Уларни кўриб ҳавасим келди.

Момомга: “Мен ҳам пахта чопигига чиқай? Тоғамни қизлари чиқишяпти-ку” дедим. Момом мени кичкиналим учун аядими, ишқилиб ортига қараб ҳам қўймай, “молларни ким боқади унда?” – деди.

– Мен, мен ҳаммасига улгураман. Фақат хўп десангиз бўлгани! – дедим ўзимни худди катта одамдай тутиб.

– Ўзинг биласан. Лекин чарчаб қоласан-да, ўйлаб кўр, болам, – дейди бу сафар ортига бурилиб худди менинг бўйимни чопиқ кетмоннинг бўйига таққослаб ўлчаётгандек тикилиб.

– Чарчамайман, – дедим.

Энди бу гапни дугоналаримга ҳам айтиб уларни ҳам ўзим билан бирга далага олиб боришим ва чопиқ масаласида бригадирдан рухсат олиш керак эди.

Раим бригадир аввал бўйимизни, кейин шаштимизни синадими, бизни анчайин сўроққа тутди:

– Қурмагурлар-эй, майли, кичикдан катта бўлади-да одам, яна пахтани илдиз-пилдизи билан чопиб бошимни балога қолдирмайсизларми? – деб шоп мўйловини бураганча учаламизни кетмончалар билан учта эгат бошига олиб борди.

Пахтазорнинг узундан-узун эгатларида кун қизиб боргани сайин дам-бадам ўтириб ўйинга берилиб қолганимизни айтмаса, Раим бригад айтгандай эндигина барг чиқара бошлаган гўзаларни чопмадик. Чопган бўлсак ҳам энди сўлиганда сезилади. Хуллас, бир сигирларга, бир пахта эгатга чопиб кунни кеч қилдик. Бир кунда ўзимизни катта одам чоғлаб кетмончага суяниб олиб бир-биримизга “маслаҳатгўйлик” қилишимизда ҳам, назаримда, тезроқ катта бўлиш умиди бор эди.

Уйга қайтганимда, сигир-бузоқнинг у ёқ-бу ёғидан ўтиб, кўздан кечириб келган момом менинг ранг-рўйимга боқиб: “Чарчаб қолдингми, қизим?” деди. Сўнг яна алқаб: “Баракалла, яхшиям сен борсан”, деб елкамга секингина уриб, сўнг хўрсинди.

Мен эса чарчоқдан елкамни деворга суяб мудраганча энамни кузатаман. Бундай пайтларда энам ҳар куни оз-оздан кечқурунлари пахта чигитлаб ўтиради. Мен уларни кузата туриб, уйқуга кетаман. Эртасига эртароқ уйғониб, пахта даласига чопиққа отландим. Тушларига чопиқ кириб чиққандай Гулрух билан Озода ҳам аллақачон сигирларини олдиларига солиб йўлга чиқишганди. Этагимиз тўла оқ олма. Болаликнинг оқ олмалари ҳам ширин бўларкан. Биз ўша оқ олмаларни ҳам далада ейишни яхши кўрардик. Ҳарқалай чарчаганда чанқоқни босади. Пахта даласига етиб боришимиз билан дала айланиб юрган Раим бригадир бизга:

– Ҳа, баракалла! – дейди.

Шунда учаламиз ҳам бир-биримизга қараб эш-кириб кетамиз ва чопиқни бошлаймиз.

Бу кенг далаларнинг сира адоғи йўқдек эди, назаримизда. Биз учун ҳар бир нарсга қизиқ, ҳар кун саргузаштга тўла эди. Аммо тезроқ катта бўлишни, тезроқ бу ҳаётнинг ўзимиз билмаган жумбоқларини ечишни истардик. Пешинда чарчаганимиздан сигирларни олдимизга солиб оқ олмаларни бир-бири тишлаб уйга қайтдик. Оқ олмани тишласанг, бошқа олмалардек қарсилламайди-ю, лекин барибир ширин. Кейин уни пахта олма ҳам дейишади. Нега унақа дейишар экан-а?.. Тиш ботгани учундир балки... Балки оқлиги учундир. Балки пахта чопиқда пахта далага олиб чиқиб ейиш учун шундай номлашгандир. Билмадим, аммо одамнинг кўнгли оқ бўлсин экан. Шу оқ олмалардек...

Nurafshon XOTIRALAR

*Ҳ*абибулла ҚОДИРИЙ

Улуғ ўзбек адиби Абдулла Қодирийнинг ижоди ва шахсияти ҳақида бир негта китоблар ёзилган. Уларнинг баргаси буюк ёзувчининг феноменал қиёфасини яхшироқ англашимизда кўмакдош бўлади. Шундай китоблар орасида А.Қодирийнинг фарзанди бўлмиш Ҳабибулла Қодирийнинг “Отам ҳақида” китоби ўзига хос ўринга эга. Вақтида бу китоб қўлма-қўл бўлиб ўқилган. Муаллиф 1983 йили “Ёшлик” журнали уғун А.Қодирий ҳақидаги китобга кирмаган айрим хотираларни махсус ёзиб берган. Эътиборингизга ўша хотирларни жузъий қисқартиришлар билан ҳавола қилмоқдамиз.

Таҳририятдан

Эрон қишлоғида

Раҳимберди амакимнинг Ориф ака исмли божаси бўлар эди. Уларнинг 1920 йиллар охиригача Тошкент шаҳри четидаги Эрон қишлоғида каттагина ерлари бўлиб, пахта, макка, қовун-тарвуз, беда каби экинлар экишар, қирга бугдой сепишар эди. Ориф ака ёши улуғ, камгап, салмоқ билан, кулиб сўзловчи, меҳнаткаш киши эди. Дадам бу кишини “содда, тўғри, оқ кўнгил одам”, деб ҳурмат қилардилар. Ориф почча ҳар йили қовун пишиғида бизни қовун сайлига таклиф этарди. Амакиларим, дадам, биз болалар – ҳаммамиз кечки салқинда, баъзан махсус юборилган аравада, баъзан пиёда билқ-билқ тупроқ кечиб, “Кўкча дарвозаси”, “Шофайзи қулоқ”, “Кўкча Оқ тепаси”, “Қурвақаобод” каби гузарларни босиб, одамга лиқ тўла чойхонларда кўниб, чой ичиб, Эрон қишлоққа етиб борар эдик. Полиз бошидаги катта ариқ лабига, садақайрағоч тагига солинган жойда қовун еб, қайнатма шўрва ичар, шунда ухлаб, дала нашъасини хўп сургач, эрталабки қаймоқхўрликдан сўнг уйга кайтар эдик.

Ориф поччанинг ери пойгасидаги хирмонтепа ёнида, кичкина қўрғончада дадамнинг яхши бир ошнаси яшар эди. Исми, янглишмасам, Сиддиқ ака, ўзи кулолчилик қиларди. Дадам сайилга чиққанда, дала айланиб баъзан шу кулолнинг ишхонасига кирар, Сиддиқ ака билан суҳбатлашиб ўтирар эдилар. Сиддиқ ака ўттиз-қирқ ёшларда, хуштабиат, қизиқчи киши эди. Оёғи билан кулол чархини тепа-тепа, қўлидаги лойга турли шакллар бериб, товоқ, пиёла, хурма, лаган, мўнди, манак, тувак ясар, ўз ишидан ўзи завқланиб, ашула айтар эди. Сиддиқ аканинг ишхонаси ёнида хумдон бўлиб, дадам уни ҳам томоша қилар, қайтишида Сиддиқ акани меҳмонга таклиф этардилар. Сиддиқ ака ювиниб, кийиниб, ўз деҳқончилигидан бир-иккита қовун кўтарганча, “мана, бизнинг кулол “завод” ҳам энди хатга тушадиган бўлди...”, деб дадамга пичинг қилиб, меҳмондорчиликка келиб қўшилар эди.

Шундай бир ўтиришда кулlochиликдан гап чиқиб, дадам, афсонами-чинми бир воқеани меҳмонларга сўзлаб берганлари эсимда:

“Қадим замонларда ваҳший бир одат бўлган экан. Дарё тўғонларини сув олиб, тошқин рўй берса, сувсизликдан деҳқончилик бўлмаса, тўғон тузатувчилар “сув тўхтасин”, деган ирим билан бирор бева-бечорани тириклай тўғонга босар, хумдон эгалари “ғишт, кулlochлик идишлари яхши пишиб чиқсин”, деб бирор кимсасиз одамни хумдонда ёқар эканлар...

Бир хумдончи бой ишёқмас бир қулини хумдонга ёқмоқчи бўлибди. Бой, бошқа қуллар олдида ўзини беғараз кўрсатмоқчи бўлиб, ўт ёқувчи қулига: “Эрталаб олдинга кимда-ким биринчи келса, уни ўтга ёқиб юбор!”, деб буюрибди. Эртасига тонг саҳардан бой ҳалиги ишёқмас қулини уйғотиб, тезда гўлаҳга нонушталик элтиб беришни тайинлабди ва орадан бир-икки соат ўтказиб, аҳволни билгани ўзи хумдонга келибди:

– Қалай, бирортаси келдим, ёқдингми? – деб сўрабди бой гўлаҳдан.

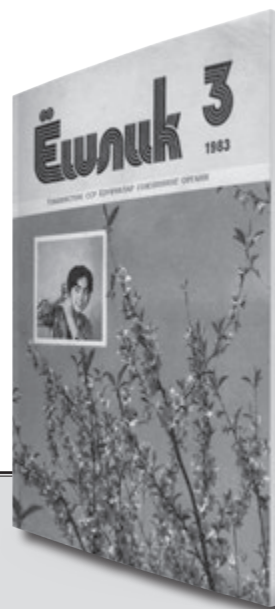
– Ҳа, хўжайин, – дебди гўлаҳ гердайиб, – ёқдим.

– Хўш, хўш, кимни ёқдинг?

– Катта ўғлингизни, ҳозиргина...

Бой даҳшатга келиб, соч-соқолини юлибди. Бу ҳодиса устига нон кўтариб, ишёқмас қул келибди. У йўл-йўлакай, “эрталабки насибадан қуруқ қолмай”, деб бир тўйга кирган, қорнини тўйғазиб бемалол келаётган экан...”

Мен ўша қоронғи кечада, бу ҳикоятни этларим жунжикиб эшитганман. Ҳали-ҳали эсласам, сесканиб кетаман. Назаримда, юқоридаги каби бидъатлар, қадимда сув ва ўт худосига қурбонлик келтириш одатларидан қолган бўлса керак.

Чироқпоя

Дадамнинг ижодхоналаридаги тоқчаларга қатор терилган чинни ва бошқа рўзғор буюмлари уйимизни бегаб турарди. Айниқса, ундаги бир жуфт хитойи кўра ва қўш лаган (бу кўра ва лаганларни дадам 1925–1926 йилларда харид қилиб келтирган эдилар) ўз чиройи билан киши диққатини жалб этарди.

Бир кун дадам боғимизда ер чопаётиб, бўйи ярим газча келадиған сопол чироқпоя топиб олдилар. Чироқпоя дасталик, сирланмаган, оддий бўлиб, тагига гир айлангириб чизиқ билан ишланган кунгирасини ҳуснга қўшмаганда, қўпол, самоварга ўхшар эди. Дадам: “Бу чироқпоя тахминан юз йил бурун ясалган. Бизда лампа расм бўлгунча, халқ шам ёки зиғирмой ёқиб кун кечирган. Мана шу чироқпоя устига мой қуйиб, пахта пилик ёқиб, уй ўртасига қўйиб, тевагаида давра қуриб ўтиришган ва “заб ҳикмат-да”, деб чироқпояни томоша қилишган, ясаган устасига офарин ўқишган...” дедилар кулиб ва уни ювиб-тозалаб тоқчага – ҳалиги хитойи кўралаганлар ёнига қўйиб қўйдилар. Дадамнинг бундай уй “ясатиш”ларига ойим:

– Бу бесўнақай сополни намунча азиз қилиб, чиннилар ёнига қўшиб қўймасангиз?! – деб эътироз қилдилар. Дадам “тушунмайсан” дегандек қўл силкиб:

– Чиннилар хитойники, бу сопол ота-боболаримиздан қолган, ўзимизники! Ҳар кимники ўзига, ой кўринар кўзига! – деб кулиб қўйдилар.

Хитойи кўра ва бошқа кўпгина буюмлар қатори, ўша чироқпоя ҳам ҳозирги пайтда Навоий номидаги Давлат адабиёт музейида, Абдулла Қодирий хонасида сақланади.

Муллаёна сўз

Дадам бир куни:

– Алижон домла бетоб эканлар, кўргани борувдим, сени йўқладилар. Бориб бир ҳол сўраб кел. Сенинг ҳам домланг, – деб қолдилар.

Мен иссиқ нон, асал кўтариб домлани кўргани бордим. Кечкурун дадам яна “домлани кўриб келдингми?” деб сўрадилар. Мен муллаёна сўзлаб, изҳори фазл қилмоқчи бўлдим, шекилли, “Ҳа, домлани риёзат қилиб қайтдим”, дедим. Сўзим дадамга эриш туюлдими, “нима-нима, сўзингни қайтар?” дедилар. Қайтардим. У киши кулиб юбордилар ва бирдан жиддий тус олиб:

– Мазмунини билмаган сўзингни ишлатма. Кулги бўласан. Риёзат бу – машаққат чекиш, касални бориб кўриш – ибодатдир. Арабий, форсий сўзларни заруратсиз ишлатавериш ярамайди. Ўз тилингда содда, пишиқ жумла тузсанг, шундан маъқули йўқ, – дедилар.

Реализм

Адабиётга янги қизиққан пайтларим эди. Бир кун китоб ўқиб ўтириб, “реализм, реалистик” сўзларига тушунмадим-да, маъносини дадамдан сўрадим. – Реализм бу воқелик, ҳақиқат демакдир, – жавоб қилдилар у киши.

Дадамнинг қисқагина жавобларига унча тушуниб етмасам ҳам, тушунгандек бош ирғадим. У киши менинг мажҳул ҳолатимга қараб туриб:

– Жавобимга тушунмадинг, – дедилар ва реализм маъносини шундай бир мисол билан таъбирлаб бердилар. – Самарқандда Афросиёб исми бир паҳлавон ўтган экан. Афросиёб шу қадар зўр эканки, агар у ўз шаҳрида оёқ узатиб ўтирса, оёғининг учи Сирдарёга тушиб турар экан. Ухлаганда хураги бемалол Тошкентга эшитилар, ҳар нафас олганида, бутун Самарқанд шаҳрининг ҳашаротлари оғзига кириб, нафас чиқарганида осмонга отилиб чиқар экан.

– Бунақа одам бўлмайди, ада.

– Ҳа-а, – дедилар кулиб юбориб дадам, – демак, ҳикоям ҳақиқат эмас, ишонмадинг. Агар ишонганингда эди, реалистик ҳикоя сўзлаган бўлиб чиқардим. Энди тушунгандирсан?..

Виждон нима?

Бир кун, мактабдан қайта туриб, Абдулла акам билан ҳамроҳ бўлиб қолдим, – деб ҳикоя қилган эди боғ қўшнимиз, ўқитувчи Собит Комилий, – суҳбатлашиб кетдик. Мен у кишидан сўрадим: “Виждон, виждон, дейишади. Бу нима дегани ўзи, Абдулла ака?” У киши ўйлашиб бориб жавоб қилдилар: “Сен йўлда борардинг, қаршингдан келаётган бир кекса лойда сирганиб йиқилди. Сен унга парвосиз ўтиб кетавердинг ва нарироқ бориб, ўзингга савол бердинг: “Нега мен ҳалиги кексага ёрдам бермадим, турғазиб қўймадим-а?” Мана шу ўзингга берган саволинг виждондир”.

Қодирийнинг хизматкори

Бир куни кечки пайт дадам пешона боғлаб, ялангоёқ, шийпон қаршисида ер чопардилар. Мен шийпонда ёнбошлаб, дарс тайёрлардим. Дарвоза очилиб, бир рус йигити кириб келди. Йигит нотаниш (Ўзувчилар союзининг янги шофёри), бизникига биринчи бор келиши эди. У дадамнинг олдига бориб: “Ўзувчилар союзида мажлис бўларкан, Абдулла Қодирийни олиб кетгани келдим”, деди. (Қодирий Ўзбекистон Ўзувчилар союзининг президиум аъзоси эдилар.)

Дадам индамай бироз ишни давом эттиргач, кетмон ва калишларини олиб, ариқ лабига чиқдилар. Менга, “кетмонни тозала”, деб ўзлари бемалол ювиндилар-да, кийиниб чиққани ичкари ҳовлига кириб кетдилар. У кишининг бу султ ҳаракатларидан шофёр аччиғланди, шекилли, менга қараб тўнғиллади:

– Бу қанақа ёзувчи, ҳузурига хизматкорини ювуқсиз киритмайди, қанча вақт бекор кетди...

Мен шофёрнинг гапига чала-ярим тушуниб, янглишаётганини сезсам ҳам кулиб, жўрттага жим ўтиравердим. Дадам ичкаридан кийиниб чиқдилар, йигит у кишига қараб туриб, кулди:

– Кечирасиз, сизни Абдулла Қодирийнинг хизматкори деб ўйлабман...

“Кўр сак”

Бир куни шоир Сўфи Оллоёр ғазалларидан ўқиб ўтирар эдим. Дадам “Нима ўқияпсан?” деб, қўлимдан китобни олиб кўрдилар ва “Сўфи Оллоёрми?” деб қайтариб берарканлар, кулиб шу байтларни ёд ўқидилар:

*Чарогики шариат ёндирди қўйди,
Ани ким пуф деди, соқоли куйди.
Уялма маърифатни ўрганурдин,
Танур жойинг бўлур, қолсанг танурдин.*

Мен дедим:

Сўфи Оллоёр шеърларини ёд билар экансиз...

У киши кулдилар:

Биз шундай китобларни ўқиб савод чиқарганмиз-да. У чоқларда Сўфи Оллоёр асарлари мактабларда дарслик каби ўқитилар, ёд олдиртирилар эди.

Сўфи Оллоёрни тасаввуф шоир дейишади...

Ҳа, унинг асарларида илоҳиятга кўпроқ ўрин берилган. Шеърлари мазмунан содда, лекин жонли, равон, ўйноқи тилда битилган. Асосий ғояси одамийлик, ахлоқ-одоб, маърифатга бағишланган. Бунини юқоридаги байтлардан ҳам англаш мумкин. Шариат бу – умуман мусулмон мамлакатларининг асосий қонун-қоидаси. Шоир кимки мамлакат қонун-қоидаларига қарши борса (уни “пуфлаб ўчирмоқчи” бўлса), ҳалок бўлади, яъни соқоли куяди, демоқчи. Иккинчи байтда эса: маърифатни ўрганурдин уялма, агар танурдин (яъни таниш-билишдан) қолсанг, жойинг танур (тандир, яъни дўзах) бўлур дейди... – деб тушунтирдилар дадам. – Айтишларича, Сўфи Оллоёр беклардан бўлган. Ёш чоғларида ҳукумат хизматида бўлиб, фуқарога кўп зулм ўтказган. Кейин, қирқ ёшлардан ошгач, ўз қилмишларидан пушаймон бўлиб, тавба қилган, хокисор, бечора ҳолда яшаб, ижод билан шуғулланган. Унинг бир кўзи кўр бўлган. Бир куни Сўфи Оллоёр лой қориб, ҳовлисининг йиқилган деворини ураётган экан. Бир киши келиб сўрабди: “Мавлоно Сўфи Оллоёр ҳазратларининг уйлари шуми?” “Ҳа, шу, – дебди Сўфи Оллоёр. – Нима хизматлари бор эди?” У киши тараддуланиб дейди:

“Ҳазратни бир кўрсак...” “Жуда яхши, – дебди Сўфи Оллоёр ва бармоғи билан ўзининг кўр кўзига ишора қилибди, – ўша сиз сўраётган “кўр сак” биз бўламиз, марҳамат...” Эътибор бердингми, – деб ҳикоятларини яқунладилар дадам, – шоир “кўрсак” сўзини ўйин қилиб бўлиб-бўлиб, ўзини “кўр сак”, яъни “кўр ит” деб айтган. Ана шундай ҳар сўзда ўтмишдаги золимлигига шиква қилиб, кўр ит эканман, дейди Сўфи Оллоёр.

Қомус таълими

Кутубхонамизда қалин, қора муқовали, расмлар ишланган, туркча катта бир қомус бўларди. Дадам бўш вақтларида уни мутолаа қилиб ўтирдилар. Бир куни мутолаа пайти китобнинг бир ўрни маъқул бўлди, шекилли, бир байт ўқидилар ва мазмунини шарҳлаб бердилар: “Сен туғилганигда, “дунёга янги меҳмон келди”, деб қувончдан бутун олам куларди. Энди, сен шундай яшагинки, ўлганигда, “фалончи одам яхши эди”, деб қайғудан бутун олам йиғласин...”

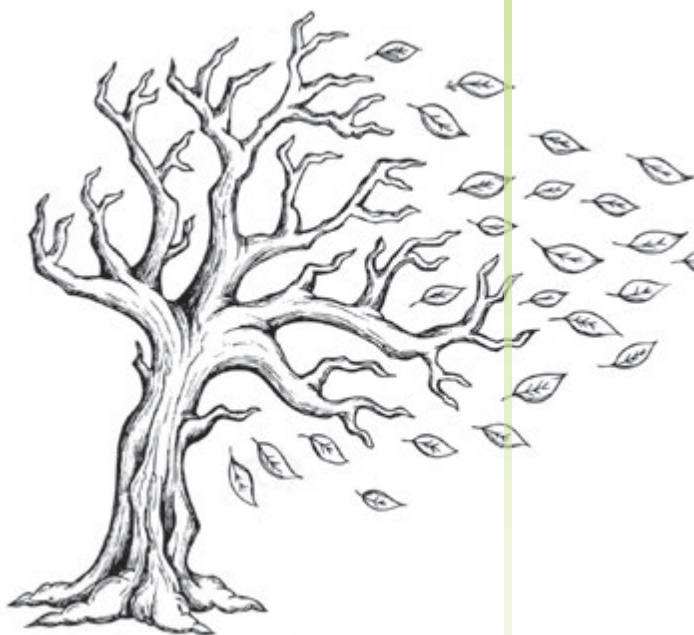
Жулқунбойи соний

Ёз кунлари эди. Дадам “Обид кетмон”-ни ёзардилар. Эшигимиз тақиллаб қолди. Чиқиб очдим. Паст бўй, тўла юз, мош-гуруч соқолли, салла-чопон, маҳси-кавушли, қорача бир киши (у мен чиққанда, сиёҳ қаламини лабига тегиза-тегиза қўлидаги дафтарга нималарнидир ёзарди) дадамларни сўради. Йўқлар, дедим. У ҳеч муқаддимасиз, ўзининг Шавкатий номли шоир, Қодирийга яқин ошна, истеъдодли Жулқунбойи соний эканлигини изҳор қилиб, “соатийдин сўнг келурмен”, деб жўнаб кетди (унинг гаплари муллаёна, адабий эди). Мен ажабландим. Дадамнинг бундай ошналари борлигини билмас эканман. У, айтганидек, бирор соатдан кейин яна келди. Мен дадамга “бугун бир киши сизни иккинчи марта йўқлаб келди”, дедим. Дадам чиқиб, эшикда у киши билан сўзлашдилар, қўлдаги дафтарини олиб, ўқиб кўрдилар ва нималарнидир тушунтириб, кузатиб қайтдилар. Мен дадамдан, “у киши ошнангизми?”, деб сўрадим. “Йўқ танимадим”, дедилар. Шунда у кишининг бояги даъвосини айтдим. Дадам кулиб, жойларига ўтирарканлар, “Яхши, ўзини хурсанд қилиб юради-да, бошига ёзувчилик савдоси тушиб қолганга ўхшайди”, дедилар...

Мансур ҲАСАНЗОДА

1981 йили Озарбайжон Республикасининг Қазах шаҳрида туғилган. 1998–2002 йилларда Озарбайжон давлат иқтисодиёт университетида таҳсил олган.

Sevsang agar mening qadar sev

Бир худога, бир севгига ишондим

Пок севгимнинг икки номи бор улуғ,
Бир Худога, бир севгига ишондим.
Икки оға, икки шоҳу икки пир,
Бир Худога, бир севгига ишондим.

Адашмадим, танладим Ҳақ йўлини,
Севавердим кўксим икки бўлиниб.
Қўргонимни қулатмадим қўл уриб,
Бир Худога, бир севгига ишондим.

Бошимни тарк айламади туманлар
Қандай севги истаганман, суманбар?
Иг-игимда исён қилса гумонлар,
Бир Худога, бир севгига ишондим.

Айтинг, кимнинг бўстониға тош отдим,
Ахир, қазон ёт ёстиққа бош отдим?!
Ўлсам ўлдим, соф севгини яшнатдим,
Бир Худога, бир севгига ишондим.

Мансур дейди: сев, юрагим, сев, дилим,
Севсанг агар менинг қадар сев, гулим.
Ҳатто сенга ишонмадим, севгилим,
Бир Худога, бир севгига ишондим.

СЕВИБ ҚОЛДИМ

Энг ширин хаёлим олурсан менинг,
Согларинг умримдек тигал кўраман.
Кундуз кўзларингни офтобим дейман,
Тунда қошларингни ҳилол кўраман.

Кегаман кўнглингнинг гулшанларидан,
Тобланаман ишқинг гулханларида,
Не тонг, азоблансам ол лабларингдан
Дардимга малҳаму мажол кўраман.

Хаёлдан айрилмоқ истамайман ҳег,
Банди юрагимдан занжирларни ег!
Сен қайдан биласан, саҳардан то кег
Нақадар ўзимни малол кўраман.

Билмадим, Мансурдан нега қоғасан?
Гоҳида ширинсан, гоҳо ўжарсан,
Қайда нодонлардан суҳбат огилса,
Ул жойда ўзимни мисол кўраман.

Бир лаҳзада кўз ёш қилди, лаб осди,
Севги эмас эканда бу, ҳавасдир.
Энди сен-ла танишмоғим абасдир,
Лаъл умримни қўй умримнинг устина!

Менинг каби ким қайғурди, гам текди?
Таскин бердим, умид бердим, игикдим.
Ҳаёт таъми гоҳи аггиқ-гузукдир,
Бол умримни қўй умримнинг устина!

Рухинг тўймас, ишқни қониб игарсан,
Қайтиб келиб яна кўнгил огарсан,
Балки менинг юрагимга кўгарсан,
Дол умримни қўй умримнинг устина.

Умр қисқа, бу бир оний ҳаётдир,
Гулим, сенга садқа жоним ҳаётдир,
Дунё гўзал, ҳаёт фоний ҳаётдир,
Ол, умримни қўй умримнинг устина.

Қисматим шу экан-да, тилагимга айландинг,
Ишқим тўфон кўтарди, бўлагимга айландинг,
Кўгамдан бир бор ўтиб, юрагимга айландинг,
Кўгада севиб қолдим!

Сен фалакдан тушган ой, ерда қаерда бу бахт?
Коинотнинг кўксига яшаб юргандинг хушвақт,
Рўбарў келганингда тўхтаб қолганмиди вақт?!
Негада севиб қолдим?

Музга айланган кўксим омон тикар то қишдан,
Милён орзу туғилди сенга бир бор боқишда,
Танимасанг, билмасанг, нажот борми ёқишдан,
Қангада севиб қолдим?

Гуллар яхши ҳис қилар ёзнинг хосиятини,
Севмаганлар англамас қизнинг ҳиссиётини,
Тош уриб туширолмас тиллонинг қийматини,
Шунга-да севиб қолдим.

Саҳаргага завқ билан егдинг туннинг токени,
Кундуз яраладингу, кег, ол, дард юкини!
Куним кун бўлмай қолди, яшайман ўкиниб,
Кеганда севиб қолдим.

Жилмаясан ноз ила, тагин севдириб мени,
Соф ишқимни яшнатдинг, жоним, севдириб мени,
Қурбон бўлай Худога, сени севдириб, мени
гунгада севиб қолди...

Озар тилидан
Фахриддин ҲАЙИТ таржимаси

Камил ЗИГАНШИН

1950 йили Россия Федерацияси таркибидаги Бошқирдистон автоном Республикасида туғилган. Узоқ Шарқ политехника институтида тахсил олган.

Ёзувчининг “Маха ёки сувсарнинг ҳаёти тарихи”, “Тайга ҳикоялари, “Итлар галаси” каби ҳикоялар тўпламлари, “Овлоқдаги монастыр аҳли”, “Алдан олтини” романлари топ этилган. Унинг айниқса, одам оёғи етмаган ерларга саяхатлар таассуротлари асосида ёзилган “Аляскадан Эквадоргага” ҳамда “Ернинг орқа томонида” китоблари жуда машҳур. Россия ҳукумати уни “Маърифат ишига қўшган ҳиссаси узун” ордени билан тақдирлаган.

Рус тилидан
Рисолат ҲАЙДАРОВА
таржимаси

Бароқ

Никоуа

Элик еттига кирса-да, ҳамон тетик, бардам Фёдор Дементьевич, қишлоқдошлари тили билан айтганда, Лапа, куёвининг янгигина уйидан чиқаверишда, усти ёпиқ зинапояннинг кенг, текис рандаланган тахталарига бақувват оёқларини тираганча деразаларнинг чиройли ўйма часпакларини¹ нечанчи мартадир томоша қиларди.

Эшик очилди, отасига жуда ўхшаб кетадиган миқти Наталья хоҳолаганча ичкаридан чиқиб келди, ортидан чайир куёви кўринди.

– Дада, бўлди энди, қатрон суртишни бас қил. Уйга юр, совқота-сан, – бидирлади у.

– Мен борай энди, Натаха, – деди Лапа қора булутлар орасида қолиб, мажақлангандек қип-қизарган қуёшга ишора қилиб. Кейин оёқларини тахтага бир муддат тапиллатиб уриб турди-да, шошилмай зиналардан яйдоқ ҳовлига тушди.

– Бароқ, – дея ҳукмона овозда чақирди у итини ва совуқдан тоқатсизланиб, оёқларини дамо-дам кўтариб-босиб турган Гнедкога қараб кетди. Отнинг бақувват сағрисига эркалаб шапатилаб қўйди. Абзални тўғрилади. Чанадаги пичанни уриб-уриб қаппайтирди. Пўстинни елкасига ташлаб, япалоқ чанага қулайроқ ўрнашиб ўтирди-да, брезент ёпилган бир қоқ унга суянди.

– Соғ бўлинглар! Меҳмонга келинлар, – деб қичқирди у, бошини ортга буриб.

Атрофда айланиб юрган йирик, яғрини дағал жун билан қопланган бароқ кўпак қорни гирчиллатиб сирпанган чана ортидан илдам қўзғалди-да, бир текис йўртиб кетган ахтани зум ўтмай қувиб ўтди. Посёлкадан чиқиб, қуюқ қарағай кўчатларини ортда қолдиргач, қайин ва ансол аралаш ўрмонга киришди. Қуёш учлари хурпайган дарахтлар билан қопланган қир ортига яширинди. Қош қорайди.

“Ҳар ҳолда августда уй тўйига келмаганим яхши бўлган экан, – деб ўйлади Лапа. – Сабр қилганим учун, мана, бирйўла икки қуённи тутдим: ҳам келин-куёвни кўрдим, ҳам гўштни сотдим. Лекин ақлим дуруст”, – қониқиш билан илжайди у соқолини силаркан.

Йўл тоғдан пастига энди ва узун тепаликлар сиқиб қўйган эгри-бугри ирмоқ қирғоқлари бўйлаб чўзилди. Чана ўнқир-чўнқир қияликлар бўйлаб худди аллалагандек бир маромда чайқалиб борарди. Лапа жиловни қўлдан чиқармай, қаддини тиклади-да, хаёлан даромадини чўтлаб, уни нималарга сарфлашни ҳузурланиб ўйлай бошлади.

¹ Рус уйларида деразаларнинг тўрт тарафига ёғочдан ўйма қилиб ишланадиган безак.

У пул топишни билмайди-ган одамларни ёқтирмасди. “Дангаса ёки анқов”, – дерди у бунақалар ҳақида. “Куёв ҳам ажойиб! Бурғуловчи устамиш! Цемент тўғрилаб беролмас... Буни қара-я, ҳалолмиш! Тфу!” – дея тупурди у.

Гнедко чўчиб пишқирди-ю, ўйлари тўзиди.

От қулоқларини хавотир билан диккайттирди-да, бурун катаклари кенгайиб, яна пишқирди. Олдинда чопиб кетаётган Бароқ чанага яқинлашиб олди. Лапа ўгирилиб, кўзлари билан атрофни тимириллаб, тепаликлар ёнида нималардир гимириллаётганини сезиб қолди. Қоп-қора соялар тепаликлар устидан яширинмасдан, очикдан-очик сирғалиб келарди. Бўрилар!!!

Бармоқлари ёқимсиз увишди, кўкрагининг пасти ачишди.

– Чух! Чух! Кетдик! – хириллади Лапа шусиз ҳам ела бошлаган ахтага қулоқашлаб қамчи ураркан. От ёли ва думини ҳилпиратганча жон ҳалпида заранг йўлдан учиб кетди, қулоқ остида шамол ҳуштак чалди. Дарахтлар қоронғилик қўйнидан шиддат билан чиқиб келиб, шу заҳоти ортда ғойиб бўлишарди. Чана ортидан шамолда шишган узун тўрсимон этак мисол қор тўзони эргашди.

Бўрилар зулматда эригандек йўқ бўлишди. Йўл ирмоқ ёқалаб чўзилган баланд, узун тепаликни айланиб ўтарди. Атрофни яхши биладиган тўда етакчиси тепадан шошилмасдан ошиб ўтди-да, тўдани чана йўлига, Гнедко жон-жаҳди билан интилаётган ерга олиб чиқди.

Лапа, отни қамчиларкан, саросима ичра нима қилишни ўйларди, чунки тўда уни осонликча қўйиб юбормасди. У сиртмоқ ўлим хавфини олиб

келаётганини сезиб турарди, лекин ортга қайтишга чўчирди, боиси посёлок анча олисда қолган эди.

– Балки қутулиб кетарман, – дея ўзини юпатди Лапа. Ва жиловни бир қўли билан ушлаб, иккинчи қўли билан пичан орасини пайпаслаб, болтани топди.

Тўсатдан ахта ғайритабиий бир товуш билан пишқирди-да, қорни тўзитиб, четга сапчиди – тўда чананинг йўлини тўсиб чиққан эди. Бақувват етакчи югура туриб Гнедкони бўйнига қараб сакради. Бечора от бир лаҳза ичида бўйни узилиб йиқилиши мумкин эди, яхшиям шоти бўрининг кўксига урилди-ю, у қорга қулади. Лапа ҳушини йиғди-ю, қопдаги унни бор кучи билан бўрилар томонга улоқтирди.

Чипта қоп ерга тушиб ҳам улгурмади, бўрилар тўлқин мисол ёпирилиб, уни ёриб ташлашди. Атрофга оппоқ тўзон тарқади. Бу вақт ичида Лапа чанани тўғри йўлга солиб олди.

– Қани! Бўлақол! Тез! – қутуриб бўкириб юборди у ахтани аямай қамчиларкан. Қўрқув ва оғриқдан эсини йўқотган от тўёқлари тагидан парча-пурча қор сачратганча елар эди.

Шу асно у чопиб олдинга ўтиб бораётган Бароқни қувиб етди.

“Қутулиб оламизми, а?” хаёлида умид ярқ этди.

Чана паст-баланд ерлардан бир тушиб, бир чиқиб сирпаниб борар, бурилишларда Лапа у томондан бу томонга бориб-келарди. Орқадан эса

шафқатсиз оч тўда бостириб келар, Фёдор Дементьевич буни ҳар бир хужайраси билан ҳис этиб борарди. Мана, етакчи тишларини шақиллатганча чанадан орқадан қолаётган Бароқни тишлашга уринди, лекин ит жон ҳалпида илгарилаб, чана устига сакради-ю, ҳолдан тойиб пичанга йиқилди.

Тўда арава гилдираклари солган тор из бўйлаб чўзилганча эркин, товушсиз, худди қор устида сирпанаётгандек енгил чопиб борар, отни муқаррар равишда ҳолдан тойдириб йиқитишга қасд қилган эди.

Лапа уларнинг узук-юлуқ нафасларини эшита бошлади. Сал кечикса, бўрилар қайноқ қондан маст бўлиб, узоқ қутилган ўлжани бўлаклаб, ғажиб ташлашади. У елкасидаги қўй тери пўстинни юлиб олиб, йўлга ташлади. Ваҳшийлар пўстинга ташланишди, аммо алданганларини сезгач, олдингидан ҳам кучлироқ ғазаб билан чанани қува кетишди.

Эркак тўда томонга ҳали қулоқчин телпагини, ҳали қўлқопини ота бошлади, лекин бир марта лақиллатилган бўрилар энди бу ҳийлага эътибор қилмасдилар. Таъқибдан қизишган тўда энди қонга ташна, оралик масофани шафқатсизларча қисқартириб борар, шиддатли, ҳолдан тойдирувчи пойга интиҳосига етиб борарди.

Фёдор Дементьевич даҳшат ичра тинмай бақирар, оғзидан тупук сачратганча бир отга қарата: “Тезроқ, Гнедко, тезроқ!” – деб қичқирса, бир ортига ўгирилиб, болтасини силкитганча тўдага таҳдид қилиб: “Чопиб ташлайман! Ҳаммангни чопаман!” – дея ҳайқирар эди.

Яна бир неча сония ўтса, бўлди, етакчи бўри сакраб қўлларига тишини ботирадигандек, қолган учтаси унинг жон таслим қилишга улгурмаган танасини ғажийдигандек туюлди...

Эркак атрофга жонсаракланиб аланглади. Шу пайт оёқларига Бароқ ёпишди.

Лапанинг кўзларида иблисона олов ёнди – ит! Тирик жонзот, қон – тўдага ҳозир шу керак! У кўппакни оёқлари билан туртиб, ўлим қаршисига итариб юборди, лекин бечора Бароқ панжаларини кенг ёзиб, ўзини тутиб қолди. Ит талмовсираганча, эгасига ранж ила боқди.

– Йўқол, ифлос! – ғазабидан овози чийиллаб кетди Лапанинг ва этиги билан қаттиқ тепди.

Бароқ ёнига огиб йиқилди ва жағларини жипслаганча чана четини маҳкам тишлаб олди.

Бўрилар жудаям яқинлашиб қолган эди. Эркак яғринини чананинг олдига тираб, оёғини йиғди-да, бор кучи билан итнинг кенг пешонасига тепди. Тепки шу қадар куч билан тушдики, ит силлиқ рандаланган тахталарда тирноқларидан оппоқ из қолдирганча чана устидан қияламасига учиб тушди, кейин ҳавода умбалоқ ошиб, йўл устига йиқилди. Аянчли ангиллаш, бўғиқ ўкириш қулоқ пардасини тилиб юборди.

“Бўлди, тамом”, – ўйлади Лапа, баданлари жимирлаб. Бешафқат хотирасига итининг гинали қарашини ўрнашиб қолди.

Чана ольха дарахтлари оралаб учиб ўтди-да, сойликдан қор босган қирга чиқиб борди, бу ердан қишлоқ ўйларининг яккам-дуккам чироқлари кўриниб турарди. Силласи қуриган Гнедко қадамини секинлатди.

Шундагина Лапа эғнида биргина кўйлак қолганини, бутун вужуди даҳшат ва совуқдан қалтираб бораётганини сизди. Пичан орасига кириб олди-да, устига брезент бўлагини тортди, кейин узоқлашиб бораётган зим-зиё ўрмонга безовталаниб тикилди. Қўрқув аста-секин кўйиб юборди, ич-ичига чўкиб йўқ бўлди. Бўлиб ўтган воқеани хотирасида жонлантираркан, Лапа беихтиёр сесканар эди.

Қишлоқ чеккасига кираётиб, қизиб кетган отининг жиловидан тортди: “Отим дуруст, лекин. Бошқаси бунақанги чопишни уддаламас эди”.

Бўм-бўш, туссиз кўча бўйлаб ўзининг бир текис бўялган ёғоч девор билан ўралган кўркам уйига қараб келаркан, кўнгли бузилиб кетди: “Қайтиб кўролмаслигим мумкин эди-я”.

Дераза тўсиқлари зичлаб ёпилган, чироқ ўчиқ эди.

“Ухлаяпти, муғомбир. Унга нима”, – чанадан тушаркан, зардаси қайнаб ўйлади Фёдор Дементьевич. Дарвозани очди, эшикни этиги билан гумбурлатиб тепди.

Уй ичида кимдир товушсиз гивирлай бошлади, шошилиб пилдиради. Зулфин шарақлаб сурилди. Эшик қия очилди. Лапа, даҳлизда кўринган озғин гавдага қарамасдан ичкари кирди. Девордаги тугмани шиқиллатиб босди, чироқ ёнмади.

– Лампочка куйиб қолди, Федя, – секингина деди хотини.

Лапа ғижиниб, иссиқ хона тўридаги чит парда ортига ўтиб кетди.

– Тез келасан деб ўйламовдим. Эртага келсанг керак, дебман, – ўзини оқлай бошлади бека.

– Дастурхон ёз, совқотдим, – буюрди эр, курсига чўкаётиб. – Эҳ, жин урсин, Гнедко кўчада қолди-ку, – дея бошига қулоқчинни қўндириб, шошилиб чиқиб кетди.

Ахтани чанадан ажратиб, илиқ бостирмага олиб кирди. Кўпик босган, қалтираётган биқинларини жул билан ёпди. Охурга бир қучоқ қуруқ, хушбўй пичан солди.

– Е! Бу сенга беками кўст хизматинг учун, – Лапа ахтанинг парвариш қилинган ёлини силлаш учун қўлини узатди, лекин от негадир бошини бурди.

– Сенга нима бўлди?.. Нима бўлди сенга? Э, йўқ, бекор қиляпсан! Агар Бароқ бўлмаганда, тамом бўлар-

дик! Тушундингми, ҳаммаси тамом бўларди! Мен қутқариб қолдим сени... Қутқардим! – шивирлаганча ўзини оқлай бошлади эгаси. Гнедко эса оғир пишқириб, қайсарлик билан бошини ўгирганча тураверди.

“Балки ўлмасмидик? – кутилмаганда кимдир ич-ичидан Лапани фош қилгандек бўлди. – Болта билан биттасини туширсанг, бу, қарабсанки, бошқаларига пўписа бўларди, ажабмас, чопиб ташланган шеригига ташланиб қолишса...”

Миясига келган шу оддий фикрдан Фёдор Дементьевичнинг руҳи тушиб кетди. “Роса мазам қочибди-ку. Намунча бошимни қотирмасам... Бўлар иш бўлди... не бўлса, тўғри бўлди”.

Итнинг катаги ёнидан ўтаётиб, занжирга қоқилиб кетди. Занжир етимона жиринглаб, юрагини симиллатиб юборди. Тўсатдан ёпирилган ланжликни енгишга уриниб, уйга кирди.

Хотини уни тузоғлиқ дастурхон ёнида кутиб ўтирарди. Даҳлизда ювиниб олгач, эр иссиқ печга елкасини тираб ўтирди-ю, сукутга толди.

– Яхши бориб келдингми, Федя? Келин-куёвни кўрддингми?

– Кўрдим... Иккови соғ-саломат. Уйлари зўр, ҳамма қулайликлари бор. Газ ёқишади. Бир ҳафтага келамиз, дейишди... Хўжаликка ёрдам бергани.

– Ўзларининг уйларида ҳам иши кам эмасдир, – журъатсизлик билан эътироз қилди аёл.

– Ҳеч қиси йўқ, ўзининг ишига доим улгуради.

– Гўштни-чи, сотдингми?

– Бўлмаса-чи! Гўшт – шолғом эмас, овоза қилсанг бас... – Лапа кишини маст қиларлик даражада семиз пул боғламини пайпаслаб кўрди, шу асно совғаси эсига тушиб, иккинчи чўнтагидан қоғоз ўрам чиқарди.

– Ушла, – дея гулдор рўмолни ёзиб юборди.

– Вой, раҳмат, Федя раҳмат!.. Мунча чиройли-а!

– Бўлди энди, бас, бас, – хотинининг сўзини дағаллик билан кесди эр, хўриллатиб карам шўрва ичаркан.

Рўмолни кўзгу қаршисида ўраб кўраркан, аёл янада жонланди. Лабларида тортинчоқ табассум ўйнади. Стол устини йиғаркан:

– Бароққа суяк ташлаб келай, – деб қўйди.

Лапа томоғига бир нима тиқилгандек ўқчиб юборди.

– Яхшиси ёт, унга ўзим қарайман. Бирйўла уйқу олдидан чекиб ҳам келаман, – шошилиб эътироз қилди у. – Гнедкони ҳам суғориш керак.

Товоқни олиб, ташқарига чиқди. Чекди. Отни суғорди. Яна чекди. Фёдор Дементьевич бўлиб ўтган воқеани муқаррар ва ўринли деб билишга қанчалик уринмасин, Бароқнинг ҳалокати миясига тикандек санчиллаверар, олов бўлиб ёндираверар эди.

Лапа тўшакда ҳам у ёнидан бу ёнига бетиним ағдариллаверди. Кўз олдига ўша битта манзара қайта-қайта келлаверарди: қор тўзони оралаб қора шарпа тепага учиб, ҳавода умбалоқ ошади-да, оч, қутурган тўда ўртасига тушиб, ғойиб бўлади. Тепага учиб, умбалоқ ошади-да...

Дераза ортидан аёён-аёёнда қўрқинчли, тушунарсиз хўрсиниш товуши келарди. Бу товушларга диққат билан қулоқ сола-сола ўзи сезмаган ҳолда пинакка кетди. Яна тўда уни қувиб етди, қуршаб олди, жонли сиртмоқ шафқатсизларча тораяверди, тораяверди.

– А-а-а! – тўлғанди Лапа.

– Федя, сенга нима бўлди? Мазанг қочдимми? – елкасидан тутиб силкиди хотини.

Лапа ҳуши оғиб аёлига қараб қолди, у қаердалигини англай олмас, ҳали ҳам тушидаги воқеа ичида юргандек эди. Атрофга аланглаб, ниҳоят, уйини, хотинини таниди.

– Ух, сенмисан, – енгил тортиб хўрсинди у.

– Нега мунчалик бақирдинг, Федя? – хавотирланиб сўради хотини.

– Гўштни кўп евордим, шекилли. Кўнглимни айнитяпти. Яхши пиширмаганга ўхшайсан... Ухла...

Хотини раҳмдиллик билан эрининг кулранг тусга кирган итоатсиз сочларини силай бошлади. Охири кичкина, дағал кафтини эрининг бошига қўйганча ухлаб қолди. Лапа хотинининг қўлини эҳтиётлик билан ёстиққа олиб қўйди. Уйқуси келмас эди. Хаёлини чалғитишга қанчалик уринмасин, ёқимли нарсалар ҳақида ўйлашга қанчалик тиришмасин, Бароқ ҳақидаги хаёллар миясига шунчалик хиралашиб ёпишаверар эди.

Юраги сирқиллаганча уни, ҳали лақаб берилмаган лайчани уйига кўтариб келган пайтини эслади. У кучли, қўрғонига бегоналарни йўлатмай диган қўриқчи ўсаётганига хурсанд эди. Эгаси ишдан келганда итнинг кўзлари садоқат билан порлаб, бахтиёр акиллашдан энтикиб, ҳовлиқиб, қувониб сакрагани, хўжайинининг ҳар бир истагини жон деб бажаргани...

Лапа деярли тонггача азобланди, охири эҳтиётлик билан ўрнидан турди, кийиниб, даҳлизга чиқди. Эшикни очди.

Шу он тонголди зулматини ёриб жуни хурпайган даҳшатли бир махлуқ зинапоя олдига чиқиб келди. Тумшугининг териси йиртилган, қулоғи узилиб, кемирчагида осилиб қолган, тутам-тутам жунларига қон ёпишган, оғзи ёвуз иржайиш ила қотган...

– Бароқ?! Сенми? Бўлиши мумкин эмас...

Довдираб қолган Лапа беихтиёр ортга чекинди, остонага қоқилиб йиқилди...

Миясида шовқин... ўлим шовқини пайдо бўлиб, борган сайин кучаяверди...

O'zimizning qo'rbobo

Nikoya

**Роҳилабону
ҒҮҶЧИЕВА**

2000 йили туғилган.
Республика ёш ижодкорларининг Зомин семинари иштирокчиси.

Одилбек кутаётган янги йил – янги тонг билан кириб келди. Қувонч олиб келган бугунги қуёш ўз чархи билан айланиб борар эди.

Одилбек деразадан ташқарига боқар экан, боғча опасининг таърифлаб бергани “Янги йил” дан ном-нишон ҳам кўрмади. У кун санаб бу лаҳзаларга етди. Турли суратлар орқали эртақлар оламида кашф этган Қорбобони кўришга қанчалик юраги ошиқмасин, у кутган қор йўқлигидан ўксинарди. У кеча тасавуридаги “Янги йил” ни оқ қоғозга туширди: уч айлана қатор қилиб терилган Қорбобого челақ кийгизиб ҳам қўйилган. Тугмаларини ҳам эринмай чизган болакай осмону булутларни, қор парчаларини тасвирлаганди. У арчани ҳам эсдан чиқаргани йўқ. Орзусидаги совғаларни унга илиб чиққан!

Одилбек деразага Аёзбобонинг муздан “расм чизиши” ни дадасидан эшитган эди. Лекин деразада ҳеч қанақа бўёқ рангини кўрмагач, ташқарига чиқди. У кеча тайёрлаб қўйган қалин кийиму қўлқопларини олгиси ҳам келмади, тўғри-да қор бўлмаса, нима қилади?! Энди Қорбобони қандай кўради? Бу ўйдан болакайнинг боши гангиб қолди: ахир, ундан кўп совғалар олмоқчи ва... ва айтадиган тилаклари бор эди. Ойиси айтган-да: “Қорбобо ақлли болаларнинг тилақларини бажо келтиради”.

У оёғидаги этигига узоқ тикилиб қолди. Ахир, уни кеча ўз қўллари билан ёғлаганди-да! Қорларни гижирлатиб босиб, бепоён оппоқ қорларни кечиб, югурмоқчи ва яна осмон узра сочиб юзини тутмоқчи эди!

Бугун адабиётимиз бўсағасидан бўйлаётган ёш ижодкорларимиз жуда кўп. Уларнинг ҳар бири ўз овози, ўз услубига эга. Орзулари бир олам. Худди шундай ҳаваскор қаламкашлардан бири Роҳилабону ҒўҶчиевадир. Роҳила замонавий адабиёт талабларини жуда яхши тушунади, ҳис этади. Унинг “Қисмат”, “Олма”, “Қоражон”, “Менинг эртагим” каби машқларида худди шу жиҳат яққол кўзга ташланади. Ёш ижодкор устоз адибларнинг битикларини, жаҳон адабиёти намуналарини кўп ўқиб ўрганишига қарамай, унинг ижодида тақлид аломатлари сезилмайди. Роҳила ўз дунёқараши, ўз кўнгли атрофида қалам тебратади. Шу боис унинг битикларида самимият, тиниқлик мавжуд. Бу, албатта, ёш ижодкор угун катта ютуқ. Зеро, ҳар қандай катта ижод ҳам, улкан адабиёт ҳам, аввало, худди шу унсурлардан бошланади. Муҳими, Роҳилабону ҒўҶчиева бадиий сўз, адабиёт олдидagi масъулиятни теран ҳис этади. Дунё адибларининг дурдона асарларини севиб мутолаа қилади, улардан ижодий сабоқ олади. Шу йўсин замонавий ўзбек адабиётига хизмат қилишни ўз олдига мақсад қилиб қўйган. Келажакда Роҳилабону адабиётимиз равнақига катта ҳисса қўшади. Биз бунга ишонамиз.

Луқмон БҒРИХОН,

Ўзбекистонда хизмат кўрсатган маданият ходими

Кейин у осмонга тикилди – ўша қўл етмас қуёш тобора илдамлаб борар эди. Шунда болакай бўйи ўсишини жуда-жуда истади: “Ҳозир мўъжиза рўй бериб, ҳаммадан бўйим ўсиб кетса-я, кўм-кўк осмонга оппоқ булутларни чизиб чиқсам! Кейин улардан оппоқ қор ёғаверса!”

У умид билан чексиз осмонга боқиб турар, гўё ҳозир Қорбобо чанасида учиб бориб булут чизадигандек, ҳаяжон билан тикилар эди.

Ойиси уни юз-қўлини ювишга ундади.

У кутган торт ҳам йўқ.

Одатдагидек бошқача ҳисларсиз кун. На Қорбобо, на торт ва на совғалар бор.

– Бугун ҳаммамиз шаҳарга Қорбобоси бор узун арчага борамиз! – дея ойисининг тўлиб айтган сўзларидан ака-укалар қувонганидан сакраб-сакраб олдилар.

– Урра! “Катта алчага” боламиз, – деди Комилбек. У укасининг қувончига шерик бўлиб:

– Қорбоболар шаҳрига борамиз, ура!!!, – деди.

Мана етиб келишди. Одилбек эса бу ерда ҳам қор йўқлиги учун қовоқ-тумшугини осиб олди. У ёнидан ўтиб қолган қизил кийимли, оқ соқолли Қорбобога тикилди. Ёнидан бепарво ўтган Қорбобога у энди маъюс қараб қолди. Ахир, ундан совға олмоқчи эди! Қизганчиқ экан Қорбобо!

У яна шу каби Қорбоболарни кўп кўрди. Ҳатто боғчаси ёнида ҳар қуни тиланчилик қилиб ўтирадиган ўша амакига ўхшаб гапираётган ана у йўлакдаги гадо ҳам Қорбобо кийимида эди. У бундай қорбоболарнинг кўпини кўрди. Аммо ҳеч бири у тасаввур қилганидек: “Тила тилагингни”, деб айтмади. Тўғри, совға беришди, аммо бахил экан – пул олди эвазига! Дўкондаги сотувчилар ҳам пул олади-ку? Булар ҳам савдогарми? Ахир, Қорбобо сахий бўлиши керак эмасми? Улар болаларга ширин орзулар, совғалар улашиши, тилакларни бажо қилиши керак-ку!

Куйлаб ва ҳатто рақсга тушаётган Қорбоболар энди унинг кўзига сохта бўлиб кўрина бошлади. Болакай тезроқ кетишни хоҳларди.

Унга торт ҳам татимади. Баланд ва бетакрор қилиб безатилган арча ҳам энди уни ҳайратга солмасди, қайтага зериктира бошлади. Қоп кўтариб юрган Қорбоболар сохталигини фош қила бошлади.

У хархаша қилишга ўтди. Уйига қайтишни жуда-жуда хоҳларди...

Одилбек яна оппоқ қоғоз юзини бўйя кетди. Бу сафар қоғозга – яланғоч дарахтга осилган хунук совғалар ва тартибсиз бўялган сариқ япроқлар тасвири жонланар эди. Яна уч айлана Қорбобонинг боши ерда ётар, сариқ қуёшнинг нурлари гўё бу Қорбобони “сув”га айлантираётган эди...

“Катта бўлсам, изқувар бўлиб, сохта Қорбоболарни фош қиламан!” – деб ўйлади у.

Кечга яқин қор ёға бошлади. Болакай эса бу маҳалда ўзи ёғлаган этигини кийиб, ой ёғдусида дадаси, ойиси ва укаси билан Қорбобосини ясашга киришиб кетган эди...

Расмни Аслиддин Калонов тизган.

Satrlar so'qmoq'i

Табиатнинг одам қадами етмаган олис гўшаларига бориб қолсанг, баъзан сўқмоқларни учратасан. Улар, албатта, бирор манзилга туташган. Айримлари айиқ, бўри ё қор қоплони инига бошлаб боради. Биз энди йўлбарс ва арслон сўқмоқларини фақат юртнинг қадимги тарихидан излаб топсак бўлади. Улар ҳақида Бобо тарих қизиқарли, жонли, шукуҳли ҳикоялар сўзлаб беради. Мўлтираган, интиқ кўзларни кўрганда, дostonлар куйлаб юборганини ўзи ҳам билмай қолади. Кўҳна тарих сўқмоқлари ўн минг йил олдинги филлар маконига олиб боришни-да бемалол эплайди. Шунда кекса Турон ўлкасида бизга таниш бўлмаган яна қандайдир улкан ҳайвонлар яшаганини ҳам билиб оласан. Афросиёб, Варахша деворларидаги воқеалар тасвирлари жонланади. Турон йўлбарслари бу сўқмоқлар билан ўзларининг асл ватани Ўзбекистонга қайтади. Эртақлардагидан ҳам қизиқарлироқ дунё ҳаётимизга уланади. Шунда, кунларнинг бирида ҳовлингизда минг ёшга кирган тошбақа ва қарғанинг биз ҳақимизда баҳслашаётганини эшитиб қоласиз.

Ҳаёт қийинчиликлари гирдобиде ожиз қолганда, изтироблар исканжаси руҳий оламингизга чанг солганда улардан чиқиб кетиш чорасини қидира бошлайсиз. Сирли ўтмиш дунёларидан кўмак топишни истайсиз. Нажот манзиллари сари сўқмоқ қидирасиз.

Бу сўқмоқлар аслида ҳар бир ўқувчининг юрагидан ўтган. Унга қадам қўя олсанг, ахийри, зулматдан олиб чиқади. Фақат кўҳна китоблар саҳифаларини варақламай, улардан юриб бўлмайди. Улар сатрлардир. Аждодларимиз яратган китоблар сатрлари Ер куррасига бир ажойиб фахрли белбоғ бўла олади. Бу сўқмоқлар ўқирманни адаштирмай, мақсад-манзили, кўнгил орзуманд бўлган гулшанларга элтади. Қаршимизда ўтмишга саёҳат, зиёрат йўлларига туташган шундай сўқмоқлардан бири турибди.

Гулшан ул-мулук

Муаллиф: Муҳаммад Яқуб, у Амир Муҳаммад Дониёлбийнинг кичик ўғли эди. Ҳижрий 1170 йили (милодий 1748) манғитлар сулоласи ҳокимият тепасига келгач, Муҳаммад Раҳимхон амакиси Дониёлбийни оталиқ лавозимига кўтаради ва Кармана вилоятига ҳоким этиб тайинлайди. Унинг вафотидан сўнг ҳокимиятни амалда Амир Дониёлбий оталиқ бошқаради ва Бухорода 27 йил (1758 – 1785) подшолик қилади. Ҳижрий 1199 йили ражаб ойида (1785 йил, июн) 75

Абдусаттор
ЖУМАНАЗАР,
ЎзРФА Шарқшунослик
институту катта илмий ходими

ёшида¹ вафот этади.² Ундан Амир Шоҳмуродбий, Султонмурод қушбеги, Тўхтамиш қушбеги, Фозилбий, Дарвешбий, Маҳмудбий, Умарбий, Рустам мирзо, Ражаб Алибек, Муҳаммад Йусуфбек, Ўлжабек, Муҳаммад Яқуб исмли ўн икки нафар фарзанд қолади.³

Амир Шоҳмуродбий оилада тўнғич ва Муҳаммад Яқуб кенжа фарзанд эди. Муаллифнинг таъкидлашича, акалари уни “Кенжа Али мирзом” деб эркалаб чақираркан. Бундан хабари бўлмаган айрим муаррих ва тадқиқотчилар бу икки исмни алоҳида таъкидлайди ҳамда уларни ака-ука, деб кўрсатади.

Дониёлбий оталиқ хонадони зиёли оила эди. “Амири Жаннатмакон”, “Амири Масъум” номлари билан шухрат қозонган Шоҳмуродбий отаси ўрнини эгаллаб, давлатни бошқаради. У мужаддибия-нақшбандия тариқатининг таниқли вакиллари Халифа Жонмуҳаммад Кўлобий, охунд Муҳаммад Сафардан тариқат таълимини олган. Укаси Муҳаммад Яқуб ҳам, албатта, уларнинг таъсирида улғайган, Бухоро мадрасаларида таълим олган. У 1831 йили ҳали ҳаёт эди, “Гулшан ул-мулук” дан ўзга асари ҳозирча учрамади.

Асар аҳамияти: Абу Райҳон Беруний номидаги Шарқшунослик институти қўлёзмалар хазинаси асосий жамғармасида “Гулшан ул-мулук” асарининг №12; №1507-3 (1256 йили (1840 – 1841) кўчирилган, 164 варақ, 26x15,5 см); №7420 (1277 йили (1860 – 1861) кўчирилган, 58 варақ, 27x23 см) рақамларида қайд этилган нусхалари сақланади.

Аминжон Пўлатовнинг ушбу асардан айрим парчаларни кўчирган нусхалари ҳам бор. Улардан бири хазинада №12911-1 рақами билан (11 варақ (1б-11б), 21x17 см) сақланади.

№12 рақамли нусха муқоваси сариқ рангли қаттиқ қоғоз, тили форсий, хати настаълиқ, 169 варақ, 25x17 см, ҳижрий 1246 йили (1831 йил, январь) Бухорода ёзилган. Ушбу қўлёзма нусхани Маҳмуд маҳдум валади фазилатпаноҳ қози домулла Худоёр Бойсуний кўчирган (169^о). Картотека варағида ҳижрий 1273 йили (1856 – 1857) кўчирилгани таъкидланган. Қўлёзмадаги матн сўнггида корхона сиёҳида ҳижрий 1290 сана (1873 – 1874) қайд этилган. Бу кейинчалик ёзилган. Балки кўчирилган санага ишорадир. Барча саҳифалардаги матнлар қизил ҳошия чизиги билан ўралган.

Асарнинг кириш қисмида муаллиф ўзини таъништиради (2^а) ва ҳижрий 1240 йили (1824) Абул

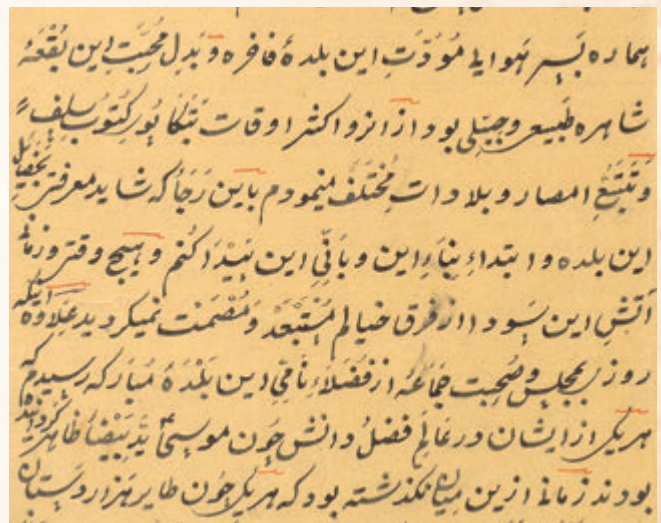
Фози Мир Ҳайдар султон салтанати даврида (1800 – 1826) мазкур китобини ёзишга киришганини таъкидлайди.

Асар ўрта асрлар муаллифларининг анъанавий йўриғида ёзилган. Шунга қарамай, даврлар ва тарихий воқеаларни ифодалашда матн **боб**, **фасл** ё улар ўрнида қўлланадиган махсус “рашаҳа”, “насама”, “матлаъ” сингари ички кичик сарлавҳалар билан ажратилмаган. Тафсилоти берилган мавзу “Муҳаммад салоллаҳу алайҳи васаллам ва хулофай рошидинлар зикрида”, “Умавийлар”, “Аббосий халифалар зикрида” кўринишида бошланади. Асар охиригача шу қоғозга амал қилинган. Айрим алоҳида ва кенгроқ ёритилган тарихий воқеалар тафсилоти бошланиши “алқисса” сўзи билан ажратилган.

Муаллиф аштархонли Абулфайзхон ҳукмронлигига бўлган даврлар тарихини ёзишда ўзидан олдинги муаллифларнинг асарларига таянади. Тафсилотларни қисқа, равон, воқеалар изчиллигида ифодалашга ҳаракат қилади ва буни яхши удалайди.

Муҳаммад алайҳиссалом ва халифалар тарихи тафсилотидан сўнг бирдан газнавийлар тарихи (X – XII асрлар) бошланади (28^о). Матнда Султон Маҳмуд, Султон Масъуд, Иброҳим ибн Масъуд, Масъуд ибн Иброҳим ва газнавийларнинг охириги султонларидан Хисрав ибн Баҳромшоҳ даврига қадар қизиқарли маълумотлар берилди.

Асарда салжуқий ҳукмдорларнинг 15 авлод вакили ҳақида сўз юритилиб, улар машҳур Афросиёб авлодлари экани ҳикоя қилинади (33^а–36^о). Улардан кейинги матнлар (37^а) Хоразмшоҳлар тарихига бағишланган. Унинг Ануштегиндан бошлаб, юртсеварлиги ва душманга мурасимли-

1 Милодий 73 ёшга тўғри келади.

2 Силсилаи салотини манғитийа. – Б. 189а,189б; Тарихи салотини манғитийа. – Б. 51. Муҳаммад Яқуб ҳам ушбу санани тасдиқлайди.

3 Гулшан ул-мулук. – Б. 142а, 142б.

